

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ АКАДЭМІЯ НАВУК БЕЛАРУСІ
Інстытут гісторыі

В. В. Даніловіч

ДЗЕЙНАСЦЬ
АРГАНІЗАЦЫІ
«ЗМАГАННЕ»
Ў ЗАХОДНЯЙ
БЕЛАРУСІ
(1927—1930 гг.)

Мінск
«Беларуская навука»
2007

УДК 94(476-15)«1927/1930»

ББК 63.3(4 Беи)61

Д 17

Рэцэнзенты:

доктар гісторычных навук, прафесар А. А. Каваленя,
доктар гісторычных навук, прафесар У. Ф. Ладысёў

Манаграфія падрыхтавана ў рамках выканання Дзяржжаўнай комплекснай праграмы навуковых даследаванняў на 2006—2010 гг. «Гісторыя беларускай нацыі, дзяржжаўнасці і культуры» (навуковы кіраўнік — доктар гісторычных навук, прафесар А. А. Каваленя). Заданне «Об» — «Сацыяльна-эканамічнае, навуковае і культурнае развіццё Беларусі ў трансфармацийных працэсах XIX—XX стст.» (навуковая кіраўнікі — доктар гісторычных навук, прафесар Г. В. Карзенка, доктар гісторычных навук, прафесар У. Н. Сідарцоў, кандыдат гісторычных навук, дацэнт В. В. Даніловіч).

Д 17 Даніловіч, В. В.

Дзейнасць арганізацыі «Змаганне» ў Заходній Беларусі (1927—1930 гг.) / В. В. Даніловіч. — Мінск : Беларус. навука, 2007. — 159 с.

ISBN 978-985-08-0831-8.

Кніга прысвечана праблемам утварэння, развіцця, ідэалогіі і ліквідацыі арганізацыі «Змаганне», якая дзейнічала ў Заходній Беларусі ў 1927—1930 гг. і з'яўлялася паслядоўніцай Беларускай сялянска-работніцкай грамады.

Разлічана на вучоных, выкладчыкаў, студэнтаў і ўсіх, хто цікавіцца гісторыяй Беларусі.

УДК 94(476-15)«1927/1930»
ББК 63.3(4 Беи)61

ISBN 978-985-08-0831-8

© Даніловіч В.В., 2007

© Афармленне.РУП “Выдавецкі дом
“Беларуская навука”, 2007

ПРАДМОВА

У выніку польска-савецкай вайны 1919 — 1920 гг., паводле Рыжскага мірнага дагавора ад 18 сакавіка 1921 г., які быў падпісаны без узделу беларускіх прадстаўнікоў, ад Беларусі была адарвана яе заходняя частка. Гродзенская губерня, Навагрудскі, Пінскі, частка Мазырскага, Мінскага і Слуцкага паветаў Мінскай губерні, Ашмянскі, Дзісенскі і Лідскі паветы Віленскай губерні былі далучаны да Польшчы. Акрамя гэтага, у каstryчніку 1920 г. польскія войскі захапілі перададзеныя Літоўскай рэспубліцы па савецка-літоўскаму мірнаму дагавору ад 12 ліпеня 1920 г. Вільню і тэрыторыю Віленскага, Свянцянскага, часткі Трокскага паветаў, якія таксама былі ўключаны ў склад польскай дзяржавы.

На гэтых землях быў уведзены прыняты ў Польшчы адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел — ваяводствы, паветы, гміны. Віленскае, Навагрудскае, Палескае, большую частку Беластоцкага ваяводстваў склалі паветы з пераважна беларускім насельніцтвам, а таксама некалькі паветаў са змешаным беларускім і польскім, беларускім і ўкраінскім, беларускім і літоўскім этнасамі. За гэтай тэрыторыяй у далейшым замацавалася неафіцыйная назва «Заходняя Беларусь» (тэрмін упершыню быў ужыты ў 1923 г. вядомым дзеячам Камінтэрна К. Радэкам для вызначэння абшару, на якім павінна была дзеянічаць КПЗБ). Галоўным горадам краю, яго культурным і навуковым цэнтрам была Вільня.

Польскія ўлады мэтанакіравана ўзялі курс на праўядзенне шавіністычнай паланізатарскай палітыкі адносна беларусаў. Гэта спалучалася з каланізатарскімі дзеяннямі ў эканоміцы. Фактычна Заходняя Беларусь ператварылася ў каланіяльны аграрна-сыравінны прыдатак Польшчы.

Такое становішча краю вяло да напружанасці ў сацыяльна-еканамічных, палітычных і нацыянальных адносінах, якая

яшчэ больш узрасла з пачаткам у канцы 1920-х гадоў эканамічнага крыйсіу. Заходняя Беларусь пакутавала як ад сацыяльна-еканамічных цяжкасцяў, так і ад нацыянальнага прыгнёту і палітычнага бяспраўя, якое стала вынікам усталіванай у краіне пасля перавароту 1926 г. дыктатуры Пілсудскага. Усё гэта актывізавала напружаную барацьбу насельніцтва краю за сваё сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне.

На працягу ўсяго перыяду знаходжання Заходняй Беларусі ў складзе Польшчы значную ролю ў гэтай барацьбе адыгрывалі левыя рэвалюцыйна-дэмакратычныя нацыянальна-вызваленчыя беларускія арганізацыі, да якіх адносіцца і «Змаганне». Яны мелі неаднолькавыя погляды на пытанні тэорыі і практыкі барацьбы, розныя тактычныя ўстаноўкі, але ўвабралі ў сябе жаданне да канца змагацца за свае ідэалы, веру ў іх правільнасць і канчатковую перамогу. Кожная з іх унесла значны ўклад у агульнанародную барацьбу, у тым ліку і «Змаганне». Дзейнасць гэтай арганізацыі з'яўляецца адметнай з'явай у гісторыі беларускага вызваленчага руху.

Аднак у савецкі перыяд усё, што было звязана са «Змаганнем» і іншымі заходнебеларускімі левымі рэвалюцыйна-дэмакратычнымі арганізацыямі, доўгі час замоўчвалася з-за несправядлівых абвінавачванняў у зрадніцстве, якія віселі над іх дзеячамі.

Гэтая акалічнасць ускладняла вывучэнне гісторыі дадзеных арганізацый. Акрамя таго, ва ўмовах ідэалагічнага дыктату навукоўцы не мелі магчымасці аб'ектыўна і ўсебакова прааналізаваць іх гітарычны шлях. Спеціяльных манографічных даследаванняў аб «Змаганні» няма ні ў нашай краіне, ні за яе межамі. Таму многія бакі ўтварэння, развіцця, шматграннай дзейнасці, ідэалогіі і ліквідацыі арганізацыі да гэтага часу недастаткова асветлены і застаюцца невядомымі шырокай грамадскасці.

Аўтар, па магчымасці, паспрабаваў усебакова і аб'ектыўна асвятліць гісторыю «Змагання», пераасэнсаваць, аднаўіць змест многіх падзей дзейнасці арганізацыі, вярнуць у гісторыю імёны тых, хто быў незаслужана забыты. У працэсе працы над кнігай было выкарыстана многа дакументаў і матэрыялаў, у якіх захаваліся змястоўныя сведчанні аб дзейнасці «Змагання» і асаблівасцях яго развіцця.

Глава 1

АГЛЯД КРЫНІЦ І ЛІТАРАТУРЫ ПА ТЭМЕ ДАСЛЕДАВАННЯ

У гісторыяграфіі адсутнічае спецыяльнае даследаванне па арганізацыі «Змаганне». Разам з тым яе дзейнасць, у той ці іншай ступені, атрымала некаторае асвятленне ў шэрту гістарычных прац.

Да першых друкаваных выданняў, якія змяшчаюць да-
кументы і матэрыялы па гісторыі арганізацыі, адносяцца
кніга Т. Жэпеццы і К. Жэпеццы «Sejm i Senat Rzeczy-
pospolitej Polskiej 1928 — 1933» [305] (звесткі аб выбарчых
спісах «Змагання», колькасці атрыманых імі галасоў вы-
баршчыкаў на парламенцкіх выбараў 1928 г., асобах пас-
лоў яго сеймавага клуба), а таксама выдадзены яшчэ
самой арганізацыяй зборнік прамоў яе паслоў у сейме
«Z pracy na terenie Sejmu Białoruskiego Klubu Poselskiego
Chłopsko-Robotniczego «Zmagania»[141].

У савецкай гісторыяграфіі да першых спроб асвятліць
сярод іншых некаторых пытанні дзейнасці «Змагання»
адносяцца брашуры А. Сталевіча «Заходняя Беларусь —
каленія Польшчы» [276], Б. Таражкевіча «Заходняя Бела-
русь — пляцдарм імперыялістычнай інтэрвенцыі» [280],
Л. Якаўлева «Заходняя Беларусь» [282], П. Мятлы «Аб Та-
варыстве беларускае школы» [263].

Дзякуючы гэтым выданням стала вядомай пэўная
колькасць фактычных звестак аб працы арганізацыі,
а Б. Таражкевіч нават даў у сваёй брашуры перыядызацыю
нацыянальна-вызваленчага руху ў Заходній Беларусі і га-
варыў аб «Змаганні» як аб рабоча-сялянскай арганізацыі —
паслядоўніцы БСРГ [280, с. 16].

Аднак гэтыя працы, якія пісаліся па «гарачых слідах»
падзеі, не наслід навукова-даследчага характару і таму
ўяўляюць сабой інтарэс больш як крыніцы. Агульным іх

недахопам з'ўляецца аднабакова-тэндэнцыйны пракаму-
ністычны падыход да ацэнкі падзей, які вёў да памылко-
вых высноў. Гэта тлумачыцца татальнай заідэалагізаванас-
цю тагачаснага савецкага грамадства. Акрамя гэтага, аўта-
ры слаба абапіраліся на дакументальныя матэрыялы, якія
да 1939 г. у большасці знаходзіліся ў архівах Польшчы.

У польскай гісторыяграфіі ў гэты час з'явіліся кнігі Г. Элскага «Sprawa białoruska, zarys historyczno-polityczny» [291], і З. Урбаньскага «Mniejszości narodowe w Polsce» [309], якія выключна з праўрадавых пазіцый аналізуюць сацы-
яльна-эканамічнае і палітычнае становішча нацыяналь-
ных меншасцяў у тагачаснай Польшчы. Г. Элскі сярод іншага сцвярджае заканамернасць перамогі ўрадавых спі-
саў на парламенцкіх выбарах 1930 г., але называе і шэраг
аб'ектыўных прычын паражэння на выбарах узначальвае-
мых кампартыяй левых беларускіх сіл, у тым ліку і аргані-
зацыі «Змаганне». Ён слушна паказвае на тое, што з-за
лявацка-сектантскай накіраванасці лева-радыкальных сіл
іх база сярод насельніцтва Заходняй Беларусі значна зву-
зілася [291, s. 73–75]. З. Урбаньскі паўтарае высновы
Г. Элскага, адзначае актыўны харктар дзеянасці арганіза-
цыі «Змаганне» ў краі, яе кіруючу ролю ў адносінах да
ТБШ і перамогу ў барацьбе за Таварыства над групай
Р. Астроўскага і А. Луцкевіча [309, s. 108, 119]. Аднак аўта-
ры абедзвюх прац абмяжоўваюцца толькі канстатацияй
фактаў.

Пасля 1932 г. назіраецца доўгатэрміновы перыяд,
у якім адсутнічаюць публікацыі аб дзеянасці арганізацыі.
Гэта тлумачыцца імклівым рухам гісторычных падзей,
а для савецкай гісторыяграфіі яшчэ і рэпрэсіямі, якія рас-
пачаліся ў 1933 г. у СССР супраць былых дзеячаў БСРГ,
«Змагання» і ТБШ па несправядліваму адвінавачанню
у здрадніцтве. Акрамя гэтага, у 1938 г. Камінтарн адвінава-
ваціў у правакацыях у польскім рабочым руху і распусціў
Камуністычную партыю Польшчы (КПП) і яе часткі —
КПЗБ і КПЗУ [308, s. 149]. У выніку гэтага ў савецкай
гісторыяграфіі на доўгі час было накладзена табу на асвят-
ленне гісторыі вышэйзгаданых арганізацый.

Карэнны пералом адбыўся толькі пасля 1956 г., калі
гэтыя несправядлівыя адвінавачанні былі зняты. Выву-

чэнне левага рэвалюцыйна-дэмакратычнага нацыянальна-вызваленчага руху Заходній Беларусі было пастаўлена на больш аб'ектыўную навуковую аснову. З'явіліся артыкулы і працы, у якіх ужо на новым грунце ў той ці іншай ступені асвятлялася дзеянасць «Змагання».

Некаторыя аспекты працы арганізацыі павярхойна, на ўзроўні асобных фактаў закрануты ў брашуры М. С. Арэхвы «Рэвалюцыйны рух у Заходній Беларусі ў гады белапольскай акупацыі» [224]; кнігах Б. Клейна «Ruch rewolucyjny na Wileńszczyźnie w latach 1920 — 1939» [296] і А. С. Ліса «Браніслаў Тарашкевіч» [254].

Значнае месца адводзіцца адлюстраванню сацыяльнай і нацыянальна-вызваленчай барацьбы сялян у манаграфіях У. А. Палуяна і І. В. Палуяна «Революционное и национально-освободительное движение в Западной Белоруссии (1920—1939 гг.)» [268], А. А. Сарокіна «Аграрный вопрос в Западной Белоруссии (1920—1939 гг.)» [274] і «Освободительное и революционное крестьянское движение в Западной Белоруссии (1920 — 1939 гг.)» [275]. Аднак дзеянасць «Змагання» ў гэтых працах, апошняя з якіх вызначаецца шматлікімі недакладнасцямі ў датаванні і апісанні фактаў гісторыі арганізацыі, прадстаўлена фрагментарна і глыбока не аналізуецца.

Больш грунтоўна, на багатым фактычным матэрыяле рэвалюцыйны і нацыянальна-вызваленчы рух у Заходній Беларусі паказаны ў манаграфіі «Революционный путь Компартии Западной Белоруссии (1921 — 1939 гг.)» (аўтары А. М. Мацко, М. С. Арэхва, Т. І. Прытыцкая, І. П. Хаўратовіч, А. В. Царук) [273]. У ёй знайшлі адлюстраванне і пэўныя аспекты дзеянасці «Змагання» як арганізацыі, якая цесна супрацоўнічала з КПЗБ. Аднак ёсьць некаторыя недакладнасці ў датаванні і апісанні падзеяў.

Некаторыя факты гісторыі «Змагання» асвятляюцца ў манаграфіі У. А. Палуяна «Беларусская сялянска-рабочая грамада» [266]. Аўтар характарызуе арганізацыю як пераемніцу справы Грамады, аднак не прыводзіць адрозненню у іх дзеянасці. Даследчык працягвае разглядаць беларускі нацыянальна-вызваленчы рух у міжваенны Польшчы ў манаграфіі «Революционно-демократическое движение в Западной Белоруссии в 1927—1939 гг.» [269]. У ёй

сярод іншага У. А. Палуян зрабіў спробу асвятліць на навуковым грунце формы і метады барацьбы, сацыяльна-палітычны харктор «Змагання» і ТБШ. Аўтар адзначае як адмоўную з'яву лявацка-сектанцкі ўхіл у іх працы, але не ўказвае на яго прычыны. Увогуле ж з-за шырокага харктору тэмы манаграфіі ўсебаковага адлюстравання ў цэльым гісторыя гэтых арганізацый не атрымала.

У манаграфіі А. М. Мацко «Революционная борьба трудящихся Польши и Западной Белоруссии против гнёта буржуазии и помещиков (1918 – 1939 гг.)» [256] на шырокім фоне рэвалюцыйнага руху ў Польшчы сярод іншага аўтар асвятліў некаторыя факты ўдзелу «Змагання» ў выбарах у сейм 1928 г., стварэння ўласнага сеймавага клуба, а таксама паказаў сувязь дзеянасці арганізацыі з рэвалюцыйнай барацьбой у астатній Польшчы.

Асобны раздзел аб друку «Змагання» ёсьць у кнізе С. В. Говіна «Друк Заходняй Беларусі (1921–1939 гг.)» [232]. Аднак даследчык не пазбег недакладнасцяў у назвах выданняў, а некаторыя з іх увогуле не ўзгадаў.

Шэраг падзей і некаторыя адметныя моманты гісторыі арганізацыі разгледжаны ў кнігах У. Ф. Ладысева «Шлях да свабоды. З гісторыі рэвалюцыйна-вызваленчага руху ў Заходняй Беларусі ў 1919–1939 гг.» [251] і «В борьбе за демократические права и свободы» [248].

Аднак недахоп усіх вышэйпрыведзеных прац — аднабаковая, толькі з пазіцый пануючай на той час камуністычнай ідэалогіі, харкторыстыка фактаў і падзей. Галоўная ўвага аўтараў сканцэнтравана на асвятленні ўзаемадзеяння «Змагання» з кампартыяй. У большасці прац адсутнічаюць спробы крытычнага аналізу гісторыі арганізацыі.

Некаторыя дакументы і матэрыялы, якія тычацца дзеянасці «Змагання», надрукаваны ў зборніках «Борьба трудящихся Западной Белоруссии за социальное и национальное освобождение и воссоединение с БССР» (т. 1, т. 2) [125; 126], «Революционный авангард трудящейся молодежи Западной Белоруссии (1921–1939). Документы и материалы» [131], «Революционное движение в Вильнюсском kraе 1920–1940. Документы и материалы» [130].

Немалое месца ў асвятленні гісторыі арганізацыі належыць мемуарам і зборнікам успамінаў удзельнікаў вызыва-

ленчага руху ў Заходній Беларусі. Сярод іх найбольш адметнымі і насычанымі фактычным матэрыялам з'яўляюцца наступныя кнігі: В. Рагуля «Успаміны» [272], якая дазваляе паглядзець на працу арганізацыі з боку яе палітычных апанентаў; «У суроўыя гады падполья» [225; 247; 255; 279]; «Вильнюсское подполье. Воспоминания участников революционного движения в Вильнюсском крае (1920 — 1939 гг.)» [230; 242; 252; 277]; «Годы испытаний и мужества» [243; 246; 253; 260; 261; 267]; Г. Муха-Мухноўскі «Пути-дороги» [262]; Я. Міско «Маё маўклівае сэрца» [259]; М. С. Арэхва «Дела и люди КПЗБ» [265].

Пытанні гісторыі «Змагання» закраналіся і ў польскай гістарыяграфіі. У зборніку прамоў, запытаў і прапаноў левых рэвалюцыйна-дэмакратычных і камуністычных паслоў сейма «Posłowie rewolucyjni w Sejmie (lata 1920—1935). Wybór przemówień, interpelacji i wniosków» [134] змяшчаюцца звесткі аб паслах яго сеймавага клуба, асобныя прамовы некаторых з іх.

Факты дзейнасці арганізацыі прыведзены ў манографіях Ю. Кавальскага «Zarys historii polskiego ruchu robotniczego w latach 1918 — 1939. Część 1. Lata 1918—1928» [298] і яе працяге «Trudne lata. Problemy rozwoju polskiego ruchu robotniczego 1929—1935» [297]; Г. Цімека «Legalne chłopskie partie rewolucyjne w drugiej Rzeczypospolitej» [288] і «Sojusz robotniczo-chłopski w Polsce 1918—1939» [289]; А. Айнэнкіеля «II Rzeczpospolita», якая была выдадзена ў якасці другой часткі другога тома «Historii Sejmu Polskiego» [293]. Аднак грунтоўнага аналізу гісторыі «Змагання», нейкіх вывадаў і абагульненняў, акрамя яго саюзнага кампартыі характару, аўтары гэтых прац не робяць.

Непасрэдна пытаннямі дзейнасці арганізацыі на Беласточчыне займаўся Г. Маецкі. Яго артыкулы «Działalność Białoruskiego Klubu Poselskiego «Zmaganie» na Białostocczyźnie w latach 1929 — 1930» [300], а таксама «Działalność Towarzystwa Szkoły Białoruskiej na Białostocczyźnie» і «Działalność Białoruskiego Włościańsko-Robotniczego Klubu Poselskiego na Białostocczyźnie w latach 1928—1930» [301; 302] змяшчаюць невядомыя факты.

Шмат фактаў і звестак, якія тычацца працы арганізацыі, змешчаны ў манографіі А. Бергман «Слова пра Бра-

ніслава Тарашкевіча» [226]; зборніку яе ж артыкулаў пад назвай «Sprawy białoruskie w II Rzeczypospolitej» [285]; кнізе А. Баршчэўскага, А. Бергман і Е. Тамашэўскага «Ignacy Dworczanin — białoruski polityk i uczony» [283]. Аднак усе гэтыя факты і звесткі асветлены толькі праз прызму дзейнасці вядомых асоб беларускага нацыянальна-вызваленчага руху, лёс якіх быў звязаны са «Змаганнем».

Параўноўваючы адлюстраванне гісторыі арганізацыі ў савецкай і польскай гісторыяграфіі, нельга не адзначыць, што працы польскіх даследчыкаў адрозніваюцца меншай заідэалагізаванасцю і, як вынік, большай аб'ектыўнасцю. Аднак ні савецкія, ні польскія навукоўцы ва ўмовах жорсткага ідэалагічнага дыктатуру не мелі магчымасці аб'ектыўна і ўсебакова прааналізаваць гістарычны шлях «Змагання».

У сучаснай беларускай гісторыяграфіі час ад часу з'яўляюцца асобныя працы і артыкулы, якія закранаюць пэўныя аспекты яго дзейнасці. Гэтыя аспекты знайшлі адлюстраванне ў манографіі І. В. Палуяна «Западная Белоруссия в период экономического кризиса, 1929—1933 гг.» [271] і ў кнізе Я. А. Місаравіча і М. Д. Карабёва «І. С. Дварчанін. Гісторыка-біяграфічны нарыс» [258; 278; 281]. Апошняя праца змяшчае шмат звестак з гісторыі арганізацыі таму, што мае ў якасці дадатку шэраг архіўных дакументаў і матэрыялаў, якія тычацца яе дзейнасці і раней не публіковаліся, а таксама невядомыя ўспаміны ўдзельнікаў падзеі, звязаных са «Змаганнем». Аднак трактоўка аўтарамі абедзвюх прац фактаў гісторыі арганізацыі паўтарае хібы савецкай гісторыяграфіі.

Можна адзначыць і асобныя артыкулы, у якіх прыводзяцца як вядомыя, так і невядомыя факты дзейнасці «Змагання», робяцца спробы іх пераасэнсавання. У артыкулах У. Ф. Ладысева «Цяжкі шлях выпрабавання» [250] і «Выпрабаванне часам і жыццём (да 75-годдзя ўтварэння і дзейнасці кампартыі Заходній Беларусі)» [249] адзначаюцца ўдалае спалучэнне арганізацыяй легальных і нелегальных форм працы сярод насельніцтва, а таксама адмоўны ўплыў лявацка-сектанцкай тактыкі КПЗБ на беларускі нацыянальна-вызваленчы рух як адна з прычын яго згортвання. Шэраг невядомых фактаў, якія датычацца Я. Гаўрыліка, стварэння сеймавага пасольскага клуба

«Змагання» і яго ўзаемадзеяння з ЦК КПЗБ, прыведзены ў артыкуле У. І. Адамушкі «Язэп Амяльянавіч Гаўрылік» [223]. У артыкулах А. М. Вабішчэвіча «Нацыянальная школа ў Заходній Беларусі (1921 — 1939 гг.)» [228] і «Таварыства беларускай школы (1921 — 1936 гг.)» [229], а таксама «Sytuacja szkolnictwa białoruskiego na Białorusi Zachodniej w latach 1921 — 1939» [310] змешчаны асобныя факты ўзаемадзеяння арганізацыі і ТБШ. Пры гэтым аўтар харектарызуе палітызацыю Таварыства як адзін з адмоўных фактараў, якія прывялі ў далейшым да ліквідацыі беларускай адукцыі ў Польшчы.

Пытанні дзейнасці «Змагання» закранаюцца і ў сучаснай польскай гісторыяграфіі. Так, у працы К. Гамулкі «Białorusini w II Rzeczypospolitej» [292] прыведзены звесткі аб утварэнні і асобных напрамках дзейнасці арганізацыі, якую даследчыца харектарызуе як своеасаблівую беларускую партыю [292, s. 94—95]. У манаграфіі ж З. Запароўскага «Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 1919—1939» [311] і яго ж артыкуле «Stosunki polityczno-społeczne na północno-wschodnich Kresach drugiej Rzeczypospolitej 1918—1939» [312] усе лідэры «Змагання» аднесены да членаў КПЗБ, а само яно харектарызуецца як чыста камуністычная арганізацыя [311, s. 43; 312, s. 64], што з'яўляецца памылковым.

Такім чынам, спецыяльныя манаграфіі па гісторыі «Змагання» адсутнічаюць. Існуючыя даследаванні даюць вузкую, часта аднабаковую харектарыстыку арганізацыі і не дазваляюць скласці поўнае ўяўленне аб яе месцы і ролі ў беларускім вызваленчым руху ў Польшчы.

Прапаноўваемая кніга рыхтавалася на аснове дакументаў і матэрыялаў, выяўленых аўтарам у архівах Беларусі, Літвы і Польшчы. Найбольш вялікая колькасць дакументаў і матэрыялаў, якія адлюстроўваюць дзейнасць «Змагання», знаходзіцца ў Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь. Яны змяшчаюць звесткі аб узаемадзеянні з іншымі партыямі і арганізацыямі тагачаснай Польшчы, удзеле ў парламенцкіх выбарчых кампаніях 1928 і 1930 гг. і ў барацьбе насельніцтва Заходній Беларусі за сваё сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне. Усё гэта знаходзіцца ў фондзе Прадстаўніцтва ЦК КПЗБ. Газеты «Змагання» змешчаны ў фондзе друкаваных выданняў. Акрамя

таго, дакументы і матэрыялы аб працы арганізацыі, развіціі левага рэвалюцыйна-дэмакратычнага і нацыянальна-вызваленчага руху ў Заходній Беларусі знаходзяцца ў фондах Брэсцкай казённай палаты, Камандавання акруговага корпуса № IX, Палескага ваяводскага ўпраўлення Дзяржаўнага архіва Брэсцкай вобласці, Гродзенскага акруговага суда, Гродзенскай гарадской рады, Навагрудскага ваяводскага ўпраўлення, а таксама ў аддзеле навукова-даведачнай літаратуры Дзяржаўнага архіва Гродзенскай вобласці, Вілейскай павятовай каменды дзяржаўнай паліцыі філіяла Дзяржаўнага архіва Мінскай вобласці ў Маладзечне, Віленскага гарадскога староства, Гарадскога суда Вільні Літоўскага Цэнтральнага дзяржаўнага архіва, Аддзела бяспекі Міністэрства ўнутраных спраў, Палітычных інфармацыйных камунікатаў Камісарыята ўрада Архіва актаў новых у Варшаве, Беластоцкага ваяводскага ўпраўлення Архіва дзяржаўнага ў Беластоку, Беластоцкага ваяводскага ўпраўлення, Віленскага ваяводскага ўпраўлення, Пракурорскага ўпраўлення пры Акруговым суддзе ў Беластоку, Цэнтральнага архіва Міністэрства ўнутраных спраў і адміністрацыі ў Варшаве.

Важнай крыніцай даследавання былі таксама звесткі са зборнікаў дакументаў і матэрыялаў. Выкарыстоўваліся і дадзеныя афіцыйнай польскай статыстыкі, стэнаграмы пасяджэнняў сейма, матэрыялы польскай і беларускай перыядычнай прэсы, друкаваных выданняў «Змагання», КПЗБ і КПП.

УТВАРЭННЕ АРГАНІЗАЦЫІ «ЗМАГАННЕ»

2.1. Сацыяльна-эканамічнае і палітычнае становішча Заходній Беларусі ў канцы 1920-х гадоў

Да пачатку ў 1929 г. эканамічнага крызісу дзякуючы спрыяльнай кан'юнктуре на сусветным рынку ў эканоміцы Польшчы назіралася ажыўленне. Урады краіны заахвочвалі замежны капітал да інвестыцый. З аднаго боку, гэта спрыяла эканамічнаму ажыўленню, а з другога — павялічвала знешнюю запазычанасць дзяржавы. Акрамя таго, шмат замежных фірмаў вывозілі ў свае краіны атрыманыя ў Польшчы прыбылкі. Вельмі дынамічна развіваўся знешні гандаль, бо спад курсу злотага спрыяў вывозу тавараў з краіны, зрабіў іх канкурэнтаздольнымі на сусветным рынке. Раслі прыбылкі дзяржаўнага бюджету. У выніку эканамічнага ўздыму павялічваліся заробкі насельніцтва, паляпшалася яго сацыяльнае становішча [290, с. 109—111].

Аднак сацыяльна-эканамічная сітуацыя ў Заходній Беларусі значна адрознівалася ад астатніх Польшчы. Край заставаўся адсталай аграрнай ускраінай і выкарыстоўваўся пераважна як крыніца сыравіны і танный працоўнай сілы, як рынак збыту для польскай прамысловасці. У эканоміцы Заходній Беларусі назіраўся застой. Такая эканамічная палітыка кіруючых колаў краіны ва ўмовах аграрнага перанасялення і масавага беспрацоўя асуджала край на адсталасць і беднасць.

У Заходній Беларусі не было цяжкай прамысловасці, а большасць прадпрыемстваў прадстаўляла сабой дробныя, занятыя перапрацоўкай прадуктаў сельскай гаспадаркі і некаторых відаў мясцовай сыравіны. У 1928 г. у Беластоцкім (найбольш развітым у прамысловых адносінах), Віленскім, Навагрудскім і Палескім ваяводствах дзейнічала 2136 прадпрыемстваў з агульнай колькасцю

рабочых 55 199 чалавек, з іх 1653 адносіліся да дробных прадпрыемстваў з колькасцю рабочых менш за 20 чалавек [132, с. 146—147, 268—269]. Прычым на долю харчовой і дрэваапрацоўчай прамысловасці прыходзілася дзве трэці і прадпрыемстваў і рабочых [264, с. 215]. З пачаткам у 1929 г. эканамічнага крызісу колькасць дзеючых прадпрыемстваў увогуле пачала змяншацца.

Значны пласт насельніцтва краю складалі рамеснікі. Яны не маглі супрацьстаяць канкурэнцыі больш прадукцыйнай прамысловай вытворчасці, бяднелі, разараліся і папаўнялі шэрагі беспрацоўных [264, с. 216].

Увогуле беспрацоўе было сталым спадарожнікам прамысловага развіцця Заходняй Беларусі. Яно няўхільна павялічвалася, асабліва з пачаткам эканамічнага крызісу. Да канца 1930 г. больш паловы працаздольнага насельніцтва краю цалкам ці часткова страціла працу [96, л. 168].

Эканамічны крызіс ахапіў Польшчу з большай сілай, чым іншыя краіны, і быў больш глыбокім і працягтым. Гэта тлумачылася агульнай адсталасцю краіны, аграрнай перанаселенасцю, значнай эканамічнай залежнасцю ад замежнага капіталу. У асабліва цяжкім стане апынулася эканоміка Заходняй Беларусі, дзе крызіс выклікаў вялікі спад вытворчасці: многія прадпрыемствы зачыняліся або пераводзіліся на няпоўны працоўны тыдзень, узрастала незагружанасць вытворчых магутнасцяў дзеючых прадпрыемстваў. Цэлія галіны былі паралізаваны [9, л. 9]. Да 1930 г. усе галіны прамысловасці перажылі рэзкае скарачэнне вытворчасці [245, с. 1].

У выніку крызісу рэзка скараціліся заробкі і пагорышылася сацыяльнае становішча насельніцтва. Агульнае паніжэнне яго пакупніцкай здольнасці звузіла ўнутраны рынак і прывяло да масавай ліквідацыі гандлёвых прадпрыемстваў [271, с. 26—28]. Цяжкі ўдар быў нанесены і па валютна-фінансавай сістэме краю [137, с. 256].

Больш 80% насельніцтва Заходняй Беларусі займалася сельскай гаспадаркай [271, с. 30]. Аднак аграрныя адносіны ў краі характарызоваліся малазямеллем і паўперызацияй большай часткі сялян [264, с. 216—217].

Пад ціскам сялянскага руху польскія ўлады вымушаны былі распачаць аграрную рэформу. У яе рамках была

праведзена парцэляцыя — продаж дробнымі ўчасткамі часткі абшарніцкай і дзяржаўнай зямлі. На «ўсходніх крэсах» гэта вылілася ў насаджэнне польскіх вайсковых каланістаў-асаднікаў з ліку былых узельнікаў польска-савецкай вайны 1919—1920 гг. Яны атрымлівалі зямлю на ільготных умовах, мелі зброю, сяліліся хутарамі і пасяленнямі ўздоўж польска-савецкай мяжы. Асаднікі выконвалі паліцэйскія функцыі і нярэдка выкарыстоўваліся для падаўлення вызваленчага руху. Яны з'яўляліся сацыяльной апорай польскіх улад на «ўсходніх крэсах». У 1930 г. у Віленскім, Навагрудскім і Палескім ваяводствах налічвалася 4434 вайсковыя асаднікі [138, с. 31]. Разам з тым амаль усе яны знаходзіліся на дзяржаўнай службе і не вельмі жадалі працаўца на зямлі. Таму асаднікі нярэдка аддавалі надзелы ў арэнду сялянам [273, с. 26], што яшчэ больш абвастраля сацыяльную напружанасць. Акрамя гэтага, польскія ўлады давалі земельныя ўчасткі галоўным чынам асобам польскай нацыянальнасці [271, с. 38—39].

Паны-абшарнікі ў сваю чаргу выкарыстоўвалі парцэляцыю для спекулятыўнага продажу зямлі. Пры гэтым сельскагаспадарчыя рабочыя і дробныя арандатары, якія пражывалі на гэтих землях, страцілі сродкі існавання і папоўнілі армію беспрацоўных, колькасць якіх у сельскай гаспадарцы Заходній Беларусі канца 1920-х гадоў складала 450 тыс. чалавек [268, с. 30]. Але гэта было схаванае беспрацоўце.

Незаможным сялянам, а тым больш дробным арандатарам купіць зямлю было вельмі складана па прычыне яе высокага кошту [138, с. 262]. Тому толькі частка іх праз адмаўленне ад самага неабходнага здолела набыць нязначныя кавалкі зямлі [264, с. 218].

Другім элементам аграрнай рэформы была камасацыя сялянскіх гаспадарак — аб'яднанне некалькіх дробных земельных надзелаў сялян у адно цэлае. Яна прадугледжвала ліквідацыю цераспалосіцы шляхам масавай хутарызацыі. Камасацыя была прагрэсіўнай з'явай, бо праводзілася для ўмацавання значнай часткі сялянскіх гаспадарак. Да таго ж польскія ўлады абяцалі павялічыць земельныя надзелы і беднякам. Аднак усе выдаткі дзяржава ўсклада-

на плечы сялянства, якое павінна было плаціць за камасацыю кожнага гектара і правядзенне неабходных работ [1, л. 93].

Выдаткі на правядзенне камасацыі і перасяленне па-горшылі становішча значнай колькасці сялян. Толькі іх заможная частка ў выніку выхаду на хутары ўмацавала сваё становішча [271, с. 41]. Таму большасць сялян, перш за ўсё бедната, упартая супраціўлялася камасацыі [264, с. 218].

Яшчэ адным элементам пераўтварэння ў сельскай гаспадарцы была ліквідацыя сервітутаў — права сялян на сумеснае з памешчыкамі карыстанне пашамі і лясамі. Гэта мела цяжкія вынікі для сялянства, бо памешчыкі атрымалі да трох чвэрцяў сервітунай зямлі, а сяляне ў якасці кампенсацыі — невялікія зямельныя участкі, якія нярэдка былі непрыдатнымі для сельскагаспадарчага карыстання, а ў некаторых выпадках — гроши. Ад ліквідацыі сервітутаў больш за ўсіх страдалі бядніцкая гаспадаркі. Многія з іх не мелі ўжо магчымасці для ўтрымання нават адной каровы. Сяляне былі супраць такіх умоў і выступалі за поўны пераход сервітутаў у сялянскую ўласнасць [268, с. 28].

Такім чынам, аграрная рэформа садзейнічала ліквідацыі паўпрыгонніцкіх адносін, канцэнтрацыі сельскагаспадарчай вытворчасці, расчышчала шлях да больш хутка-га развіцця капіталізму ў вёсцы. У выніку, у пэўнай меры, умацавалася становішча дробнай і сярэдняй вясковай буржуазіі, некалькі пашырыўся ўнутраны рынак. Але разам з гэтым рэформа садзейнічала збядненню вёсак і пагаршенню становішча сялянскай беднатаў.

Увогуле сельская гаспадарка Заходній Беларусі знаходзілася ў стане хранічнага застою. Нягледзячы на тое што ў канцы 1920-х гадоў у заходнебеларускіх ваяводствах з-за паляпшэння кан'юнктуры на сусветным рынку, а таксама ўплыву адноснай эканамічнай стабілізацыі ў краіне назіралася некаторае ажыўленне аграрнай вытворчасці, эканамічны крызіс tym не менш не абмінуў і сельскую гаспадарку. Але сяляне адчулі наступствы крызісу некалькі пазней, бо ў 1929 г. яшчэ захоўвалася адносна спрыяльная рыначная кан'юнктура для прадук-

цы аграрнага сектара эканомікі. Толькі з 1930 г. на рынке значна знізіўся попыт на сельскагаспадарчыя прадукты [269, с. 25].

На становішчы сялян моцна адбівалася і гандлёвая палітыка манаполій. Прамысловыя тавары былі дарагія, а сырэвіна і прадукты сельскай гаспадаркі несуразмерна танныя. За гады эканамічнага крыйісу гэтая дыспрапорцыя стала павялічвалася, што яшчэ больш пагаршала становішча сялян, узровень спажывання імі прамысловых тавараў няўхільна падаў (у сялянскай беднаты практычна да нуля) [264, с. 220].

Акрамя гэтага, стан сельскагаспадарчай вытворчасці асуджаў сялян на паўгалоднае існаванне, а з-за неўраджаю 1928 г. вясной 1929 г. галадала звыш 400 тыс. сялян у Віленскім, Навагрудскім і частково Беластоцкім ваяводствах [79, л. 2].

Усё гэта істотна тармазіла развіццё вытворчых сіл у аграрным сектары эканомікі Заходній Беларусі, несла ў сабе вельмі сур'ённую небяспеку для існуючага дзяржайнага ладу, параджала моцны пратэст значнай часткі сялянства краю.

Да пачатку 1930 г. у Заходній Беларусі налічвалася каля 90 тыс. сельскагаспадарчых рабочых [133, с. 239]. Працягласць іх працоўнага дня нярэдка дасягала 16 і нават 18 гадзін у суткі, а заробак амаль усюды выдаваўся натурай. Да таго ж памеры аплаты працы сельскагаспадарчых рабочых увесь час падалі. Звязаныя цяжкімі ўмовамі найму, яны знаходзіліся ў поўнай залежнасці ад землеўласнікаў, а страціўшы працу, не падлягалі рэгістрацыі як беспрацоўныя і ніякай дапамогі не атрымлівалі [264, с. 220].

Перанаселеная вёска не мела адточку ў прамысловасць, якая не магла паглынуць такую колькасць людзей. Таму ў пошуках заробкаў многія сяляне эмігравалі ў іншыя краіны, асабліва ў Латвію, Францыю, дзяржавы Паўночнай і Паўднёвой Амерыкі. Штогод дзесяткі тысяч выязджалі за мяжу на сезонныя работы [264, с. 219].

Заняпад прамысловасці, хранічны застой сельскагаспадарчай вытворчасці краю асуджалі значную частку яго насельніцтва на беднасць, нярэдка на галечу, паўгалоднае існаванне.

Своеасаблівы харктар меў сацыяльны склад насельніцтва Заходній Беларусі. Пераважную масу ў краі складалі сяляне, у асноўным беларусы. Большасць прамысловага пралетарыяту — польскія і яўрэйскія рабочыя. Палякі пераважалі таксама сярод парабкаў, стала працаўаўшых у памешчыкаў. Беларускія рабочыя ў асноўным былі заняты ў дрэваапрацоўчай прамысловасці, на прадпрыемствах па перапрацоўцы мясцовай сыравіны (шкляных, цагляных, вінакураных заводах, млынах), а таксама ў якасці сезоннікаў у памешчыкаў і асаднікаў. Амаль усе памешчыкі, а таксама ўсе асаднікі былі палякамі. Памешчыкаў-беларусаў налічвалася ўсяго некалькі працэнтаў. Прямысловая і гандлёвая буржуазія з'яўлялася ў пераважнай большасці польскай і яўрэйскай. Беларуская буржуазія была прадстаўлена галоўным чынам заможнымі сялянамі. Гарадская мелкая буржуазія, складаўшая большасць насельніцтва гарадоў і мястэчак, была ў асноўной масе яўрэйскай, але са значным працэнтам палякаў і беларусаў. Дзяржаўная служачая і інтэлігенцыя складаліся ў асноўным з палякаў. Інтэлігенцыя іншых нацыянальнасцяў на лепш аплачваемыя дзяржаўныя пасады не дапускаліся [273, с. 18].

Цяжарам на плячах насельніцтва Заходній Беларусі ляжала падатковая палітыка польскіх улад. Існавалі дзесяткі розных падаткаў і збораў. Падатковы гнёт асабліва ўзрос з пачаткам эканамічнага крызісу. Павялічвалася падатковая нядоімка. Пры спагнанні падаткаў улады часта звярталіся да прымусовых мер [35, л. 2—3].

На вёсцы падатковае ярмо цягнула ў асноўным бядняцкае і серадняцкае сялянства. Аб гэтым сведчаць урадавыя дадзенныя: для гаспадаркі памерам у 5 га асноўная стаўка паземельнага падатку раўнялася (на 1 га) 2,38 злотага і паступова змяншалася да 1,01 злотага для гаспадаркі ў звыш 2 тыс. га [257, с. 33]. Акрамя таго што чыноўнікі ўсяляк павялічвалі памеры падатковых збораў, улады прымушалі сялян выконваць шарваркі. За іх невыкананне, нявыплату падаткаў, непадпрадкаванне чыноўнікам спаганяліся шматлікія штрафы [271, с. 73].

Цяжкая праца, дрэнныя бытавыя ўмовы параджалі шматлікія хваробы і эпідэміі, якія адбіralі тысячи чалавек.

вечых жыццяў. Медыцынскае абслугоўванне было арганізавана вельмі дрэнна, не хапала дактароў, мізэрнай была колькасць медыцынскіх устаноў [136, с. 461]. Да таго ж кошт лячэння для многіх людзей быў недасягальны [271, с. 85—86].

У выніку палітыкі польскіх улад жыццёвы ўзровень насельніцтва краю быў нашмат ніжэй, чым у карэннай Польшчы [35, л. 5].

Цяжкае эканамічнае і сацыяльнае становішча спалучалася ў Заходній Беларусі з неменш цяжкім нацыянальным прыгнётам беларускага народа. Польскія ўлады ставілі сваёй мэтай выкараніць яго нацыянальную свядомасць. Праводзілася палітыка прымусовай асіміляцыі беларусаў, каб ліквідаваць глебу для барацьбы за нацыянальнае вызваленне.

У 1927/28 навучальным годзе дзейнічала 29 беларускіх і 49 змешаных польска-беларускіх школ [135, с. 402], якія польскія ўлады вымушаны былі адкрыць пад ціскам нацыянальна-вызваленчага руху. Безумоўна, на 2,8 млн беларускага насельніцтва [269, с. 31] гэтых школ было яўна недастаткова. Акрамя таго, з-за негатыўнага стаўлення ўлад да нацыянальных меншасцяў у большасці гэтих школ стан беларускай мовы не адпавядаў дэклараціі. Існавалі таксама толькі 4 беларускія гімназіі — у Вільні, Навагрудку, Клецку і Радашковічах і адна настаўніцкая семінарыя ў Вільні, якія маглі працаваць дзякуючы матэрыяльнай падтрымцы грамадскасці [268, с. 37]. І нават гэтая нязначная ўступка была часовай, зробленай па тактычных меркаваннях, каб адцягнуць увагу грамадскасці ад разгрому беларускіх нацыянальна-вызваленчых арганізацый, увесці насельніцтва ў зман адносна сапраўдных мэт нацыянальнай палітыкі кіруючага рэжыму, па загаду якога колькасць беларускіх школ кожны год няўхільна скарачалася [271, с. 97].

Польскіх школ таксама было недастаткова, каб забяспечыць навучанне ўсіх дзяцей. Да таго ж высокі кошт наўчання і школьніх прыладаў, беднасць і перашкоды ўлад абмяжоўвалі доступ у сярэднія школы дзецям з небагатых сямей, многія з іх не маглі атрымаць нават пачатковую адукацыю. ВНУ ж для гэтих дзяцей па сутнасці былі

недасягальныя. Такая палітыка ўлад садзейнічала захаванню высокага ўзроўню непісьменнасці сярод насельніцтва краю [264, с. 221—222].

Адным з вынікаў нацыянальнага прыгнёту была вельмі нязначная колькасць беларускай інтэлігенцыі [34, л. 23]. Беларусаў не бралі на дзяржаўную службу, а настаўнікаў з іх ліку, часцей за ёсё, адхілялі ад працы ў Захоўнай Беларусі і замянялі польскімі. Культурнае жыцце беларускага народа абмяжоўвалася і падаўлялася: не было беларускіх тэатраў, па розных прычынах зачыняліся нешматлікія клубы, бібліятэкі, хаты-читальні, выдавецтвы, створаныя намаганнямі грамадскасці [264, с. 222]. Увогуле галоўным метадам кіравання польскіх улад у краі быў прымус, а часам і тэрор.

Нягледзячы на тое што намінальна Польшча лічылася дэмакратычнай рэспублікай, у канцы 1920-х гадоў у ёй існаваў пазаканстытуцыйны рэжым. Пасля перавароту 1926 г. справамі дзяржавы фактычна кіраваў Пілсудскі. Ён не меў яснай палітычнай праграмы (асабліва ва ўнутраных спраўах). У агульным выглядзе імкненні Пілсудскага падпарадкоўваліся мэце маральнага «аздараўлення» («санацыі») эканамічнай, сацыяльнай і палітычнай сістэм дзяржавы [290, с. 98]. Стрыжнем гэтай палітыкі было пашырэнне паўнамоцтваў презідэнта і ўрада за кошт парламента, роля якога значна змяншалася. У выніку стварэнне законаў год ад году ў большай ступені рабілася прэрагатывай выкананічай улады, што выклікала яе працяглы канфлікт з парламентам. Дзеячы санацыі рабілі ёсё, каб паказаць недзеяздольнасць і зменшыць аўтарытэт апошніяга. Разам з тым вялася кампанія супраць палітычных партый, стала парушаліся свабоды слова, друку, сходаў, абвешчаныя канстытуцыяй 1921 г. [295, с. 318 — 319].

Такая палітыка Пілсудскага выклікала крытыку і справа, і злева. У правых ён фактычна адняў уладу, а левыя лічылі яго дыктатарам. Аднак большасць апазіцыі, якую яднала толькі супрацьстаянне існуючаму рэжыму, а не збліжэнне эканамічных і палітычных праграм, спадзявалася на магчымасць барацьбы з «санацыяй» парламенцкімі метадамі. Нават у левым крыле апазіцыйных сіл існавалі значныя рознагалосці, што перашкаджала супольнай

барацьбе супраць дыктатуры. Паслядоўную непрыміримую пазіцыю да Пілсудскага займаў толькі лева-радыкальны лагер [306, с. 112, 114, 121].

Са свайго боку дыктатар імкнуўся ні ў якім разе не дапусціць кансалідацыі апазіцыі, націск на якую ў канцы 1920-х гадоў паступова ўзмацняўся. Акрамя гэтага, барацьба з рэжымам Пілсудскага не была лёгкай, бо да канца 1927 г. ён здолеў узмацніць дзяржаўны аппарат, аслабіць апазіцыйныя палітычныя партыі, пашырыць сваю базу сярод уплывовых палітычных і эканамічных колаў. Былі дасягнуты пэўныя поспехі ў эканоміцы, сацыяльнай і заняпадаўчай сферах (у 1928 г. была практычна завершана уніфікацыя адміністратыўнай і судовай сістэм краіны) [290, с. 108, 111].

Аднак пагаршэнне эканамічнага і сацыяльнага становішча ў сувязі з крызісам 1929 г. выклікала абвастрэнне палітычнай барацьбы і спрыяла кансалідацыі ядра апазіцыі, якім у канцы 1929 г. стаў блок цэнтрысцкіх і левых партый (Цэнтралеў) [306, с. 115]. У выніку, баючыся росту ўплываў апазіцыі, Пілсудскі ў 1930 г. ужыў для яе разгрому маштабныя рэпрэсіі. Гэта завяршила першы этап дыктатуры, які харектарызуецца захаваннем бачнасці парламенцкай дэмакратыі [290, с. 117].

У параўнанні з астатнімі Польшчай палітычнае становішча ў Заходній Беларусі было значна больш цяжкім. Тут панавалі самавольства і здзекі над насельніцтвам з боку паліцыі, чыноўнікаў. Звычайнай з'явай былі масавыя рэпрэсіі паліцыі ў адносінах да насельніцтва. Часта праводзіліся палітычныя судовыя працэсы. Вялікай была колькасць палітычных вязняў. Мала што маглі зрабіць для патрэб насельніцтва краю і органы мясцовага самакіравання — гарадскія і гмінныя рады, якія падпарадкоўваліся адміністрацыі. З гэтымі органамі ўлады звычайна не лічыліся. Аднак, нягледзячы на абмежаванні, пэўныя канстытуцыйныя гарантыві давалі магчымасць дэпутатам-беларусам весці парламенцкую барацьбу і адстойваць інтарэсы сваіх выбаршчыкаў [264, с. 222—223].

Увогуле Пілсудскі не надаваў вялікай увагі праблеме нацыянальных меншасцяў. Ёй займаліся ў асноўным не цэнтральныя, а мясцовыя ўлады. У Заходній Беларусі,

з аднаго боку, падтрымліваліся партыі і арганізацыі, якія выступалі за кампраміс з рэжымам, а з другога боку — праводзіліся жорсткія расправы з лева-радыкальным рухам як найбольш паслядоўным праціўнікам «санацыі». Агульнай мэтай палітыкі польскіх улад у адносінах да беларускага вызваленчага руху быў яго ідэйны і арганізацыйны раскол, адрыў ад яго груповак, схільных ісці на супрацоўніцтва з урадам. Аднак падобная палітыка давала малыя вынікі [290, с. 107; 299, с. 20].

Палітычная «палітра» краю ў канцы 1920-х гадоў мела наступны выгляд. Рэпрэзентатыўнай партыяй «санацыі» з'яўляўся створаны ў канцы 1927 г. для парламенцкіх выбараў Беспартыйны блок супрацоўніцтва з урадам (ББВР), які аб'яднаў партыі і групоўкі прыхільнікаў «санацыі» [210, с. 2]. Блок меў складаную структуру і зрастаяўся з адміністрацыйным аппаратам выканаўчай улады. У Заходній Беларусі ББВР карыстаўся асабліва вялікім уплывам сярод палякаў і часткі яўрэяў [294, с. 309].

У польскім ассяроддзі гарадоў краю былі папулярны і правыя нацыянальна арыентаваныя партыі [126, с. 519] — Лагер вялікай Польшчы, Нацыянальнае аб'яднанне (СН) і Народна-нацыянальны саюз (ЗЛН), якія за галоўнага праціўніка лічылі Пілсудскага; непрыхільна ставіліся да левых сіл, але станоўча ацэньвалі дзеянні Цэнтралева; рабілі акцэнт на сваёй місіі абароны польскіх нацыянальных і каталіцкіх інтарэсаў; былі супраць пашырэння правоў нацыянальных меншасцяў [294, с. 362].

Сярод яўрэяў Заходній Беларусі расла актыўнасць сіянісцкага руху, які выступаў за стварэнне яўрэйскай дзяржавы ў Палесціне. Пазіцыі гэтага руху змяняліся ў кірунку ад супрацоўніцтва з іншымі нацыянальнымі меншасцямі да падтрымкі ББВР [294, с. 565—567].

Правы фланг беларускага нацыянальна-вызваленчага руху прадстаўляла група дзеячаў на чале з А. Луцкевічам, Р. Астроўскім, Я. Станкевічам, Ф. Акінчыцам (так званая «беларуская санацыя»), якая займала нацыянальна арыентаваныя антыкамуністычныя пазіцыі, была за кампраміс з польскімі ўладамі, але не выключала парламенцкія сродкі барацьбы. У 1930 г. гэта група ўтварыла Цэнтральны саюз культурных і гаспадарчых

арганізацый. Аднак яе ўплыў сярод беларусаў быў невялікі [294, s. 561—562].

У асяроддзі польскіх рабочых краю асаблівым упłyvам карысталася Польскае аб'яднанне хрысціянскай дэмакратыі (ПСХД) і Нацыянальная рабочая партыя (НПР) [126, с. 525], якія стаялі на грунце хрысціянскіх каштоўнасцяў і дэмакратычнай парламенцкай сістэмы. Пасля парламенцкіх выбараў 1928 г. ПСХД супрацоўнічала з правымі (СН) і цэнтрыстамі (Польскім народным аб'яднаннем (ПСЛ) «Пяст» і НПР). У далейшым ПСХД адышла ад супрацоўніцтва з СН і разам з НПР удзельнічала ў Цэнтралеве [294, s. 197, 397, 404—405].

На яўрэйскім Заходнім Беларусі мела ўплыў цэнтрысцкая Яўрэйская дэмакратычна-народная партыя Польшчы, якая ў лістападзе 1929 г. аб'ядналася з Яўрэйскай народнай партыяй у Яўрэйскую дэмакратычна-народную. Яна выступала супраць сіяніцкага руху [294, s. 565].

Пазіцыі левага цэнтра займала Беларуская хрысціянская дэмакратыя (БХД), якая дзейнічала на грунце хрысціянскіх каштоўнасцяў, была за незалежную дэмакратычную беларускую рэспубліку і арыентавалася пры гэтым цалкам на эвалюцыйны шлях развіцця грамадства і парламенцкія формы барацьбы. БХД выступала супраць супрацоўніцтва з рэжымам Пілсудскага і адначасова негатыўна ставілася да камуністычнага руху. З гэтай партыяй было цесна звязана Праваслаўнае беларускае дэмакратычнае аб'яднанне, якое каля 1930 г. увайшло ў БХД. З беларускімі хадэкамі супрацоўнічаў і Беларускі сялянскі саюз (БСС), які падзяляў асноўныя праграмныя тэзы БХД і ў 1930 г. зліўся з ёй. Упłyvы БХД і БСС сярод беларусаў паступова павялічваліся, але ўсё ж такі саступалі папулярнасці лева-радыкальнага руху [294, s. 551—555].

Сярод сялянства краю карысталіся ўпłyvам ПСЛ «Пяст», Польскае народнае аб'яднанне (ПСЛ) «Вызволене» і Сялянскае аб'яднанне (СХ) [126, с. 518, 520], якія канкурыравалі паміж сабой. Апошняя дзве партыі мелі левыяхарактар і адпаведна большую папулярнасць. Усе тры партыі лічылі сялянскія інтэрэсы блізкімі нацыянальным і дзяржаўным, выступалі за рэспубліку з дэмакра-

тычнай парламенцкай сістэмай і шырокімі грамадзянскімі свабодамі, уваходзілі ў Цэнтралеў [294, с. 434].

У асяроддзі рабочых Заходняй Беларусі мела ўплыў Польская сацыялістычная партыя (ППС). Аднак яе папулярнасць з кожным годам скарачалася. Зыходзячы з праграмных і тактычных меркаванняў, галоўнай мэтай у канцы 1920-х гадоў гэта партыя лічыла абарону дэмакратычных свабод і парламентарызму, але выключна легальнымі способамі. Дзеля гэтай мэты ў першай палове 1929 г. ППС зблізілася з ПСЛ «Пяст» і ПСХД, якіх раней востра крытыкала, і стала ініцыятарам стварэння Цэнтралева. З пачаткам 1930 г. галоўным праціўнікам польскіх сацыялістаў становіцца рэжым Пілсудскага [294, с. 495—498, 506].

На яўрэйскіх рабочых і рамеснікаў у гарадах і мястэчках краю ўплываў Усеагульны яўрэйскі саюз (Бунд), які стаяў на сацыялістычных пазіцыях, выступаў супраць сіяніцкага руху і быў за легальную парламенцкую дзейнасць. На гэтым грунце Бунд зблізіўся з ППС [294, с. 573—574].

Усе польскія і яўрэйскія партыі левага і цэнтрысцкага напрамку выступалі толькі за нацыянальна-культурную аўтаномію нацыянальных меншасцяў [294, с. 198].

Лева-радыкальны рух Польшчы ўзначальвала КПП, а ў Заходняй Беларусі адпаведна — КПЗБ. Увогуле камуністаў было шмат сярод лева-радыкальных партый і арганізацый, што давала кампартыі магчымасць праводзіць легальныя палітычныя акцыі [294, с. 510—511].

Сярод польскіх сельска-гаспадарчых рабочых і сялян (безземельных і малаземельных) у краі карысталася папулярнасцю лева-радыкальнае Аб'яднанне сялянскай левіцы (ЗЛХ) «Самопомоц», якое адкалоўся ад СХ у студзені 1928 г. У шэрагу ж гарадоў Заходняй Беларусі ў асяроддзі польскіх і яўрэйскіх рабочых мела даволі значны ўплыў лева-радыкальная левіца Польскай сацыялістычнай партыі (ППС-левіца). Абедзве партыі выступалі за незалежную рабоча-сялянскую Польшчу [126, с. 510; 294, с. 433, 435, 579].

На насельніцтва поўдня Палескага ваяводства ўплывала ўкраінская лева-радыкальная арганізацыя Сельроб, якая змагалася за сацыялістычны лад на ўсёй Украіне

і лічыла, што ўкраінскія нацыянальныя інтарэсы цесна звязаны з інтарэсамі ўкраінскіх сялян і работнікаў [294, s. 546].

Вельмі значнымі былі лева-радыкальныя ўплывы сярод беларускага (асабліва вясковага) насельніцтва краю [294, s. 559]. Гэта стварала моцны грунт для дзейнасці беларускіх левых рэвалюцыйна-дэмакратычных нацыянальна-вызваленчых арганізацый.

Такім чынам, цяжкае эканамічнае становішча краю абастрала сацыяльныя супярэчнасці, якія яшчэ больш паглыбляліся жорсткім нацыянальным прыгнётам і палітычным бяспраўем ва ўмовах дыктатуры Пілсудскага. У выніку ў насельніцтва Заходняй Беларусі былі шырока распаўсюджаны левыя і лева-радыкальныя настроі. Усё гэта стварала спрыяльныя абставіны для ўзмацнення рэвалюцыйнага і нацыянальна-вызваленчага руху.

2.2. Парламенцкая выбары 1928 г. у Польшчы і ўтварэнне арганізацыі «Змаганне»

21 сакавіка 1927 г. польскія ўлады афіцыйна забаранілі БСРГ. Грамада была самай масавай рэвалюцыйна-дэмакратычнай і нацыянальна-вызваленчай арганізацыяй не толькі ў Польшчы, але і ў Еўропе. У студзені 1927 г. у Заходняй Беларусі дзейнічала больш за 2 тыс. гурткоў БСРГ [266, с. 152]. Яны аб'ядноўвалі каля 120 тыс. члену, якімі былі ў пераважнай большасці сяляне (беднякі і сераднякі), а таксама рабочыя і прадстаўнікі інтэлігенцыі [62, л. 85; 64, л. 51].

Вялікую дапамогу ў стварэнні і дзейнасці гэтай арганізацыі аказвала кампартыя. Камуністы ўзначальвалі ці ўваходзілі ў склад кіраўніцтва многіх структур Грамады. З дапамогай грамадоўцаў КПЗБ накіроўвала рэвалюцыйна-вызваленчы рух у краі, а праз іх пасольскі клуб у сейме мела легальную tryбуну [273, с. 134 — 135]. Такім чынам, разгром і забарона БСРГ сталі моцными ударам па легальнай дзейнасці кампартыі, зменшылі магчымасці росту яе ўплыву сярод насельніцтва Заходняй Беларусі, перш за ёсё сялян.

Палітсакратарыят выканкама Камінтэрна, які прадбачыў забарону Грамады, яшчэ 12 лютага 1927 г. звяртаў увагу заходнебеларускіх камуністаў на неабходнасць новых форм легальнай арганізацыі сялянства [49, л. 62—64].

У такіх варунках КПЗБ даводзілася рабіць заходы для ўзнаўлення падмурка сваёй легальнай працы сярод насельніцтва краю. Да таго ж у лістападзе 1927 г. было абвешчана аб прызначэнні наступных выбараў у сейм і сенат адпаведна на 4 і 11 сакавіка 1928 г. [248, с. 38], што рабіла шырокую легальную дзейнасць яшчэ больш актуальнай.

ЦК КПЗБ разглядаў два магчымыя варыянты выйсця са склаўшайся сітуацыі. Першы прадугледжваў крокі да стварэння і легалізацыі ў Вільні радыкальной палітычнай арганізацыі з былых грамадоўцаў (вясковаму аддзелу даручалася распрацаваць яе платформу і статут, намеціць склад ініцыятыўнай групы). Другі — правядзенне падрыхтоўчай працы па стварэнню новай радыкальной арганізацыі тыпу БСРГ праз тэрміновае скліканне з'езда прыхільнікаў лева-радыкальной газеты «Наша праца». Першы ці адзін з наступных такіх з'ездаў павінен быў паклассі асновы новай сялянскай радыкальной партыі. Былія гурткі Грамады прапаноўвалася не афармляць у нелегальную самастойную партыю, а падтрымліваць з імі сувязь і выкарыстоўваць іх у палітычных кампаніях кампартыі, а таксама пераводзіць былых грамадоўцаў у новыя легальныя арганізацыі, ТБШ і непасрэдна ў партыю [62, л. 99, 101].

У выніку ў Вільні ў лістападзе 1927 г. [106, л. 10] з прадстаўнікоў былога актыву БСРГ было ўтворана Беларускае сялянска-работніцкае аб'яднанне (БСРА) «Змаганне за інтарэсы сялян і рабочых». У снежні ж [230, с. 377] на базе яго Цэнтральнага камітэта быў створаны Цэнтральны выбарчы камітэт (ЦВК) БСРА «Змаганне за інтарэсы сялян і рабочых», які распаўсюдзіў сваю дзейнасць на ўсю Заходнюю Беларусь [189, с. 5; 292, с. 94]. Гэты камітэт, у які ўвайшлі таксама прадстаўнікі КПЗБ і ППС-левіцы, узначалілі А. Пекач (старшыня), Я. Берыт (сакратар) і Ю. Юхно (скарbnік) [269, с. 65—66]. Палітычнае кіраўніцтва камітэтам, яго фінансаванне ажыццяў-

ляў ЦК КПЗБ праз куратараў П. Крамінскага, Б. Крупіцкую, Е. Мацеюка, Л. Рабіновіча [14, л. 23–24]. ЦК таксама даў дырэктыву аб прыняціі мясцовымі выбаркамі, якія ўзнікалі на падставе адзінага фронту знізу, назвы «Змагання» [61, л. 64–65]. З канца 1927 г. ЦВК БСРБ «Змаганне за інтерэсы сялян і рабочых» стаў цэнтрам кансалідацыі беларускіх левых рэвалюцыйна-дэмакратычных сіл.

З дапамогай выбараў Пілсудскі разлічваў яшчэ больш кансалідаваць вакол кірующей верхавіны сілы прыхільнікаў «санацыі»; умацаваць свае палітычныя пазіцыі сярод насельніцтва і прыдаць сабе выгляд «дэмакратычнасці»; дамагчыся выбрання такога складу парламента, каб той стаў паслухмянай прыладай у руках дыктатуры. На «ўсходніх крэсах» рэжым імкнуўся правесці выбары так, каб паказаць свету масавую падтрымку Пілсудскага, і такім чынам апраўдаць у вачах грамадскасці свае метады кіравання і палітыку душэння нацыянальна-вызваленчага руху. Таму дыктатар рабіў усё магчымае, каб не дапусціць у парламент сваіх палітычных апанентаў, найперш з лева-радыкальнага лагера, які быў найбольш выразным праціўнікам «санацыі».

У студзені 1928 г. адбыўся VIII пленум ЦК КПЗБ, прысвечаны выключна выбарчай кампаніі, якая ўжо ішла са снежня 1927 г. Принятая пленумам рэзалюцыя мела жорсткі і бескампрамісны характар. Асноўнай задачай вылучалася неабходнасць паказаць, што барацьба ідзе толькі паміж дзвюма сіламі: памешчыцка-капіталістычным і рабоча-сялянскім блокамі, а прамежкавых груп няма і быць не можа. Ставілася задача самай цеснай сувязі выбарчай кампаніі са штодзённай эканамічнай і палітычнай барацьбой рабочых і сялян для арганізацыі масавых выступленняў супраць палітыкі рэжыму. Асаблівая ўвага надавалася выкрыццю метадаў нацыянальнай і сельскагаспадарчай палітыкі ўрада ў Заходній Беларусі. Асноўнымі лозунгамі для выбарчай кампаніі вылучаліся наступныя: абарона СССР; барацьба за звязржэнне фашисцкай дыктатуры, рабоча-сялянскі ўрад, самавызначэнне прыгнечаных народаў аж да аддзялення, атрыманне сялянамі зямлі без выкупу, пераход на 8-гадзінны працоўны дзень,

вызваленне палітычных зняволеных і арыштаваных рабоча-сялянскіх паслоў сейма, палітычныя права рабочых, сялян і прыгнечаных народаў; супраць імперыялістычнай вайны, капіталістычнай рацыяналізацыі, тэрору, падатковага і мілітарнага цяжару [71, л. 33—34, 38—39].

Такім чынам, кампартыя імкнулася выкарыстаць выбарчую кампанію для арганізацыі палітычнай працы сярод насельніцтва. КПЗБ была патрэбна парламенцкая tryбуна для выкрыцця палітыкі кіруючых колаў і арганізацыі легальнай работы. Разам з тым камуністы папярэджвалі насельніцтва аб небяспеках парламенцкіх ілюзій і заклікалі да барацьбы за сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне.

У развіцці гэтай тактыкі перадвыбарчай барацьбы быў зроблены асноўны ўпор на ўдзел у выбарах у сейм і ўтвораны лева-радыкальны блок, куды ўвайшлі кампартыя, ЗЛХ «Самопомоц», ППС-левіца, БСРА «Змаганне за інтарэсы сялян і рабочых» і Сельроб-левіца [256, с. 136].

Свае спісы ў парламент вылучылі таксама і іншыя палітычныя сілы. Групоўкай кіруючага лагера ў перадвыбарчай барацьбе выступаў ББВР. Ён быў створаны, бо Пілсудскі разумеў, што адных поспехаў і ўзмацнення ўлады можа не хапіць для пераканаўчай перамогі на парламенцкіх выбарах.

Каб не дапусціць да ўдзелу ў выбарах лева-радыкальны блок, польскія ўлады выкарыстоўвалі метады подкупу, рэпрэсій і тэрору. Да таго ж у студзені 1928 г. быў прыняты закон аб ваенным становішчы, які ў сакавіку дапоўніў дэкрэт презідэнта I. Масьціцкага аб надзвычайнym становішчы. Дадзеныя акты давалі ўраду права прыпыняць дзеянне параграфаў канстытуцыі аб палітычных правах грамадзян, праводзіць масавыя арышты, ужываць вайсковую сілу і іншыя рэпрэсіўныя меры, што павінна было запалохаць палітычных апанентаў рэжыму Пілсудскага. Акрамя гэтага, на «ўсходніх крэсах» для правядзення перадвыбарчага сходу ці мітынгу патрабаваўся асаблівы дазвол адміністрацыйных улад [231, с. 166], а праз іх была разгорнута шырокая прапагандысцкая кампанія ББВР, на якую з бюджету было выдаткована 8 млн злотых [306, с. 110].

Нягледзячы на жорсткі пераслед з боку ўлад, у ходзе выбарчай кампаніі кампартыя вылучыла свой дзяржаўны спіс пад назвай «Рабоча-сялянскае адзінства», які атрымаў № 13. Аднак у сувязі з тым што ўнесеная камуністамі ў выбарчыя камісіі спісы кандыдатаў у масавым парадку аб'яўляліся «несапраўднымі», лева-радыкальны блок быў вымушаны вылучаць у кожнай выбарчай акрузе па некалькі такіх спісаў пад рознымі назвамі. Усяго іх было вылучана 24 [248, с. 38], што ўскладняла блоку вядзенне выбарчай кампаніі. Асноўнымі ў Заходній Беларусі былі спісы БСРА «Змаганне за інтарэсы сялян і рабочых», вакол якіх групаваўся былы актыў БСРГ [298, с. 400]. У Брэсцкай выбарчай акрузе сваіх кандыдатаў вылучыў Сельроб-левіца, які меў уплыў у Брэсцкім, Кобрынскім і Драгічынскім паветах. Яго дзяржаўны спіс праходзіў пад № 19 [269, с. 66].

Спіс «Змагання» ў Навагрудской выбарчай акрузе было прапанавана ўзначаліць вядомаму грамадоўцу М. Чатырку, але ён адмовіўся, бо быў за кампраміс з уладамі і выставіў свой уласны спіс. Аднак арганізацыя здолела ў сціслы тэрмін перагрупавацца, скласці новы спіс з 16 чалавек на чале з І. Дварчаніным і знішчыць сярод выбаршчыкаў аўтарытэт М. Чатыркі [272, с. 65 — 66]. Пры гэтым І. Дварчанін адыгрываў актыўную ролю ў фарміраванні спіса і асабіста ўгаварыў Я. Гаўрыліка стаць у ім кандыдатам [223, с. 180].

Перадвыбарчая праграма «Змагання» ў асноўным адпавядала праграме Грамады. Ужо ў адозвах і на сустрэчах з насельніцтвам кандыдаты ад арганізацыі выказвалі намер ісці шляхам БСРГ, заставацца вернымі барацьбітамі за яе праграму, патрабавалі вызвалення арыштаваных грамадоўцаў [63, л. 204].

Кандыдаты ў парламент ад «Змагання» наведвалі шматлікія месцы Заходній Беларусі, дзе прымалі ўдзел у перадвыбарчых сходах і мітынгах, якія збіралі тысячы ўдзельнікаў. Насельніцтва ўсюды сустракала кандыдатаў ад арганізацыі з вялікай прыхільнасцю [75, л. 65—66; 269, с. 277—279].

У выбарчай кампаніі лева-радыкальнага блоку актыўны ўдзел прымалі не толькі камуністы і камсамольцы,

але і шырокі беспартыйны актыў, у тым ліку і па лініі ТБШ. У правядзенні перадвыбарчых акций праз Таварыства вызначыўся І. Дварчанін, які з'яўляўся членам Галоўнай управы (ГУ) ТБШ [260, с. 133—134]. Агітацыя за спісы блоку вялася не толькі на сходах, але і па дамах. Яна дасягнула самых глухіх куткоў горада і вёскі. Пры падтрымцы рабочых і сялян нават зрываліся мітынгі сапернікаў па выбарах [48, л. 254; 66, л. 2].

Лева-радыкальны блок выкryваў рэакцыйную палітыку кіруючых колаў і крытыкаваў партыі палітычных апнентаў. Аднак асаблівую ўвагу ў барацьбе за галасы выбаршчыкаў блок звяртаў на выкryццё польскіх і беларускіх партый і груповак, якія таксама выступалі пад радыкальнымі лозунгамі, што стварала небяспеку адцягнення часткі яго патэнцыйнага электарата. Левыя радыкалы даводзілі, што гэтыя лозунгі патрэбны для прыкрыцця супрацоўніцтва з уладамі.

Увогуле перадвыбарчая барацьба мела вострыя харктор. З аднаго боку прыхільнікі «санацыі», а з другога боку прадстаўнікі лева-радыкальнага лагера не спыняліся пепрад зневажаннем, навешваннем ярлыкоў, заклікамі да расправы адзін з адным. Аднак на баку ўрадавага лагера была ўся моц дзяржаўнага апарату, што давала яму перавагу ў палітычным, эканамічным, маральна-фізічным ціску на сваіх сапернікаў па выбарах.

Працэдура саміх выбараў, як і выбарчая кампанія, праходзіла не на дэмакратычным грунце. Для рэпрэсій і запалохвання выбаршчыкаў быў мабілізаваны ўвесь адміністрацыйна-паліцэйскі апарат. У Заходній Беларусі спісы кандыдатаў лева-радыкальнага блоку ў большасці выбарчых акруг пад рознымі падставамі былі скасаваны ўладамі. Кандыдацкія спісы «Змагання» ў сейм былі зацверджаны акруговымі выбарчымі камісіямі толькі ў Брэсцкай (Брэсцкі, Драгічынскі, Камень-Кашырскі, Кобрынскі, Косаўскі, Пружанскі паветы) пад № 38, Гродзенскай (Аўгустаўскі, Гродзенскі, Сувалскі паветы) пад № 36, Навагрудскай (Баранавіцкі, Навагрудскі, Нясвіжскі, Слонімскі, Стайнблоўскі паветы) пад № 39 [305, с. 24—25, 121—122]; а ў сенат — толькі ў Віленскім і Навагрудскім ваяводствах [148, с. 2].

У Навагрудскай выбарчай акрузе спіс двойчы ануляваўся ўладамі. Але надзвычайная арганізація «Змагання» і яго саюзнікаў па блоку, а таксама надзейная падтрымка выбаршчыкаў дазволілі ў апошнія тры дні падаць у трэці раз у акруговую выбарчу камісію спіс з неабходнай колькасцю подпісаў. Актыўны ўдзел ва ўсім гэтым браў І. Дварчанін. На чале з ім адразу пасля рэгістрацыі спіса ўдзельнікі арганізацыі паспяхова схілілі на свой бок аўдыторыю мітынгу, які праводзіў ББВР [225, с. 109—111].

Калі ўлады высветлілі, што ўсе ўзначальваемыя кампартыяй левыя сілы краю маюць намер галасаваць за спісы «Змагання», рэпрэсіўны ціск на яго ўзмацніўся. Усе адозвы ЦВК БСРА «Змаганне за інтэрэсы сялян і рабочых» былі канфіскаваны, але перад гэтым удалося забраць з друкарня ў Беластоку і Навагрудку некалькі сотняў экземпляраў адозваў, якія нарасхват былі разабраныя выбаршчыкамі. Ні адзін легальны мітынг арганізацыі не быў дапушчаны, аднак усё роўна збіраліся нелегальныя масоўкі і былі праведзены некалькі выступленняў у гарадах, якія разагнала паліцыя. У Слоніме паліцыя разграміла акруговую ўправу ТБШ толькі з-за таго, што там знайшлі выбарчыя нумаркі «Змагання» для галасавання [63, л. 203]. Увогуле ўлады неафіцыйна забаранілі друкаўца такія нумаркі для арганізацыі, таму яна вырабляла іх у паўлегальных умовах [278, с. 280—281]. Акрамя гэтага, за пяць дзён да выбараў быў арыштаваны і тры месяцы ўтрымліваўся за кратамі кандыдат са спіса «Змагання» ў Навагрудскай выбарчай акрузе камуніст П. Крынчык [181, с. 4].

У такіх абставінах арганізацыя вырашыла заклікаць сваіх прыхільнікаў у Брэсцкай і Гродзенскай выбарчых акругах галасаваць адпаведна за дзяржаўныя спісы Сельроба-левіцы і «Рабоча-сялянскага адзінства». Усе свае сілы «Змаганне» сканцэнтравала ў Навагрудскай выбарчай акрузе, дзе меліся найбольшыя шанцы на перамогу, і разгарнула там у першыя дні сакавіка ўзмоцненую агітацыю за свой спіс [36, л. 17].

Злоўжыванняў з падлікам галасоў было вельмі многа непасрэдна пасля заканчэння выбараў. Тут зрабілі сваю справу спецыяльныя нарады ваяводаў, цыркуляры і нас-

таўлennі ўрада Пілсудскага аб тым, як захоўваць урны для галасавання пасля выбараў. Масавыя выпадкі гэтых злоўжыванняў былі зафіксаваныя ў Лідской, Навагрудской і Пінскай выбарчых акругах [61, л. 34].

Аднак нягледзячы на цяжкасці, звязаныя з вядзеннем выбарчай кампаніі, на абмежаванні і парушэнні правоў выбаршчыкаў, арганізаваныя ўладамі рэпрэсіі, подкупы, прымыя шантажы і злоўжыванні, 4 сакавіка выбары ў сейм прынеслі буйную перамогу ўзначальваемым кампартыяй левым сілам. У 8 выбарчых акругах Заходній Беларусі яны атрымалі 328 832 галасы выбаршчыкаў, што складала 26 % ад 1 296 840 усіх пададзеных і прызнаных сапраўднымі галасоў на выбарах у краі [65, л. 15—16].

Спіс «Змагання» ў Навагрудской выбарчай акрузе здавы 71 706 галасоў выбаршчыкаў са 175 167 галасаваўшых, арганізацыя заняла тут першае месца. ББВР жа — толькі другое, бо сабраў 53 926 галасоў (за такі недагляд быў звольнены з пасады навагрудскі ваявода). У Брэсцкай і Гродзенскай выбарчых акругах спісы «Змагання» атрымалі адпаведна 41 і 365 галасоў, што тлумачыцца заклікам галасаваць за іншыя спісы лева-радыкальнага блока. У выніку па спісу арганізацыі ў Навагрудской выбарчай акрузе ў сейм прыйшлі Я. Гаўрылік, І. Дварчанін і А. Стагановіч. Яны ўтварылі ў сейме Беларускі пасольскі клуб (БПК) «Змаганне за інтэрэсы сялян і рабочых». У сярэдзіне красавіка [151, с. 1] да клуба далучыўся Ф. Валынец, выбраны ў сейм па спісу «Беларускіх сялян і аграрнікаў» № 41 (група Я. Станкевіча) у Лідской выбарчай акрузе. 12 мая 1928 г. Ф. Валынец публічна адмежаваўся ад Я. Станкевіча [160, с. 4], бо яшчэ падчас выбарчай кампаніі дэкларараваў, што будзе трymацца ў сейме разам з лева-радыкальнымі пасламі [198, с. 5—6]. У пачатку мая [14, л. 32] са згоды сваёй сеймавай фракцыі да БПК «Змаганне за інтэрэсы сялян і рабочых» далучыўся Я. Грэцкі, выбраны па спісу Сельроба-левіцы ў Брэсцкай выбарчай акрузе [305, с. 124—127]. У выніку клуб аб'яднаў большасць беларускіх паслоў сейма (гл. дадатак 1).

У хуткім часе адбылася нарада паслоў БПК «Змаганне за інтэрэсы сялян і рабочых» з членамі ЦК КПЗБ, на якой паслы абавязаліся сумленна працаваць з камуніста-

мі на карысць беларускага нацыянальнага адраджэння. На гэтай жа нарадзе па рэкамендацыі ЦК старшынёй клуба быў выбраны Я. Гаўрылік, яго намеснікам — І. Дварчанін, сакратаром — Я. Грэцкі, а скарbnікам — А. Стагановіч [285, с. 50].

У кампартыі выдатна ўсведамлялі, што гэты поспех трэба абавязкова выкарыстаць, каб захаваць і ўзмацніць свой уплыў на шырокія пласты насельніцтва Заходняй Беларусі. Таму ЦК КПЗБ звярнуўся да народных мас краю з адозвай, якая заклікала кантраліраваць выбранных па спісах лева-радыкальнага блока паслоў сейма. Пры гэтым абавязкамі паслоў блока называліся выкарыстанне сеймавай трыбуны для арганізацыі барацьбы за рабоча-сялянскі ўрад Польшчы, самавызначэнне народаў аж да аддзялення (уз'яднанне Заходняй Беларусі з БССР), вывад войск з краю, перадачу ўсёй зямлі сялянам без выкупу, 8-гадзінны працоўны дзень, сацыяльнае страхаванне за кошт прадпрымальнікаў, ахову працы, поўнае забеспячэнне ўсіх беспрацоўных, усеагульнае навучанне на роднай мове за кошт дзяржавы, спыненне суда над Грамадой, вызваленне ўсіх палітычных зняволеных, свабоду дзеяння рабоча-сялянскіх арганізацый [61, л. 36].

«Змаганне» прыняло актыўны ўдзел і ў сенацкай выбарчай кампаніі. Агітацыя за спісы арганізацыі была разгорнута праз яе газету, а таксама адозвы і ўлёткі, якія выдаваліся на беларускай, польскай і яўрэйскай мовах [14, л. 26]. Акрамя гэтага, «Змаганне» рэкамендавала выбаршчыкам галасаваць на выбарах у сенат у Белацоцкім ваяводстве за спіс № 43 Беларускага незалежнага камітэта сялян і работнікаў, а ў Палескім ваяводстве за спіс № 41 Беларускага культурна-грамадскага аб'яднання працоўных [148, с. 2].

Аднак улады рабілі ўсё магчымае, каб не дапусціць поспеху арганізацыі на сенацкіх выбарах у Навагрудскім ваяводстве. Таму, каб канчаткова дабіць спіс М. Чатыркі, яна пайшла на неардынарны крок. Было прынята рашэнне агітаваць выбаршчыкаў за спіс № 18 Блоку нацыянальных меншасцяў (украінска-беларуска-нямецкі блок). Гэты спіс узначальваў адзін з кіраунікоў БСС В. Рагуля [272, с. 66—67]. У выніку дзякуючы падтрымцы «Зма-

гання» 11 сакавіка ён быў абранны сенатарам. У Віленскім жа ваяводстве спіс арганізацыі здабыў 18 674 галасы выбаршчыкаў і заняў чацвёртае месца, але гэтага не хапала, каб атрымаць месца ў сенаце [14, л. 26—27]. Таксама не правялі сваіх кандыдатаў у сенат спісы, якія падтрымала «Змаганне» ў Беластоцкім і Палескім ваяводствах [305, с. 193, 195, 197]. Гэтыя факты пацвердзілі правільнасць тактыкі арганізацыі ў Навагрудскім ваяводстве.

Увогуле, нягледзячы на ўсе заходы ўлад, парламенцкія выбары не прынеслі ББВР абсолютнай большасці галасоў выбаршчыкаў, хоць блок і стаў самай моцнай фракцыяй у сейме і сенаце [306, с. 112]. Разам з тым выбары засведчылі рост уплываў левых сіл, якія ў адрозненне ад правых больш паслядоўна выступалі супраць палітыкі «санаціі».

Такім чынам, з самага пачатку лёс «Змагання» быў цесна звязаны з кампартыяй. Арганізацыя была ўтворана па ініцыятыве ЦК КПЗБ, пры падтрымцы камуністаў з поспехам прайшла цяжкае выпрабаванне недэмакратычнымі выбарамі ў сейм і правяла туды трох паслоў, склаўшых аснову БПК «Змаганне за інтарэсы сялян і рабочых». Утварэнне клуба стала важным дасягненнем беларускіх левых рэвалюцыйна-дэмакратычных нацыянальна-вызваленчых сіл. Выбаршчыкі Заходній Беларусі галасавалі за кандыдатаў ад «Змагання», бо бачылі ў іх сапраўдных прадаўжальнікаў традыцый і справы БСРГ. Аднак кампартыя адразу ж пачала ціснуць на БПК «Змаганне за інтарэсы сялян і рабочых», каб надаць першаснае значэнне ў яго дзеянасці лева-радыкальнаму, а не нацыянальна-вызваленчаму кірунку.

Арганізацыя займала актыўную пазіцыю і на выбарах у сенат. Сенацкая выбарчая кампанія выявіла яе здольнасць цвярзоза ацэньваць палітычную ситуацыю і ісці дзеля агульных мэт на супрацоўніцтва з іншымі блізкімі па нацыянальна-вызваленчым задачам беларускімі палітычнымі аб'яднаннямі па-за межамі лева-радыкальнага блока. Гэты факт засведчыў моц у «Змаганні» нацыянальна-вызваленчай плыні, якая магла супрацьстаяць ціску камуністаў.

2.3. Стварэнне нізовых структур арганізацыі «Змаганне»

БПК «Змаганне за інтарэсы сялян і рабочых» лічыў галоўнай справай працу па-за сеймам і шырока разгарнуў сваю дзейнасць у Заходній Беларусі.

Паслы клуба Я. Гаўрылік, І. Дварчанін, Я. Грэцкі, А. Стагановіч, Ф. Валынец добра ведалі ўмовы жыцця простага люду, інтэлігэнцыі, становішча беларускай культуры, актыўна ўдзельнічалі ў нацыянальна-вызваленчым руху. Усе паслы былі членамі БСРГ, а Я. Грэцкі — яшчэ і камуністам. Інтарэсы народных мас былі для іх блізкімі і зразумелымі. Усё гэта разам з уласным вопытам барацьбы, упłyvам ідэй сацыялізму і СССР вызначыла палітычныя пазіцыі паслоў.

Непасрэдную сувязь «Змагання» з кампартыяй ажыццяўляла праз сваіх упаўнаважаных, якімі ў розны час былі А. Канчэўскі, Ф. Аніскевіч, Ю. Кавальскі, Г. Муха-Мухноўскі [130, с. 401], Краявое бюро ЦК КПЗБ. Яно працавала падпольна, знаходзілася ў асноўным у Варшаве і складалася з 3—4 чалавек на чале з членам Бюро ЦК КПЗБ, якое размяшчалася пераважна ў Гданьску. Краявое бюро непасрэдна кіравала ў Заходній Беларусі падпольнымі друкарнямі, Цэнтральнай рэдакцыяй, акруговымі камітэтамі КПЗБ, ЦК КСМЗБ і ЦК Міжнароднай арганізацыі дапамогі рэвалюцыянерам, курыравала ўзначальваемыя кампартыяй левыя сілы. Менавіта праз Краявое бюро і яго упаўнаважаных да кіраўніцтва «Змагання» даводзіліся прынятыя партыяй рашэнні, ажыццяўлялася фінансаванне арганізацыі. Агульнае палітычнае кіраўніцтва працай Краявога бюро ЦК КПЗБ ажыццяўляў Краавы сакратарыят ЦК КПП у Варшаве [31, л. 25].

Камуністы, каб гарантаваць вылучэнне актыву беларускага вызваленчага руху з рабоча-сялянскіх нізоў і правядзенне намечанай імі палітыкі, ставілі на першы план стварэнне ў якасці моцнага кіруючага цэнтра руху новай легальний палітычнай структуры на грунце прынцыпаў БСРГ [83, л. 12, 14]. Гэты план вызначыў далейшае развіццё «Змагання» і ўвогуле яскрава паказаў стаўленне кам-

партыі да левага рэвалюцыйна-дэмакратычнага і нацыянальна-вызваленчага руху.

БПК «Змаганне за інтэрэсы сялян і рабочых» распачаў актыўную палітычную і агітацыйную працу ў напрамку стварэння масавай левай рэвалюцыйна-дэмакратычнай і нацыянальна-вызваленчай арганізацыі. У маі 1928 г. [268, с. 125] ён, каб падкрэсліць, што з'яўляецца адзіным пераемнікам традыцый Грамады, змяніў сваю назву на Беларускі сялянска-рабочніцкі пасольскі клуб (БСРПК) «Змаганне».

Палітычныя пазіцыі арганізацыі адлюстроўвае праграмная дэкларацыя БСРПК «Змаганне», з якой 31 мая 1928 г. выступіў у сейме І. Дварчанін. У дэкларацыі падкрэсліваецца, што клуб выступае ад імя і ў інтэрэсах народных мас, выкryываеца рэакцыйны харктар усёй унутранай і знешняй палітыкі польскага ўрада, які называецца ўрадам фашистскай дыктатуры Пілсудскага і абвінавачваеца ў падрыхтоўцы вайны супраць СССР. Як асноўныя патрабаванні дэкларацыя вылучае адмову ад дыктатуры «санацыі», нацыянальнага прыгнёту і паланізацыі, мілітарызацыі і падрыхтоўкі да вайны, асадніцтва, камасацыі, дзікай парцеляцыі, знішчэння сервітутаў, дарагоўлі капіталістычнай рацыяналізацыі, фашизацыі прафсаюзаў, палітычнага ўціску і тэрору; поўнае самавызначэнне прыгнечаных народаў і раўнапраёве іх моў з польскай, агульную дзяржаўную адукацыю для дзяцей працоўных і адзіную свецкую школу на роднай мове, поўнае раззяленне, брацкае суіснаванне ўсіх народаў, заключэнне дамоўы аб ненападзе з СССР, перадачу зямлі сялянам без выкупу, адбудову за кошт дзяржавы разбураных вайной сялянскіх гаспадарак, незваротныя крэдыты і дапамогу бедным сялянам, павелічэнне заробкаў, 8-гадзінны працоўны дзень, ахову працы жанчын і моладзі, дзяржаўную дапамогу ўсім беспрацоўным, вызваленне ад падаткаў працоўных мас і перакладанне падатковага цяжару на маёмынскія класы, сапраўдную свободу слова, друку, сходаў, забастовак і арганізацый, вызваленне ўсіх палітычных вязняў, стварэнне рабоча-сялянскага ўрада як рэвалюцыйна-дэмакратычнай дыктатуры пралетарыяту і неза можнага сялянства [62, л. 117—121]. Гэта дэкларацыя бы-

ла нелегальна надрукавана і распаўсяджана па ўсёй Захо́дній Беларусі [14, л. 32—33; 24, л. 1].

Хутка гэтыя праграмныя палажэнні дапоўнілі патрабаванні пераходу фабрык і заводаў у рукі рабочых і аўяднання ўсіх беларускіх зямель у БССР [63, л. 205]. У цэльым праграмная дэкларацыя БСРПК «Змаганне» — гэта праграма ажыццяўлення асноўных задач народна-дэмакратычнай рэвалюцыі, якая сведчыць аб пераемнасці арганізацый праграмных прынцыпаў БСРГ.

Паслы клуба, якія заўсёды падкрэслівалі непасрэдную сувязь сваёй дзейнасці з працай Грамады, з выкарыстаннем вопыту грамадоўцаў імкнуліся згуртаваць вакол БСРПК «Змаганне» мясцовых актывістаў і з іх дапамогай распачаць стварэнне нізовых структур арганізацыі. Паслы часта выязджалі ў гарады і мястэчкі, дзе сустракаліся з актывістамі, вялі з імі перапіску, уцягвалі ў арганізацыйную дзейнасць. Пры гэтым клуб праводзіў працу ў цесным саюзе з ППС-левіцай, ЗЛХ «Самопомоц» і Сельробам. У Вільні, Віленска-Троцкім і Свянцянскім паветах «Змаганне» дзейнічала ў цеснай сувязі з актывам ППС-левіцы, а ў Ашмянскім павеце — з гурткамі ЗЛХ «Самопомоц», якія ўсё больш пераходзілі пад упłyў арганізацыі. Больш таго, паслы і ўпайманыя БСРПК «Змаганне» ў выпадках, калі ў выніку арыштаў структуры ППС-левіцы страчвалі сваіх членаў, выступалі ў якасці інструктараў яе акруговага камітэта і вялі неабходную працу. На поўдні ж Палескага ваяводства арганізацыя цесна ўзаемадзейнічала з Сельробам [8, л. 128, 132; 116, л. 1; 117, л. 278].

Каб не правакаваць рэпрэсій у адносінах да «Змагання» і іншых левых рэвалюцыйна-дэмакратычных арганізацый, мясцовым структурам КПЗБ было дадзена ўказанне падтрымліваць іх без непасрэдных контактаў і адкрытага ўключэння ў сумесную працу [8, л. 118, 129].

Аднак у канцы 1928 г. БСРПК «Змаганне» даў трэшчыну. А. Стагановіч пад уплывам турмы, тэрору і абязанняў польскіх улад усё больш адыходзіў нават ад легальнай дзейнасці, якую трэба было весці ў клубе. Паўсталі пытанне аб складанні А. Стагановічам пасольскіх паўнамоцтваў. Пасяджэнне Краявога бюро 25 лютага 1929 г. вырашила тэрмінова азнаёміцца з кандыдатурай П. Крынчыка

як замены А. Стагановічу і прыняць усе меры для паска-рэння складання пасольскага мандата апошнім [59, л. 131 — 132]. У выніку А. Стагановіч склаў пасольскія паўнамоцтвы і ўвогуле адышоў ад працы ў «Змаганні» [145, с. 6—7]. 20 сакавіка 1929 г. яго месца заняў П. Крынчык [134, с. 642] (гл. дадатак 1).

Сярод насельніцтва Заходняй Беларусі існавала трывалае жаданне стварыць арганізацыю, падобную БСРГ. Аб гэтым сведчаць лісты ў сеймавы пасольскі клуб «Змаганне». Але польскія ўлады, баючыся з'яўленнем другой Грамады, не дазволілі «Змаганню» цалкам сфарміраваць цэнтральныя кіруючыя органы арганізацыі, забаранілі ствараць мясцовыя гурткі [269, с. 75].

Таму ў пачатку лістапада 1928 г. у ЦК КПЗБ, каб на-даць дзейнасці «Змагання» большы размах, узнікла думка аб неабходнасці стварэння ў краі сеткі сакратарыятаў сеймавага клуба арганізацыі [67, л. 49—51]. У канцы лютага 1929 г. было прызнана неабходным стварыць цэнтральнае кірауніцтва нацыянальна-вызваленчага руху ў Заходняй Беларусі ў складзе БСРПК «Змаганне», сакратароў клуба і рэдакцыі, прадстаўніка ЦК КПЗБ з арганізацыяй у ім фракцыі камуністаў. У сакавіку ж паслы БСРПК «Змаганне» правялі ў Сопаце сумесную нараду з прадстаўнікамі КПЗБ аб стварэнні Цэнтральнага сакратарыята (ЦС) клуба ў Вільні і яго сакратарыятаў у павятовых гарадах і мястэчках краю. Было адзначана, што такая сістэма дапаможа наладзіць сувязі з гмінамі, вакол сакратарыятаў будуць гуртавацца мясцовыя актыўісты і арганізоўвацца группы карэспандэнтаў лева-радыкальных выданняў [54, л. 121—122].

15 красавіка 1929 г. у Вільні адчыніўся ЦС БСРПК «Змаганне» [31, л. 3], а ў маі пачалі стварацца першыя павятовыя сакратарыяты клуба. Ёсьць звесткі аб іх існаванні ў 18 паветах: у Ашмянах, Баранавічах, Беластоку, Брэсце, Вілейцы, Вільні (быў утвораны пры ЦС [12, л. 102]), Вішняве, Гайнаўцы, Глыбокім, Гродне, Косаве, Лідзе, Маладзечне, Навагрудку, Паставах, Пінску, Свіслачы і Слоніме [63, л. 212—213] (гл. дадатак 2).

БСРПК «Змаганне» імкнуўся стварыць сістэму сваіх сакратарыятаў па ўсёй Заходняй Беларусі, найперш у па-

вятоўным маштабе. Сакратарыяты наладжвалі ў першую чаргу сувязі з гмінамі, дзе прызначалі сваіх упаўнаважаных і карэспандэнтаў. Пашырэнню ўплыву «Змагання» садзейнічала правядзенне ім праз свае арганізацыйныя структуры рэгулярнага анкетавання насельніцтва з мэтай высветліць яго становішча і настроі [13, л. 2–22]. Навокал сакратарыятаў гуртаваўся мясцовы актыў (супольная чытка газет, абмеркаванне палітычных і эканамічных спраў, выступленні на розных грамадскіх сходах у якасці адзінай фракцыі і г. д.). Перад сакратарыятамі побач з падтрыманнем сувязі паміж насельніцтвам і клубамі стаўлася задача актыўнага кіравання барацьбой народных мас за надзённыя патрэбы [59, л. 30]. Згуртаваны такім чынам актыў з'яўляўся касцяком для будавання масавай легальтай арганізацыі.

У задачы ЦС БСРПК «Змаганне» ўваходзіла кіраўніцтва бягучай працай, пашырэнне сувязяў з мясцовым актыўам і контроль за дзейнасцю рэдакцыі газеты арганізацыі. Пры сакратарыяце была сформіравана група інструктараў, якія вялі перапіску з мясцовымі актыўістамі, арганізоўвалі працу ў паветах. Такім інструктарамі ў розны час былі Я. Жыткевіч, П. Засіма, С. Ігнатовіч, С. Казанаў, У. Кур'янка, Б. Лукашык, П. Маслоўскі, Я. Міско, В. Мурашка, Э. Пяткун, Я. Пяткун, М. Скурко, М. Тарасюк, С. Туркевіч, А. Шыдлоўскі і інш. На чале сакратарыятаў клуба ў розны час стаялі актыўісты, якія мелі вопыт палітычнай дзейнасці: С. Апон, М. Астапчык, А. Астраўецкі, Я. Бажко, В. Баярчук, І. Боська, А. Валынец, П. Валынец, А. Васіленя, К. Варановіч, К. Воранаў, І. Высоцкі, С. Жыткевіч, С. Ігнатовіч, У. Каляда, Я. Ка-чаргін, П. Кізевіч, І. Куліковіч, С. Кулікоўскі, С. Лаўрынчук, Б. Махляр, А. Патоцкі, Я. Піаварчык, Р. Пілецкі, М. Пястрак, П. Пяткун, А. Рыжы, Е. Рэдзька, Я. Сакалоўскі, К. Сапонька, С. Сіняк, А. Сцефановіч, С. Тата-рын, В. Таўлаха, У. Таўпеха, А. Трахімік, С. Тышкевіч, М. Шэрбук і інш. Акрамя сакратара ў склад павятовых сакратарыятаў уваходзілі яшчэ некалькі членаў. Кожны сакратар рэгулярна падаваў у ЦС справаўдачу аб сваёй працы. Былі нават распрацаваны спецыяльныя памяткі, на пытанні якіх трэба было адказваць у справаўдачах.

Дзейнасць сакратарыятаў, каардынацыяй узаемадзеяння паміж якімі займаўся спецыяльны куратар ад ЦС І. Ва-
сільеў, рэгулярна інспектавалі самі паслы [14, л. 95].

Сакратарыяты сталі, па сутнасці, мясцовымі камітэта-
мі арганізацыі. Яны ўзначалілі працу мясцовых актыву,
распаўсюджвалі камуністычныя і левыя рэвалюцыйна-дэ-
макратычныя выданні і літаратуру; паведамлялі ў БСРПК
«Змаганне» аб становішчы на месцах, ходзе палітычных
кампаній, пераследаваннях і рэпрэсіях з боку ўлад і іх
прыхільнікаў; пашыралі свой уплыў сярод інтэлігенцыі,
салдат, сялян і рабочых; кіравалі сацыяльна-эканамічнай
і палітычнай барацьбой народных мас; каардынавалі дзе-
янні левых рэвалюцыйна-дэмакратычных грамадскіх ар-
ганізацый [8, л. 13, 111, 135; 9, л. 9—10; 17, л. 10, 20, 22; 19,
л. 3, 10; 26, л. 26, 32—33; 31, л. 9—10, 14; 57, л. 147; 80,
л. 8—10, 12—15, 20, 38—39; 97, л. 65; 109, л. 66—67]. Дзей-
насць сакратарыятаў распаўсюджвалася не толькі на свае,
але і на сумежныя паветы, дзе не было іх аналагаў [29, л. 2].

Вакол сакратарыятаў сфарміраваўся значны актыў.
Праз іх з сеймавым клубам падтрымлівалі сувязь упаў-
наважаныя для вядзення працы на месцах. Большасць гэ-
тых упаўнаважаных, шырокая сетка якіх сягала глыбока
ў масы насельніцтва, кіравала падсакратарыятамі з некалькіх
актывістаў [31, л. 5]. Напрыклад, у Вілейскім павеце,
як бачна з паліцэйскіх данясенняў, у 1929 г. было 47 упаў-
наважаных арганізацый і больш 40 іх памочнікаў з ліку
спачуваючых [98, л. 23—36]. Прыкладна такой жа была
колькасць мясцовых актывістаў «Змагання» і ў іншых
паветах. Усяго ўпаўнаважаных налічвалася каля 500 чалавек
[269, с. 76]. На жаль, спісы актыву арганізацыі па ўсім
паветам не захаваліся. Калі зыходзіць з наяўнасці сакра-
тарыятаў БСРПК «Змаганне» ў 18 паветах і дадаць да
гэтага асабовы склад саміх сакратарыятаў, ЦС, рэдакцыі
газеты, а таксама паслоў клуба, то колькасць удзельнікаў
арганізацыі можна вызначыць у межах 1,3—1,6 тыс. чалавек.
БСРПК «Змаганне» згуртаваў вакол сябе асноўны
касцяк былога актыву БСРГ, яго больш стойкую і пасля-
доўную частку. Гэта былі пераважна прадстаўнікі неза-
можнага сялянства, рабочых і левай рэвалюцыйна-дэма-
кратычнай інтэлігенцыі.

Па сваіх ідэйна-палітычных поглядах кіраўніцтва і актыў арганізацыі не былі аднароднымі. Я. Грэцкі, П. Крынчык, большасць сакратароў, інструктараў і частка ўпаўнаважаных з'яўляліся членамі кампартыі. Я. Гаўрылік, І. Дварчанін, Ф. Валынец, частка сакратароў, інструктараў і ўпаўнаважаных не былі камуністамі, але прыхільна ставіліся да сацыялістычных ідэй. Большаясць жа мясцовага актыву «Змагання» займала рэвалюцыйна-дэмакратычныя нацыянальна-вызваленчыя пазіцыі [269, с. 76, 79–80].

Пасля ўтварэння сеткі сакратарыятаў сеймавага клуба і аб'яднання найбольш актыўнай часткі грамадоўцаў «Змаганне» зрабілася ўплывовай палітычнай арганізацыяй, якую падтрымлівалі шырокія масы насельніцтва Заходняй Беларусі. Уплыў яе ў Ашмянскім, Вілейскім, Дзісенскім, Маладзечанскім і Паставскім паветах амаль адпавядаў былому ўплыву Грамады. Напрыклад, у большасці вёсак Вілейскага павета былі ўпаўнаважаныя «Змагання» і пад уплывам арганізацыі знаходзілася 75% яго насельніцтва [98, л. 24]. Акрамя гэтага асабліва значным яе ўплыў быў у Браслаўскім, Валожынскім, Лунінецкім, Нясвіжскім, Столінскім паветах [14, л. 12].

З гэтага часу значна ўзмацнілася пазасеймавая дзеянасць БСРПК «Змаганне». Фактычна ён выступаў як цэнтральны кіруючы орган арганізацыі. Змест пытанняў, якія разглядаліся на пасяджэннях клуба, а таксама прынятых ім рашэнні больш паходзяць на пастановы цэнтральных кіруючых органаў палітычных партый і арганізацый, чым парламенцкіх фракций. У коле інтарэсаў «Змагання» былі разнастайныя пытанні грамадска-палітычнага і сацыяльна-эканамічнага жыцця [10, л. 8]. Гэта адлюстроўвае не толькі рознабаковасць працы ўдзельнікаў арганізацыі, але і іх важную ролю ў кіраўніцтве левым рэвалюцыйна-дэмакратычным нацыянальна-вызваленчым рухам у краі.

Такім чынам, праграмная дэкларацыя БСРПК «Змаганне» засведчыла імкненне ажыццяўіць народна-дэмакратычную рэвалюцыю, пераемнасць праграмных паларажэнняў БСРГ і жаданне стварыць падобную ёй арганізацыю.

Аднак «Змаганне» вымушана было пайсці па шляху стварэння сакратарыятаў як мясцовага рабочага апарата свайго сеймавага клуба, бо з фармальнага боку не лічылася арганізацыяй, якая існуе па-за пасольскай фракцыяй сейма, паколькі не мела ні ўласнай праграмы, ні статута, якія былі б афіцыйна прыняты і зацверджаны яе паўнамоцнымі органамі. Утварыць жа падобныя органы не дазвалялі перашкоды і рэпрэсіі з боку ўлад.

Кіраўніцтва арганізацыяй ажыццяўляў БСРПК «Змаганне» праз ЦС, які кантраліваў рэдакцыю газеты арганізацыі і дзейнасць павятовых сакратарыятаў, апошнія ж накіроўвалі працу ўпайаважаных і падсакратарыятаў, з якімі быў непасрэдна звязаны шырокі мясцовы актыў (гл. дадатак 3). Сакратарыяты клуба сталі легальнымі цэнтрамі яго палітычнай, арганізацыйнай і культурна-асветнай дзейнасці на месцах.

Стварэнне нізавых структур «Змагання» адбывалася пры актыўной дапамозе кампартыі і іншых саюзнікаў па лева-радыкальному блоку. Разам з тым арганізацыя мела неаднародны ў ідэйна-палітычным плане склад сваіх структур. Сярод яе мясцовага актыву ў адрозненне ад кіраўніцтва пераважала імкненне да прыярытэту не лева-радыкальнага, а нацыянальна-вызваленчага кірунку працы.

Глава 3

НАПРАМКІ ДЗЕЙНАСЦІ АРГАНІЗАЦІІ «ЗМАГАННЕ»

3.1. Удзел арганізацыі «Змаганне» ў вызваленчым руху

Важнае месца сярод форм і метадаў барацьбы «Змагання» займаў перыядычны друк. У хуткім часе пасля свайго стварэння БПК «Змаганне за інтарэсы сялян і рабочых» узяў у свае рукі кірауніцтва лева-радыкальной газетай «Воля працы», якая пачала выходзіць у Вільні праз чатыры дні пасля выбараў у сейм [148, с. 1].

Выданне беларускіх лева-радыкальных газет сустракала мноства перашкод з боку польскіх улад. Асабліва ўзмацніліся праследаванні пасля ўтварэння сеймавага клуба «Змагання», калі гэтыя выданні сталі адыгрываць усе большую ролю ў барацьбе за стварэнне новай масавай левай рэвалюцыйна-дэмакратычнай нацыянальна-вызваленчай арганізацыі. У час з 8 сакавіка па 16 снежня 1928 г. [167, с. 1] газета «Змагання» змяняла назуву 8 разоў: «Воля працы», «Голас працы», «Зара працы», «Сыцяг працы», «Доля працы», «Рэха працы», «Слова працы», «За працу», «Да працы». Фактычна гэта было адно выданне, фармальна — розныя. Назва і адказны рэдактар змяняліся пасля кожных трох канфіскацый нумароў, зацверджаных судом, бо газета зачынялася, а адказны рэдактар арыштоўваўся. Пры гэтым хоць адказнымі рэдактарамі лічыліся малавядомыя актывісты, фактычна выданні рэдагавалі І. Дварчанін, Я. Грэцкі і Ф. Валынец [101, л. 49, 58].

Усяго ў 1928 г. выйшла 78 нумароў газеты арганізацыі (накладам у 7 тыс. экзэмпляраў), 33 з якіх былі канфіскаваны [232, с. 67]. Каб ахапіць больш шырокія масы насельніцтва, прыблізна дзве трэці нумароў рассыпаліся па падпісцы ў доўг [88, л. 80].

Асаблівай стойкасцю і паслядоўнасцю ў адстойванні лева-радыкальных ідэй вызначаўся «Голас працы», які выдаваўся з 14 красавіка па 30 мая 1928 г. [162, с. 1].

Нягледзячы на праследаванні з боку ўлад, гэтыя выданні захоўвалі свой ідэйна-палітычны кірунак, у масах расла цікаўнасць да іх [94, л. 79—80]. З першых нумароў у рэдакцыю прыходзілі лісты з месцаў, у якіх паслы сеймавага клуба «Змаганне» заклікаліся да ўзмацнення арганізаванасці беларусаў як у палітычным, так і ў культурным напрамку [149, с. 1; 178, с. 4].

Па традыцыі грамадоўскага друку ў газетах арганізацыі была разгорнута крытыка палітыкі польскіх улад і існуючых парадкаў. Выданні заклікалі народныя масы выступаць адзінным стойкім фронтам у барацьбе за свае сацыяльныя і нацыянальныя інтарэсы. Пры гэтым шмат увагі надавалася ідэалагічнай барацьбе з палітычнымі апанентамі. На старонках газет друкаваліся артыкулы, змяшчаліся выступленні, прапановы і запыты паслоў клуба «Змаганне» ў сейме. Так 13 чэрвеня 1928 г. была надрукавана праграмная дэкларацыя клуба, але гэты нумар быў канфіскаваны [179, с. 2]. Выданні паведамлялі аб развіцці рэвалюцыйнага руху ў Польшчы і іншых краінах, выказвалі салідарнасць з барацьбой прыгнечаных народаў; стала інфармавалі аб дасягненнях гаспадарчага і культурна-нацыянальнага будаўніцтва ў БССР і СССР у цэлым, супрацьпастаўлялі гэтыя факты становішчу ў Заходній Беларусі; друкавалі матэрыялы аб беларускай культурна-асветнай дзеянасці, якія перадавалі супрацоўнікі ГУ ТБШ; змяшчалі шмат карэспандэнцый з месцаў. Бадай, упершыню ў беларускім радыкальным друку былі выпушчаны дзве спецыяльныя рубрыкі пад назвай «Куток моладзі» [163, с. 4; 197, с. 5].

Асабліва цяжкім для газет арганізацыі было другое паўгоддзе 1928 г. Ад 21 кастрычніка да 27 лістапада падпісчыкі не атрымалі ніводнага нумара, усё было канфіскавана ўладамі [232, с. 68]. Нярэдкімі былі выпадкі, калі нумар яшчэ не пачаў друкавацца, а каля станка ўжо стаяў паліцэйскі з гатовым распараджэннем аб канфіскацыі [196, с. 2]. У выніку рэдакцыя газеты публічна звярнулася да БСРПК «Змаганне» з просьбай абараніць яе праз сейм [174, с. 1]. Але заходы паслоў не дапамаглі і рэпрэсіі працягваліся.

У друкарнях, дзе друкаваліся выданні арганізацыі, наўмысна праводзіліся праверкі, якія цягнуліся месяцамі,

што вяло да матэрыяльных страт гаспадароў друкарня ў і вымушала іх адмаўляцца ад заказаў «Змагання». Так, напрыклад, у Вільні ў друкарні Я. Левіна была зроблена санітарная праверка. Нягледзячы на тое што друкарня была лепшай у горадзе і яе рабочыя не выказвалі незадаволенасці ўмовамі працы, у снежні 1928 г. гаспадару далі штраф у 300 злотых за «антысанітарыю», а саму друкарню закрылі. Праз некаторы час яна зноў адкрылася, але настрашаны Я. Левін адмовіўся ад заказаў арганізацыі. Іншыя ж друкарні ў Вільні атрымалі ад улад строгае папярэджанне, пасля якога баяліся прыматъ заказы левых радыкалаў. Адначасова з гэтым выйшла распараджэнне віленскага ваяводы аб забароне і канфіскацыі апублікаўных раней пасольскім клубам «Змаганне» адозваў, улётак, паведамлення ў, дэкларацый і нават прамоў у сейме [6, л. 136]. Такая ж сітуацыя з друкарнямі склалася ў Гродне і Беластоку [269, с. 85]. Такім чынам, больш-менш рэгулярны выхад беларускай лева-радыкальной прэсы быў спынены.

Аднак «Змаганне» не пакідала спраб наладзіць выданне сваёй газеты і здолела дамовіцца з друкарняй Я. Баеўскага ў Вільні, дзе выдала аднадзёнкі «Праца» (28 снежня 1928 г.) і «Новы год» (5 студзеня 1929 г.) [14, л. 120].

У 1929 г. было вырашана ўсталяваць непасрэдную арганізацыйную сувязь рэдакцыі газеты з падпольнай камуністычнай краявай рэдакцыяй [55, л. 10—11]. З-за немагчымасці выдання ў краі 10 лютага ў Варшаве выйшла аднадзёнка «Беларуская праца», якая была канфіскавана [63, л. 214]. 19 чэрвеня ў Гродне павятовы сакратарыят БСРПК «Змаганне» выдаў накладам у 2 тыс. экзэмпляраў аднадзёнку «Пralom» [108, л. 197—199]. У чэрвені ж БХД, кіруючыся палітычнай кан'юнктурой, прапанавала друкаваць выданне «Змагання» ў сваёй віленскай друкарні. Гэтая прапанова была прынята, што сведчыць аб нармальным стаўленні арганізацыі да пэўных палітычных кампрамісаў, нягледзячы на лявацка-сектанцкі ціск з боку кампартыі. У выніку 22 чэрвеня з захаваннем усіх мер перасцярогі ад цэнзуры, накладам у 5 тыс. экзэмпляраў выйшаў «Сьвет». Падпіска на яго наплывала ў небывалай колькасці, было шмат карэспандэнций з месцаў, што свед-

чыла аб папулярнасці газеты ў насельніцтва, якое даўно чакала падобнага выдання. Невыпадкова ЦК КПЗБ, які падрабязна прааналізаваў першыя 5 нумароў «Сьвету» і зрабіў заувагі аб неабходнасці большай левай радыкализациі газеты, усё ж адзначыў яе выхад як буйное дасягненне [54, л. 199—202, 299].

Але ўлады не маглі мірыцца з такім поспехам. Шосты і сёмы нумары «Сьвету» былі канфіскаваны, а друкарня беларускіх хадэкаў пад пагрозай штрафу за антысанітарыю і закрыцця спыніла выданне газеты. Да восені БХД перавяляла сваю друкарню ў адпавяджаюче ўсім санітарным нормам памяшканне і зноў прапанавала «Змаганню» друкаваць яго выданне. Згода была атрымана, і з 15 верасня ў якасці штотыднёвіка культуры і асветы пачала выходзіць «Наша газета». Але першы і трэці яе нумары былі канфіскаваны, а ў адносінах да друкарні беларускіх хадэкаў зноў пачаліся пагрозы ўлад і БХД вымушана была адмовіцца ад друку гэтага выдання [88, л. 81—82].

У такім становішчы арганізацыя пайшла на заключэнне дамовы аб выданні з паўлегальнаі віленскай друкарні Г. Знамероўскага. Так, 24 кастрычніка ў Вільні пачаў выдавацца штотыднёвік «Беларуская газета». Першы і трэці яго нумары былі канфіскаваны, прычым апошні — разам з паловай шрыфту друкарні, якога больш не хапала для друкавання выдання [88, л. 83].

У канцы снежня І. Дварчанін, каб выправіць становішча, выступіў у сейме з прамовай аб праследаванні ўладамі наступерак канстытуцыі левага рэвалюцыйна-дэмакратычнага беларускага друку [6, л. 54]. Але вынікаў гэта не прынесла. Такім чынам, у 1929 г. з-за рэпрэсій з боку ўлад фактывічна не ўдалося наладзіць рэгулярны выхад газеты «Змагання».

Цэнтрам падрыхтоўкі да друку выдання арганізацыі ў 1929 г. быў ЦС БСРПК «Змаганне», а распаўсюджаннем іх займаліся сакратарыяты і ўпаўнаважаныя клуба на месцах. Калі ўлады забаранялі газеты, то «Змаганне» праз адозвы раіла сваім прыхільнікам выпісваць лева-радыкальную ўкраінскую і польскую прэсу: «Сельроб», «Нове жіцця», «Вікно», «Chcięm poznać wszystko», «Samopomoc chlopska», «Robotnik Chełmski», «Myśl» [7, л. 4; 14, л. 128].

У 1930 г. у Вільні былі знайдзены дзве невялікія друкарні, якім улады забыліся забараніць друкаваць лева-радыкальныя выданні. З 7 студзеня там пачало выдавацца «Сывітаньне». Першы і трэці нумары газеты былі канфіскаваны, а пасля выхаду чацвёртага нумара пад ціскам улад друкарні адмовіліся ад друку «Сывітаньня». Тым не менш выданне сабрала шматлікую карэспандэнцыю з месцаў [54, л. 176—177].

Арганізацыя зноў вымушана была перанесці друкаванне газеты ў Варшаву. Там 13 сакавіка пачаў выходзіць штотыднёвік «На варце» пад шыльдай выдання БСРПК «Змаганне» [186, с. 1]. Уся карэспандэнцыя і падпісная плата збіраліся праз ЦС клуба. Першы і другі нумары газеты былі канфіскаваны. Але паліцыя забрала толькі 477 неразасланых экзэмпляраў першага нумара, астатнія ж паспелі атрымаць чытачы. На чацвёртым нумары ў маі штотыднёвік быў увогуле зачынены. Аднак выданне паспела стаць папулярным і мела неблагую падпіску [232, с. 69—70].

Пасля гэтага толькі ў канцы жніўня арганізацыя здолела выпустіць у Варшаве газету «Рух», якая з-за нястачы кірылічнага выйшла лацінскім шрыфтам. З трэцяга нумара планавалася перавесці яе на кірыліцу, але паспей выйсці толькі першы нумар [88, л. 84]. Усе перыядычныя выданні «Змагання» ў 1930 г. мелі наклад не менш за 5 тыс. экзэмпляраў і карысталіся вялікай папулярнасцю ў масах [91, л. 9].

За час свайго існавання арганізацыя выдала ў агульнай колькасці 19 газет (у тым ліку 4 аднадзёнкі), 58 са 134 нумароў былі канфіскаваны [232, с. 66]. Але гэтыя выданні ўсё роўна даходзілі да шырокіх народных мас.

«Змаганне» таксама выдавала і распаўсюджвала агітацыйную літаратуру. Яна друкавалася непасрэдна ў ЦС БСРПК «Змаганне» ці на кватэрах паслоў пры дапамозе вучняў-камсамольцаў з Віленскай беларускай гімназіі, а таксама ў Варшаве [281, с. 272]. Амаль штодзённа паслы клуба атрымлівалі нелегальна савецкую прэсу, галоўным чынам «Ізвестія» [14, л. 156]. З лютага 1929 г. пачалося шырокое выданне асобных камунікатаў, прамоў, запытуй і прапаноў паслоў арганізацыі, а з лета гэтага ж года яно

стала сістэматычным. Аднак і агітацыйная літаратура «Змагання» стала канфіскавалася ўладамі [12, л. 11, 23—24, 49; 18, л. 25—145].

З 1929 г. і да канца жніўня 1930 г. арганізацыя мела ўласнае выдавецтва пад назвай «Выдавецтва Беларускага сялянска-работніцкага клуба», якое выдавала часткова мастацкую, а ў асноўным палітычную літаратуру сацыялістычнай арыентацыі ў перакладзе на беларускую мову. У выніку была апублікавана і распаўсяджана значная колькасць марксісцкай літаратуры. Акрамя таго, быў надрукаваны і распаўсяджаны ў Заходній Беларусі зборнік прамоў паслоў БСРПК «Змаганне» ў сейме. Пад наглядам «Змагання» прыватнымі выдавецтвамі таксама быў выпушчаны шэраг кніг па мастацкай літаратуры, у тым ліку і «Беларуская хрэстаматыя», складзеная І. Дварчаніным [270, с. 197].

Сувязь з арганізацыяй падтрымлівалі часопісы «Маланка» (гумарыстычны) і «Саха» (сельскагаспадарчы), іншыя левыя рэвалюцыйна-дэмакратычныя выданні. «Змаганне» дапамагала ў друку газет «Вольная думка» Беларускай рабоча-сялянскай групы студэнтаў (Вільня, верасень 1929 г.) і «На шлях» (Варшава, жнівень 1930 г.) [18, л. 105, 111; 32, л. 27].

Улады рабілі ўсё магчымае, каб не дапусціць паслоў БСРПК «Змаганне» да выбаршчыкаў не толькі з друкаванным, але і з жывым словам. Ім чыніліся ўсялякія перашкоды ў працы, іх жадалі зацерці, запалохаць, ачарніць ізаліваць ад насельніцтва. Так, у адрозненне ад іншых паслоў сейма ўлады пад рознымі падставамі, як правіла, не давалі дазволу клубу на правядзенне нават справаўдаўчых сходаў і мітынгаў з выбаршчыкамі, не кажучы ўжо пра іншыя масавыя акцыі. Таму часцей за ўсё арганізацыі даводзілася праводзіць такія мерапрыемствы явачным парадкам у базарныя дні, падчас кірмашоў і рэлігійных свят. Паліцыя разганяла і арыштоўвала ўдзельнікаў гэтых несанкцыянаваных акций, канфіскоўвала распаўсяджваемыя адозвы. Калі ўсё ж такі паслам удавалася дамагчыся дазволу на масавае мерапрыемства, то месца яго правядзення абстаўлялася агентамі дэфензіў і паліцыі. Часта пад рознымі падставамі адміністрацыяна забара-

няўся ўваход на гэта месца. Для зрыву масавых акций і збіцця паслоў улады таксама выкарыстоўвалі правакатарай. Прычым нярэдкімі былі выпадкі, калі паліцыя і правакатары ўжывалі зброю. Гэта прывяло да таго, што «Змаганне» стала праводзіць масавыя мерапрыемствы больш арганізавана, з удзелам створаных з мясцовых актыўістau дружын самаабароны, якія ахоўвалі паслоў [6, л. 146; 63, л. 210; 75, л. 98; 88, л. 78—79; 275, с. 104—105; 282, с. 32].

У 1928 г. улады дазволілі паслам сейма ад «Змагання» толькі два справаздаўчыя мітынгі, якія адбыліся 14 кастрычніка 1928 г. у Баранавіцкім павеце з удзелам Я. Гаўрыліка і Ф. Валынца. Гэтыя мітынгі прайшлі паспяхова, сабралі адпаведна 3 тыс. [200, с. 3] і 1 тыс. чалавек [172, с. 4]. Аднак больш 10 такіх мітынгаў у чатырох заходнебеларускіх ваяводствах былі забаронены і разагнаны [162, с. 5; 179, с. 4; 198, с. 3; 199, с. 4].

У 1929 г. БСРПК «Змаганне», яго сакратарыяты і актыў арганізоўвалі шматлікія мнагалюдныя сходы, мітынгі і дэманстрацыі. Асабліва вызначыўся Баранавіцкі павятовы сакратарыят (сакратар А. Астравецкі), які разам са звязаным з ім актывам дзеясна ўдзельнічаў у падрыхтоўцы масавых акций паслоў клуба [8, л. 113]. Падобныя мерапрыемствы праводзіліся па ўсёй Заходній Беларусі. Мітынгі з удзелам паслоў прайшлі ў Вільні, Беластоку, Вілейцы, Косаве, Пінску, вёсках Беластоцкага, Вілейскага, Гродзенскага, Косаўскага і Сакольскага паветаў. У некаторых гарадах на працягу года адбыліся 2—3 такія мітынгі, якія часта заканчваліся сутычкамі з паліцыяй [12, л. 54, 112; 14, л. 113—114].

Актыўізацыя дзейнасці «Змагання» выклікала ўзмацненне рэпрэсій у адносінах да арганізацыі і яе прыхільнікаў. Масавыя мерапрыемствы з удзелам паслоў БСРПК «Змаганне» ў 1929 г. працягвалі забараняцца ўладамі, а сутычкі з паліцыяй і правакатарамі пры іх разгоне сталі больш жорсткімі. У якасці тыповага прыкладу можна прывесці крылавы пагром, учынены паліцыяй 6 снежня ў Вільні на пахаванні актыўнага дзеяча «Змагання» камуніста Ю. Юхно [212, с. 2; 219, с. 2]. У Беластоку ў залу, дзе павінен быў праходзіць мітынг з удзелам Я. Гаўрыліка

і Ф. Валынца, былі напушчаны ўдущлівым газы [76, л. 64—65]. У хуткім часе беластоцкі ваявода ўвогуле забараніў выдачу арганізацыі дазволаў на мітынгі. Але дзяякуючы дружынам самаабароны, улады не заўсёды маглі разагнаць мітынгуючых [107, л. 182; 118, л. 30; 119, л. 29; 120, л. 30; 121, л. 29; 122, л. 29; 279, с. 119].

Разам з тым паслы БСРПК «Змаганне» імкнуліся стрымліваць удзельнікаў масавых акцый ад сутычак з паліцыяй і правакатарамі. Так, Ф. Валынец 23 чэрвеня ў Ячне Сакольскага павета разам з паслом СХ І. Савіцкім на сумесным мітынгу з удзелам каля 2 тыс. чалавек не дапусціў сутычкі людзей з паліцыяй, якая спрабавала разагнаць мітынгуючых. Гэты мітынг засведчыў наяўнасць у членоў арганізацыі нармальнага стаўлення да палітычных апанентаў, іх гатоўнасць ісці на кампрамісы дзеля агульнай карысці. 25 чэрвеня на мітынгу ў Рацэвічах Вілейскага павета, дзе сабралася 4 тыс. чалавек, падчас разгону мерапрыемства паліцыя адкрыла стральбу. Многія ўдзельнікі акцыі былі паранены, у тым ліку і Ф. Валынец, а адзін селянін быў забіты. Нягледзячы на гэта, пасол стрымаў людзей ад расправы з паліцыяй. Аднак за гэтыя мітынгі камуністы абвінавацілі Ф. Валынца ў апартуністичнай памылцы і палітычнай «непісьменнасці» [54, л. 148—149, 153].

Ціск з боку кампартыі ствараў напружаную ўнутраную атмасферу ў клубе. У лістападзе 1929 г. гэта вылілася ў канфлікт на грунце прыярытэтаў у паліцыі паміж П. Крынчыкам, які выступаў за як мага большую левую радыкалізацыю дзейнасці «Змагання», і астатнімі пасламі. Спрэчкі адмоўна адбіваліся на працы арганізацыі. Таму ў справу праз сваіх упаўнаважаных умяшчалася Краявое бюро. У снежні была праведзена нарада з пасламі БСРПК «Змаганне», на якой яны падвергліся крытыцы, і канфлікт быў замяты [12, л. 172; 80, л. 23—25, 47—75].

Хоць рэпрэсіі з боку ўлад значна ўзраслі, члены арганізацыі і ў 1930 г. працягвалі ўдзельнічаць у правядзенні масавых мерапрыемстваў левых радыкалаў [19, л. 13, 17; 32, л. 1—32]. Прычым паслы клуба бралі ўдзел у падобных акцыях і за межамі Заходняй Беларусі. Так, 5 лютага П. Крынчык у Шыдлоўцы Келецкага ваяводства разам

з паслом ЗЛХ «Самопомоц» Ф. Ткачовым пры падтрымцы мясцовага актыву гэтай арганізацыі ўдзельнічаў у мітынгу, які беспаспяхова спрабавала разагнаць паліцыя. 12 лютага Я. Грэцкі прысутнічаў на II кангрэсе Сельроўца ў Львове. Пры разгоне мерапрыемства паліцыяй многія яго ўдзельнікі былі паранены, а паслы-сельробаўцы А. Сенюк і М. Хам збіты. Акрамя гэтага, паслы БСРПК «Змаганне» выступілі ў лютым на мітынгах рабочых у Кракаве і Катовіцах [246, с. 77—78; 271, с. 171].

Дзякуючы дружынам самаабароны, паспяховыя мітынгі былі праведзены ў Косаве, Лунне Гродзенскага, Іўі Лідскага і Дзярэчыне Слонімскага паветаў [96, л. 126, 128]. Недатыкальнасць паслоў клуба дазваляла ім пранікаць у самыя аддаленыя куткі краю. У 1929 г. і першай палове 1930 г. яны арганізавалі 59 буйных мітынгаў і дэмманстрацый, а таксама мноства сходаў і масовак [58, л. 88].

На адным з пасяджэнняў БСРПК «Змаганне» ў канцы лютага паслы абмеркавалі ўзросшы тэрор улад і вырашылі не адмаўляцца ад выездаў на масавыя акцыі, тэрмінова скласці графік сваіх чарговых паездак, прыцягнуць на дапамогу лева-радыкальную моладзь, звярнуцца па абарону да насельніцтва і скардзіцца ў сейм на праследаванні [262, с. 145—147].

Увогуле арганізацыя вяла ўзмоцненую працу па прыцягненні ў свае шэрагі моладзі і знаходзіла значную падтрымку ў яе асяроддзі. Гэта дзейнасць у супрацоўніцтве з КСМЗБ і Беларускай сялянска-работніцкай групай студэнтаў, якой «Змаганне» аказвала матэрыяльную падтрымку, была шырока разгорнута ў Ашмянскім, Беластоцкім, Braslaўскім, Ваўкавыскім, Віленска-Трокскім, Дзісенскім, Пінскім паветах, а таксама ў Віленскай, Клецкай, Навагрудскай і Радашковіцкай беларускіх гімназіях. Штомесяц на працу сярод моладзі арганізацыя выдаткоўвала 1 тыс. злотых [14, л. 8, 68, 71—72; 25, л. 1—23; 29, л. 13—17].

У адказ улады разгарнулі рэпрэсіі супраць лева-радыкальнай моладзі. У канцы 1929 — пачатку 1930 г. з Віленскай і Клецкай беларускіх гімназій за супрацоўніцтва са «Змаганнем» было выключана 49 вучняў, 30 з іх былі прыцягнуты да судовай адказнасці за антыўрадавую прапаганду.

ганду. У сувязі з гэтым БСРПК «Змаганне» выдаў камунікат і ўлётку, скіраваныя супраць палітычных апанентаў, даслаў ліст падтрымкі да ўсіх бацькоў выключаных гімна-зістаў, а Ф. Валынец выступіў у сейме з прамовай у падтрымку лева-радыкальных навучэнцаў. У выніку разгорнутай кампаніі былі сабраны рэзалюцыі пратэсту з вялікай колькасцю подпісаў [14, л. 69—70; 41, л. 101—102, 222, 235, 273; 59, л. 179]. Усе гэтыя падзеі былі асветлены ў друку арганізацыі [205, с. 2].

«Змаганне» актыўна ўдзельнічала ў палітычных кампаніях узнікаемых кампартыяй левых сіл. Пры гэтым у тых паветах заходнебеларускіх ваяводстваў, дзе былі структуры Сельроба, ППС-левіцы, СХЛ «Самопомоц», арганізацыя звычайна праводзіла палітычныя кампаніі сумесна з імі (за гэта ўзаемадзеянне адказвалі Я. Грэцкі і П. Крынчык) [12, л. 32, 36; 23, л. 15—16; 307, с. 128]. З 1929 г. удзел у гэтых кампаніях, якія часта былі ўзаемазвязаны, набывае планавы характар.

«Змаганне» прымала чынны ўдзел ужо ў першамайскай кампаніі 1928 г. БПК «Змаганне за інтарэсы сялян і рабочых» уваходзіў у арганізацыйны камітэт буйной манифестацыі ў Вільні (на ёй выступіў Я. Гаўрылік), якая сабрала больш 5 тыс. чалавек [242, с. 113]. Акрамя гэтага, І. Дварчанін і А. Стагановіч у гэты дзень вялі прапагандысцкую дзеяйнасць сярод жыхароў Навагрудка, а Я. Грэцкі разам з ППС-левіцай правёў мітынг у Брэсце [14, л. 152; 157, с. 3].

Нягледзячы на рэпрэсіі і праследаванні з боку ўлад, члены арганізацыі шырока ўдзельнічалі і ў першамайскай кампаніі 1929 г. З нагоды 1 Мая БСРПК «Змаганне» выпусціў дзве адозвы [14, л. 73, 75—80; 94, л. 22]. Асабліва падрыхтаванай была акцыя ў Вільні. Там была створана моцная самаабарона першамайскіх мерапрыемстваў, за правядзенне якіх і распаўсядджванне агітацыйнай літаратуры адказваў спецыяльны легальны камітэт (у яго склад уваходзіў І. Дварчанін). Камітэт атрымаў дазвол гарадскіх улад на дэманстрацыю і мітынг. У гэтай акцыі ўзялі ўдзел каля 3,5 тыс. чалавек [242, с. 116; 277, с. 125—126]. Падчас дэманстрацыі адбыліся сутычкі з паліцыяй і агентамі дэфензывы, якія адкрылі стральбу. У выніку адзін рабочы

загінуў, каля 60 маніфестантаў, у тым ліку і І. Дварчанін, а таксама 6 паліцэйскіх былі моцна збіты і паранены, 20 удзельнікаў мерапрыемства былі арыштаваны [248, с. 33; 296, с. 59]. Пасля гэтых падзеяў І. Дварчанін, Ф. Валынец і П. Крынчык арганізавалі ў Вільні ў знак пратэсту серую мітынгай і дэманстрацыю, а таксама 2-гадзінную забастоўку на шкляным заводзе [102, л. 325—326].

У 1930 г. першамайская дэманстрацыя з удзелам паслоў БСРПК «Змаганне» прайшлі ў Вільні, Беластоку, Гродне, Пінску. Падчас гэтых акций адбыліся сутычкі з паліцыяй, якая спрабавала разагнаць дэманстрантаў. Было шмат параненых, сярод якіх і паслы клуба [105, л. 6; 144, с. 8].

У 1929 г. члены арганізацыі бралі актыўны ўдзел у антываеннай кампаніі 1 жніўня (міжнародны Чырвоны дзень). Напярэдадні гэтага дня ў розных месцах Заходній Беларусі паслы БСРПК «Змаганне» правялі 10 мітынгаў і масовак, на якіх прысутнічалі больш 5 тыс. чалавек. Падчас гэтых мерапрыемстваў у многіх месцах адбыліся крылавыя сутычкі з паліцыяй, сярод параненых былі Я. Гаўрылік і П. Крынчык [14, л. 94, 102; 59, л. 78]. У 1930 г. з-за рэпрэсій з боку ўлад арганізацыя толькі выдала адозву з нагоды 1 жніўня [18, л. 140].

«Змаганне» актыўна ўдзельнічала і ў святкаванні 12-годдзя Кастрычніцкай рэвалюцыі. З гэтай нагоды актыўісты арганізацыі распаўсюджвалі адозвы і вывешвалі транспаранты з рэвалюцыйнымі лозунгамі [14, л. 181—182]. БСРПК «Змаганне» выдаў спецыяльны зварот да сялян і рабочых краю з заклікам да барацьбы за сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне. Сярод яго лозунгаў было патрабаванне 7-гадзіннага працоўнага дня [44, л. 25—26].

Арганізацыя прымала актыўны ўдзел у сацыяльна-эканамічнай барацьбе насельніцтва Заходній Беларусі. «Змаганне» праводзіла кампанію па ўтварэнню сялянскіх кааператываў і камітэтаў, арганізоўвала выступленні сялян супраць ліквідацыі сервітутаў, правядзення камасацыі, спагнання падаткаў і штрафаў [28, л. 26; 32, л. 19; 164 с. 3; 170, с. 4; 171, с. 4; 191, с. 1; 202, с. 4]. 17 лістапада ў Вільні паслы сейма ад «Змагання» ўдзельнічалі ў з'ездзе працоўнага сялянства краю. БСРПК «Змаганне» рабіў

запыты да міністра зямельных рэформ у справе парушэнняў пры іх правядзенні ў Заходній Беларусі. У лютым 1930 г. І. Дварчанін і Я. Грэцкі спецыяльна прысвяцілі па адной сеймавай прамове фактам гэтых парушэнняў. Была выдадзена адозва да сялян краю. Яна заклікала не мірыцца з эканамічным прыгнётам, адміністрацыйным, палітычным і нацыянальным уцікам, аб'ядноўвацца ў барацьбе за лепшую долю і пропагандавала калектывізацыю, якая праводзілася ў СССР. Увогуле ж арганізацыя падкрэслівала, што сяляне толькі сваімі ўласнымі сіламі могуць супрацьстаяць парушэнням іх правоў пры правядзенні зямельных рэформ. Аднак кампартыя, якая жадала большай левай радыкалізацыі сацыяльна-еканамічнай барацьбы і выкарыстання спажывецкай кааперацыі для легальнага вядзення палітычна-асветнай працы ў класавым кірунку, рабіла адпаведны ціск на «Змаганне» [18, л. 82—83; 80, л. 44; 274, с. 92, 98].

Поруч з гэтым рабіліся заходы па арганізацыі сельска-гаспадарчых рабочых, наладжвалася сувязь з імі. Праз адозвы і структуры «Змагання» вялася агітацыя за стварэнне батрацкіх камітэтаў і прафсаюзаў. Паспяховасць гэтай агітацыі засведчыў скліканы 6 красавіка 1930 г. у Вільні кангрэс прафсаюзаў сельска-гаспадарчых рабочых. З удзелам арганізацыі ўтвараліся забастовачныя камітэты і праводзіліся забастоўкі парабкаў-сезоннікаў [18, л. 130—131; 19, л. 44; 26, л. 12; 28, л. 23; 47, л. 135].

У 1929 г. «Змаганне» звярнула асаблівую ўвагу на дзеяннісць сярод рабочых. Праз стварэнне прафсаюзаў і камітэтаў рабочых, супрацоўніцтва з імі члены арганізацыі наладзілі цесную сувязь з прадпрыемствамі Вільні і іншых месц Заходній Беларусі (нават з невялікімі прамысловымі цэнтрамі), бралі ўдзел у падрыхтоўцы і правядзенні забастовак і палітычных выступленняў на гэтых прадпрыемствах. У буйных прамысловых цэнтрах (Беласток, Вільня, Гайнаўка, Гродна, Пінск) вялася сістэматычная праца. Паслы БСРПК «Змаганне» спецыяльна выступалі ў прамысловых цэнтрах краю. Было арганізавана выданне адозваў да рабочых Заходній Беларусі на беларускай, польскай і яўрэйскай мовах. Акрамя гэтага, у студзені 1930 г. была праведзена акцыя ў падтрымку барацьбы

амерыканскіх рабочых. Асабліва вялікі ўплыў «Змагання» сярод рабочых адзначаўся на ўсходзе Беластоцкага ваяводства [14, л. 101, 105—107; 23, л. 21; 28, л. 7—8; 63, л. 229—230; 142, с. 12; 303, с. 70].

Увогуле арганізацыя стала падкрэслівала вядучую ролю рабочых у лева-радыкальным руху і вылучала новы для беларускага нацыянальна-вызваленчага руху лозунг дыктатуры пралетарыяту [94, л. 229—230].

З 1929 г. «Змаганне» ўдзельнічала ў кампаніі па абароне правоў беспрацоўных. Быў праведзены шэраг мітынгаў у Вільні і ў правінцыі каля бюро запісу беспрацоўных, а таксама дэманстрацыі і масоўкі ў Беластоку, Гайнаўцы, Гродне, Пінску і іншых месцах. У студзені-сакавіку 1930 г. былі арганізаваны тры дэманстрацыі беспрацоўных у Беластоку, дзве — у Вільні, па адной — у Паставах і Пінску. Большасць акцый паліцыі разагнаць не ўдалося, але ў выніку сутычак былі збіты паслы БСРПК «Змаганне». На гэтых мерапрыемствах выбіраліся камітэты беспрацоўных. Асабліва ж буйной была дэманстрацыя ў Вільні 24 студзеня, якая сабрала каля 3 тыс. удзельнікаў [19, л. 4—5; 63, л. 211; 96, л. 111—112; 143, с. 12; 187, с. 4].

Арганізацыя прымала ўдзел і ў кампаніі барацьбы з групамі Р. Астроўскага, А. Луцкевіча, Я. Станкевіча. Гэтая дзейнасць была скіравана на ізаяўванне і расхістванне ўпłyваў сярод насельніцтва беларускіх прыхільнікаў кампрамісу з польскімі ўладамі. Яшчэ 3 жніўня 1928 г. БСРПК «Змаганне» выдаў камунікат супраць групы Я. Станкевіча [168, с. 1]. Натхняльнікам кампаніі выступала кампартыя, якая ўжо ў верасні ставіла перад «Змаганнем» задачу ўзмацнення рэвалюцыйна-класавага характару газеты арганізацыі праз павелічэнне колькасці публікацый супраць «беларускай санацыі» [68, л. 44—45].

У першую чаргу барацьба вялася з групай Р. Астроўскага і А. Луцкевіча, якія былі шырокія вядомы ў той час як былыя грамадоўцы. Гэтая група не адразу адкрыта выявіла сваё непрыманне «Змагання», але з восені 1928 г. барацьба прыняла адкрытыя формы. Абодва бакі не сароміліся навешваць ярлыкі адзін на аднаго ў прэсе і публічных выступленнях. Акрамя гэтага, прыхільнікі «беларускай санацыі» ўдзельнічалі ў разгонах масавых ме-

рапрыемстваў левых радыкалаў, рабілі пад прыкрышчём улад хуліганскія ўчынкі ў адносінах да іх устаноў [46, л. 221; 63, л. 220; 159, с. 4; 173, с. 3].

Аднак шырока разгорнутая і падтрыманая насельніцтвам дзейнасць левых радыкалаў паралізавала планы польскіх улад і іх прыхільнікаў па пераводу пасля разгрому БСРГ беларускага нацыянальна-вызваленчага руху ў згодніцкае рэчышча. БСРПК «Змаганне» атрымліваў з розных месцаў Заходняй Беларусі вялікую колькасць рэзалиюцый пратэсту мітынгаў і сходаў супраць дзеянняў груп Р. Астроўскага, А. Луцкевіча, Я. Станкевіча [175, с. 1].

Побач з гэтай кампаніяй арганізацыя вяла непасрэдную працу па абароне нацыянальных правоў беларускага народа. Аднак у канцы лютага 1929 г. Краявое бюро прызнала неабходным яшчэ большае завастрэнне і правядзенне праз усе палітычныя кампаніі «Змагання» барацьбы з «беларускай санацыяй». Поруч з гэтым ставіліся задачы папулярызацыі дасягненняў БССР і СССР увогуле (асабліва ў галіне культурна-нацыянальнага будаўніцтва), узмацнення дэмаскавання манеўраў польскіх улад у нацыянальным пытанні, рашучай крытыкі ў прэсе ўсіх найбольш важных палітычных памылак у шэрагах нацыянальна-вызваленчага руху [59, л. 29].

У выніку кампанія стала праводзіцца ў сістэмным парадку праз сакратарыяты БСРПК «Змаганне» і розныя легальныя арганізацыі, якія знаходзіліся пад уплывам «Змагання» [63, л. 224].

У маі быў выдадзены зварот БСРПК «Змаганне» да насельніцтва Заходняй Беларусі з тэкстам ліста з турмы І. Дварчаніну ад аднаго з лідэраў БСРГ П. Валошына, які абвінавачваў групу Р. Астроўскага і А. Луцкевіча ў здрадзе ідэалам Грамады. Летам з'явіліся яшчэ адзін падобны зварот, спецыяльны камунікат і некалькі адозваў клуба супраць групы Я. Станкевіча, з якой была разгорнута шырокая барацьба [6, л. 95, 123—124; 14, л. 71—72].

Пад уплывам савецкай пропаганды і сваіх перакананняў члены арганізацыі слепа верылі ў добрае жыццё людзей і справядлівасць парадкі ў СССР. Аб гэтым сведчыць той факт, што яны ў адзін шэраг з барацьбой супраць «беларускай санацыі» ставілі і працэсы нацыянал-дэма-

кратай у БССР, з'яўленне якіх тлумачылі абастрэннем класавай барацьбы як у краі, так і ў БССР [54, л. 361].

У 1930 г. пад уплывам рэпрэсій польскіх улад супраць «Змагання» і ТБШ барацьба арганізацыі з групамі Р. Астроўскага, А. Луцкевіча і Я. Станкевіча яшчэ больш узмацнілася. У студзені быў выдадзены камунікат, а ў лютым і сакавіку — яшчэ дзве адозвы супраць гэтых груп. 18 сакавіка прыхільнікі «беларускай санацыі» правялі мітынг-пратэст супраць дзеянасці «Змагання». На гэта апошніе адказала 24 сакавіка мітынгам і крытычнай адозвой да 12-годдзя ўтварэння БНР, хоць супраць гэтай адозвы выступала значная частка членаў арганізацыі [18, л. 10, 22—23, 78—79; 19, л. 25—26, 33; 21, л. 1—2, 5—6].

Летам 1930 г. Р. Астроўскі, А. Луцкевіч і Я. Станкевіч пераканалі польскія ўлады датэрмінова вызваліць з турмы былых кіраўнікоў БСРГ (Б. Тарашкевіча, М. Бурсевіча, П. Мятлу і С. Рака-Міхайлоўскага) у надзеі, што яны прайдуть на бок прыхільнікаў кампрамісу з уладамі. Гэта вызваленне было нечаканым крокам для ўзначальваемых кампартыяй левых сіл, якія непакоіла няяснасць палітычнай пазіцыі вызваленых. Але на спецыяльным пасяджэнні БСРПК «Змаганне» Б. Тарашкевіч, М. Бурсевіч, П. Мятла і С. Рак-Міхайлоўскі выказалі сваю адданасць леварадыкальныму руху [261, с. 105—106].

Арганізацыя вяла працу і па разлажэнні шэрагаў іншых палітычных апанентаў. БСРПК «Змаганне», кіруючыся тактыкай адзінага фронту з нізамі супрацьлеглых сялянскіх арганізацый і партый з адначасным выкрыццём іх правадыроў, выдаў адозву да сялян, якія ішлі за БХД і БСС, а таксама вёў агітацыю сярод прыхільнікаў ППС і СХ. Аб паспяховасці гэтай дзеянасці сведчыць пераход на бок «Змагання» многіх членаў і цэлых нізовых структур гэтых арганізацый і партый [8, л. 136; 96, л. 124—125; 145, с. 8; 173, с. 4].

Ужо з лістапада 1928 г. БСРПК «Змаганне» пачаў займацца працай з органамі мясцовага самакіравання, ствараў лева-радыкальныя фракцыі ў гмінных радах і спрабаваў наладзіць друк асобнага выдання ў ці штотыднёвага дадатку да сваёй газеты, прысвечаных самакіраванню [67, л. 49—51].

Зімой і вясной 1929 г. арганізацыя разам з іншымі ўзначальваемымі кампартыяй левымі сіламі брала актыўны ўдзел у выбарах у павятовыя сеймікі, гмінныя і гарадскія рады Заходній Беларусі. Асабліва чынна яна ўдзельнічала ў падрыхтоўцы да выбараў у органы мясцовага самакіравання Баранавіцкага, Гродзенскага і Слонімскага паветаў. Аб паспяховасці гэтай дзеянасці сведчыць тое, што, нягледзячы на самавольства паліцыі, ашуканства і фальсіфікацыі вынікаў галасавання, лева-радыкальныя спісы атрымалі ў шэрагу выпадкаў большасць галасоў. Гэта дазволіла стварыць у многіх органах мясцовага самакіравання лева-радыкальныя фракцыі, якія з'яўляліся апазіцый цэнтральным уладам і мясцовай адміністрацыі [12, л. 28—29; 72, л. 39; 146, с. 2].

Цэнтральным кіраўніцтвам гэтых фракций стаў БСРПК «Змаганне». Ён выдаў адкрыты ліст да рабоча-сялянскіх радных з заклікам да наладжвання сувязяў з арганізацыямі. Пры ім быў створаны спецыяльны цэнтр, які займаўся падрыхтоўкай з'езда прадстаўнікоў мясцовага самакіравання, намячаў выданне адмысловага друкаванага органа і выдаваў спецыяльныя адозвы. Паслы клуба выступалі на з'ездах органаў мясцовага самакіравання. У Гродзенскім і Слонімскім паветах было закладзена ядро павятоўлага аб'яднання такіх органаў, ішла праца ў гэтым напрамку ў Віленска-Троцкім, Вілейскім і Ваўкавыскім паветах. Завязваліся цесныя адносіны з лева-радыкальнымі прадстаўнікамі ў органах самакіравання. Гэтыя людзі дзеянічалі як упаўнаважаныя «Змагання» на месцах [19, л. 1—2; 77, л. 30].

Летам 1930 г. арганізацыя прымала ўдзел у выбарах органаў самакіравання Вільні і Ліды [47, л. 5]. Увогуле яна падтрымлівала сувязь з лева-радыкальнымі прадстаўнікамі органаў мясцовага самакіравання да апошняга дня свайго існавання. Аб гэтым сведчаць лісты з месцаў у ЦС БСРПК «Змаганне» [57, л. 141, 159].

Буйной акцыяй, ініцыятарам якой была арганізацыя, стала кампанія ў сувязі з неўраджаем і голадам у большасці заходнебеларускіх ваяводстваў. 28 лістапада 1928 г. БСРПК «Змаганне» падаў у МУС на рэгістрацыю статут таварыства дапамогі галадающим [14, л. 43] і звярнуўся

з адкрытым лістом да беларускіх рабочых і сялян у Амерыцы, у якім распавядалася аб цяжкім становішчы народных мас краю, змяшчалася просьба аб маральнай і матэрыяльной дапамозе праз створаны ў лістападзе ў ЗША Камітэт дапамогі сялянам і работнікам Заходній Беларусі [77, л. 87—91; 175, с. 3]. У выніку завязалася перапіска з прадстаўнікамі беларускай эміграцыі. 12 снежня арганізацыя змясціла ў сваёй газете заклік да стварэння ў краі сеткі камітэтаў дапамогі галадающим: раённых — у гмінах, акруговых — у паветах і цэнтральнага — у Вільні, а таксама да іх утворэння і за межамі Польшчы. Камітэты павінны былі патрабаваць ад дзяржавы дапамогі галадающим; вызвалення іх ад падаткаў і перакладання падатковага цяжару на маёмысныя класы; беззвратных пазык незаможнаму сялянству і скасавання ўсіх сялянскіх запасычанасцяў у дзяржаўных банках [166, с. 1].

У сейме ж БСРПК «Змаганне» падверг крытыцы метады ўрадавай дапамогі галадающим у Заходній Беларусі і зрабіў у снежні 1928 г. і студзені 1929 г. экстраныя прапановы аб спыненні перашкод у справе арганізацыі пазаўрадавай дапамогі гэтым людзям [56, л. 138—139]. Таксама клуб публікаваў адозвы, у якіх называў асноўнай прычинай голаду заганную сацыяльна-эканамічную палітыку польскіх улад, заклікаў да стварэння камітэтаў дапамогі галадающим, звяртаўся па дапамогу паярпелым да народных мас Польшчы, БССР, Амерыкі і ўсяго свету, прасіў усе ахвяраванні дасылаць у сейм на свой адрес [14, л. 44; 16, л. 12; 94, л. 21].

Аднак кампартыя не дапускала выключна філантрацічнага харектару кампаніі. Яна жадала большай палітызацыі і ціснула ў гэтым кірунку на паслоў БСРПК «Змаганне», якія часта выязджалі на месцы для сустрэч з насельніцтвам і збіralі праз ЦС фактычныя матэрыял або голадзе, а таксама спрабавалі адкрыць Цэнтральны камітэт дапамогі галадающим у Вільні ці Варшаве [51, л. 106].

Нарэшце, 28 лютага 1929 г. у Варшаве арганізацыя адкрыла «Таварыства дапамогі насельніцтву беларускіх земляў у Польшчы, паярпелым ад неўраджаю», Цэнтральны камітэт якога быў абраны на сходзе прадстаўнікоў гэтих земляў і складаўся з паслоў БСРПК «Змаганне». Та-

варыства нават мела свой статут. Яно паведаміла аб сваім утварэнні праз адкрыты ліст да беларускіх сялян і работнікаў, у якім быў заклік да збору ахвяравання ў і арганізацыі раённых і акруговых камітэтаў. Пры гэтым са спра- ваздачамі і запытамі камітэтам раілася звяртацца ў ЦС клуба [14, л. 46; 44, л. 98—101].

Хутка на месцах дзякуючы ў тым ліку і паездкам паслоў БСРПК «Змаганне» ў пацярпелыя ад неўраджаю раёны для сустрэч з насельніцтвам былі створаны нізвыя камітэты дапамогі галадающим. Увогуле «Змаганнем» была разгорнута актыўная дзеянасць праз публікацыю адозваў і правядзенне шэсцяў-дэмманстрацый сялян у бліжэйшыя гарады і мястэчкі [14, л. 45].

Але ўлады, баючыся ўтварэння масавай апазіцыйнай палітычнай арганізацыі, адразу пасля стварэння таварыства дапамогі галадающим распачалі яго праследаванні. Віленска-троцкі, баранавіцкі, вілейскі і слонімскі павятоўвыя старасты нават не дазволілі стварыць структуры таварыства ў сваіх паветах і прымянілі рэпрэсіі супраць яго актыўістаў. Амаль па ўсяму краю пачаліся вобыскі і арышты [4, л. 12].

У такіх умовах кампанія не здолела набыць значных памераў. Таму сакратарыяты БСРПК «Змаганне» атрымалі заданне ініцыяваць скліканне шырокіх работніцка-сялянскіх канферэнций з удзелам камітэтаў дапамогі галадающим. Гэтыя канферэнцыі павінны былі падкрэсліць палітычны змест акцыі і садзейнічаць яе далейшаму разгортванню ў масах праз выкарыстанне любых сялянскіх сходак, у прыватнасці ў месцах, дзе выдавалася ўрадавая дапамога пацярпелым. Ставіліся таксама задачы выдання прысвечаных кампаніі адозваў і камунікатаў клуба, шырокага асвятлення яе ў прэсе [59, л. 26—27].

У выніку ў маі-ліпені 1929 г. пры ўдзеле паслоў БСРПК «Змаганне» адбыліся буйныя маніфестацыі сялян у Карэлічах Навагрудскага (каля 2 тыс. чалавек), Індуры Гродзенскага (4 тыс. чалавек), Рацэвічах Вілейскага, Ячне Сакольскага паветаў і іншых месцах. Пры гэтым мерапрыемствы звычайна заканчваліся сутычкамі з паліцыяй, вынікам чаго былі параненыя, а ў некаторых выпадках і забітыя [46, л. 84].

12 ліпеня 1929 г. улады зачынілі таварыства дапамогі галадаючым. З гэтай нагоды арганізацыя выпусціла камунікат-пратэст, аднак акцыя паступова суцішылася без жаданых палітычных вынікаў [14, л. 47, 129].

У канцы зімы — пачатку вясны 1929 г. «Змаганне» чынна ўдзельнічала ў кампаніі па пасылцы дэлегатаў ад Заходняй Беларусі на міжнародны антыфашистыкі кангрэс у Берлін. 25 лютага пасяджэнне Краявога бюро зацвердзіла рашэнне II пленума ЦК КПЗБ аб дэлегаванні на кангрэс 6 чалавек: 3 ад нацыянальна-вызваленчага руху (2 ад БСРПК «Змаганне», 1 ад ТБШ) і 3 ад рабочых (беларус з Вільні, паляк з Белаостоку і яўрэй з Брэсту ці Гродна). У якасці дэлегатаў пасяджэнне зацвердзіла Ф. Валынца (ад клуба) і А. Лябецкую (ад Таварыства). Некалькі пазней дэлегатам быў зацверджаны і І. Дварчанін. Аднак адправіцца на кангрэс, які адбыўся 8—11 сакавіка, усе дэлегаты не здолелі, бо не атрымалі замежных пашпартоў. Нелегальная ж удалося пераправіць толькі І. Дварчаніна, які выступіў там у абарону беларускага народа, прыгнечанага польскімі ўладамі [59, л. 133; 206, с. 4; 253, с. 86—87]. У чэрвені 1930 г. арганізацыя таксама адправіла 2 дэлегатаў на антыфашистыкі кангрэс у Катовіцах [32, л. 25].

Самай буйной і паспяховай акцыяй, у якой яна брала ўдзел, была распачатая летам 1929 г. кампанія па падрыхтоўцы да Еўрапейскага сялянскага кангрэса. Гэтая важная масавая палітычная акцыя мела не толькі агульнопольскае, але і міжнароднае значэнне. Ініцыятыва склікання кангрэса належала Сялянскаму інтэрнацыяналу, у склад якога ўваходзіла «Змаганне» [12, л. 104], і з'явілася на яго берлінскай нарадзе 3—4 ліпеня, у якой чынна ўдзельнічаў І. Дварчанін [283, с. 28]. На кангрэс запрашаліся прадстаўнікі сялянскіх партый і арганізацый еўрапейскіх краін. Месцам яго правядзення быў абраны Берлін, а задачай — абмен вопытам барацьбы сялян супраць эксплуатацыі, за салідарнасць з рабочым класам [126, с. 515—516].

У Польшчы гэтую кампанію ўзначалілі камуністы. У ліпені ў Гданьску адбылася нарада кіраўніцтва кампартыі з удзелам прадстаўніка Сялянскага інтэрнацыянала па пытанні аб утварэнні камітэта падрыхтоўкі да Еўра-

пейскага сялянскага кангрэса. Ад «Змагання» быў за-прошаны П. Крынчык. Нарада вырашыла звярнуць асаб-лівую ўвагу на разгортванне агітацыі сярод батракоў і не-заможнага сялянства, стварыла аргкамітэт па падрыхтоўцы да кангрэса, у які ўвайшлі члены КПП (сярод іх прадстаўнік Сялянскага інтэрнацыянала С. Ваявудскі), левыя рэвалюцыйна-дэмакратычныя паслы сейма К. Валь-ніцкі ад Сельроба, П. Крынчык ад БСРПК «Змаганне» і інш. Аргкамітэт даручалася арганізацыя Агульнаполь-скага кангрэсовага камітэта (АКК) у Варшаве і яго ад-дзяленняў — Украінскага кангрэсовага камітэта ў Львове і Беларускага кангрэсовага камітэта ў Вільні. Хутка на нарадзе, якая адбылася ў Варшаве, быў утвораны АКК у складзе С. Вайтовіча (ЗЛХ «Самопомоц»), К. Вальніц-кага, П. Крынчыка і інш. [247, с. 161—162].

Пасля гэтага ў Вільні П. Крынчык сабраў нараду ак-тыву «Змагання» для абмеркавання працы сярод сялян. На нарадзе быў выбраны Беларускі камітэт падрыхтоўкі да Еўрапейскага сялянскага кангрэса. Кіраўнікамі гэтага камітэта былі камуністы: селянін з Астравы Слонімскага павета і адначасова рэдактар «Беларускай газеты» арганізацыі Я. Мазоль (старшыня), П. Крынчык, А. Лябецкая [48, л. 431].

Беларуская секцыя АКК разгарнула масавую палітыч-ную і арганізацыйную дзейнасць сярод сялянства. У аbstавінах несупынных ганенняў з боку польскіх улад сек-цыя займалася інструктаваннем актыву, агітацыяй, збо-рам сродкаў на адпраўку дэлегатаў на кангрэс [252, с. 136]. Значную дапамогу ў гэтай працы аказвалі сакратарыяты БСРПК «Змаганне», на канферэнцыях сакратароў якіх у другой палове года абмяркоўвалася падрыхтоўка да кангрэса [273, с. 221].

Для ўзмацнення кампаніі ў канцы жніўня П. Крын-чык правёў у ЦС канферэнцыю павятовых сакратароў клуба, рэдакцыі газеты арганізацыі і іншых актывістаў. Калі канферэнцыя ўжо заканчвалася, у памяшканне ўвар-валася паліцыя і арыштавала многіх удзельнікаў. Аднак дзякуючы настойліваму пратэсту паслоў БСРПК «Зма-ганне», якія даслалі запыт маршалку сейма з пратэстам супраць нападу паліцыі на пасольскае памяшканне (тэкст

запыту быў размножаны і распаўсяджаны, што выклікала хвалю аналагічных масавых пратэстаў, якія дасылаліся маршалку), арыштаваныя былі хутка вызвалены, бо следчым органам не ўдалося прад'явіць ім ніякага абвінавачання [246, с. 75—76; 247, с. 163].

29 верасня 1929 г. было афіцыйна абвешчана аб утварэнні АКК, а яго дэкларацыя была хутка надрукавана і распаўсяджана [63, л. 232; 208, с. 1—2]. 17 лістапада ў Вільні адбылося пасяджэнне беларускай секцыі АКК. У ім удзельнічала 27 прадстаўнікоў сялянскай беднаты з розных паветаў Заходній Беларусі і актыўістаў «Змагання». Сярод удзельнікаў былі Я. Гаўрылік, І. Дварчанін, Ф. Валынец і П. Крынчык. У выніку быў створаны Беларускі аддзел Агульнапольскага кангрэсовага камітэта (БААКК), у склад якога ўвайшлі 15 удзельнікаў пасяджэння, у тым ліку Я. Мазоль і П. Крынчык. На месцы ад імя БААКК было разасланы паведамленне аб прынятых рашэннях. У ім тлумачыліся мэты кангрэса; крытыковалася палітыка польскіх улад і палітычных апанентаў; ставілася за мэту ўтварэнне вясковых, гмінных і павятовых кангрэсовых камітэтаў, якія б папулярызувалі ідэі кангрэса праз скліканне сялянскіх сходаў і распаўсяджванне літаратуры аб ім, збіралі ахвяраванні ў фонд акцыі і праводзілі выбары дэлегатаў на кангрэс. Аб стварэнні такіх камітэтаў рэкамендавалася паведамляць у БААКК. Аднак у той жа дзень актыўісты, якія па даручэнні сялян прыехалі на пасяджэнне, былі арыштаваны паліцыяй [12, л. 90; 89, л. 66].

Хутка БААКК выпусціў інструкцыі па арганізацыі кангрэсовых камітэтаў на месцах, бюлетэнь і адозву з нағоды склікання Еўрапейскага сялянскага кангрэса (падобную адозву выдаў і БСРПК «Змаганне»). Інструкцыі змяшчалі агульную ўстаноўку на стварэнне як мага большай колькасці нізовых кангрэсовых камітэтаў у кожным павеце, пасля чаго павінны былі склікацца павятовыя з’езды для выбрання павятовых камітэтаў і дэлегатаў на кангрэс. Аднак з-за праследавання з боку ўлад «Змаганню» даводзілася выкарыстоўваць для гэтых мэт любы падыходзячыя па складу з’езд сялян павятовага маштабу [62, л. 9—10].

У многіх месцах Заходній Беларусі былі праведзены сходы і мітынгі, на якіх паслы і актыўісты арганізацыі тлумачылі мэты кангрэса і заклікалі пасылаць на яго дэлегатаў. З гэтай жа мэтай выкарыстоўваўся і друк «Змагання» [12, л. 88—89; 15, л. 1; 186, с. 4]. Пры актыўным удзеле арганізацыі на сялянскіх сходах утвараліся нізыя камітэты, у склад якіх выбіраліся левадыкальныя актыўісты. Пасяджэнні гэтых сходаў пратаколіраваліся, а пратакол падпісваўся ўдзельнікамі. Такім жа парадкам выбіраліся павятовыя камітэты і дэлегаты на кангрэс, аднак пратакол у гэтых выпадках завяраўся яшчэ і подпісамі членаў нагляднай рады (звычайна 2 селяніна) [57, л. 191, 199, 319].

Адначасова са стварэннем камітэтаў у ЦС БСРПК «Змаганне» дасылаліся сродкі ў фонд кангрэса. За іх кошт друкаваліся бюлетэні і адозвы БААКК. Агітацыйная літаратура распаўсюджвалася на месцах актыўістамі КПЗБ і арганізацыі [12, л. 96; 20, л. 1—13].

Акрамя гэтага, П. Крынчык у снежні вёў перамовы з В. Рагулям аб супрацоўніцтве паміж «Змаганнем» і БСС у справе падрыхтоўкі да склікання Еўрапейскага сялянскага кангрэса [41, л. 284]. Гэта была яшчэ адна спроба пераадолець дзеля агульнабеларускіх нацыянальна-вызваленчых мэт лівацка-сектанцкія рамкі, пастаўленыя кампартыяй.

Актыўны ўдзел арганізацыі ў кангрэсовай кампаніі прывёў да таго, што ў снежні паліцыя арыштавала ў ЦС БСРПК «Змаганне» 21 чалавека, у тым ліку і старшыню БААКК Я. Мазалю. Аднак неўзабаве арыштаваныя з прычыны адсутнасці доказаў злачынства былі вызвалены, толькі Я. Мазоль быў адпраўлены ў турму па адвінавачванні ў антыдзяржаўной падрыўной дзеянасці [247, с. 164].

У студзені 1930 г. АКК выдаў цыркуляр № 2, які прызначаўся для абавязковага чытання на ўсіх сходах кангрэсовых камітэтаў. У цыркуляры гаварылася, што для стварэння такіх камітэтаў трэба выкарыстоўваць усялякія спосабы і магчымасці, а таксама аб неабходнасці збіраць узносы на падарожжа дэлегатаў у Берлін, ставілася патрабаванне, каб усе сяляне ведалі ўласных дэлегатаў на кангрэс, а самі дэлегаты былі зарэгістраваныя ў АКК, ку-

ды ўсе існуючыя кангрэсовыя камітэты павінны былі даслаць дакладныя адресы сваіх старшынь для наладжвання трывалай сувязі [57, л. 315].

У студзені ж у Гданьску пры ўдзеле прадстаўніка падрыхтоўчага камітэта кангрэса з Германіі адбылася нарада па пытанні падрыхтоўкі да Еўрапейскага сялянскага кангрэса. Ад арганізацыі запрасілі Я. Гаўрыліка, І. Дварчаніна і П. Крынчыка, якія зрабілі паведамленне аб ходзе кангрэсовай акцыі ў заходнебеларускіх ваяводствах. На нарадзе былі намечаны мерапрыемствы па далейшаму разгортванню гэтай кампаніі [243, с. 96—97].

У лютым былі ўсталяваны сталыя ўзаемакантакты «Змагання» з прадстаўніцтвам Сялянскага інтэрнацыянала ў Польшчы, і БСРПК «Змаганне» ўтварыў ініцыятыўную групу для стварэння маладзёжнай секцыі пры БААКК. Гэта група разгарнула агітацыю праз структуры арганізацыі [25, л. 16, 24—32; 288, с. 87].

У лютым жа клуб выдаў адозву да сялян краю з нагоды склікання кангрэса, якая ўтрымлівала стандартны бланк запыту да арганізатораў нізовых кангрэсовых камітэтаў аб выбранні прадстаўнікоў на павятовы з'езд і заклік да моладзі аб неабходнасці разам са старэйшымі і, дзе магчыма, самастойна ўтвараць нізавыя кангрэсовые камітэты і выбіраць прадстаўнікоў на павятовы з'езд. Звесткі ж аб дэлегатах на кангрэс з дакладным адресам кожнага раілася перадаваць у ЦС на імя П. Крынчыка [57, л. 316—317]. Пры гэтым хоць адозва і падавалася ад імя БСРПК «Змаганне», але падпісана была імем БААКК, што сведчыць аб цеснай сувязі гэтых структур паміж сабой.

У выніку напружанай працы па правядзенню кангрэсовой кампаніі ў Заходній Беларусі было створана 57 нізавых кангрэсовых камітэтаў, вакол якіх гуртаваліся па некалькі дзесяткаў, а нярэдка і больш сотні сялян [91, л. 10; 104, л. 371—372].

Каб прыпыніць сялянскія выступленні, якія прынялі ў час кангрэсовой акцыі шырокі размах, і перашкодзіць выбарам дэлегатаў на кангрэс, польскія ўлады ўзмацнілі праследаванні і рэпрэсіі актыўістаў гэтай кампаніі. Пачаліся пагалоўныя арышты. Большасць абраных на кангрэс дэлегатаў і членаў БААКК былі арыштаваны [103, л. 37].

Гэта выклікала хвалю сялянскіх рэзалюцый пратэсту, якія з сотнямі подпісаў дасылаліся на імя міністра ўнутраных спраў, у сеймавы клуб і газету «Змагання» [57, л. 188, 195—196, 209; 204, с. 12]. Дэлегатам, якія засталіся на волі, улады не выдалі замежныя пашпарты. Маршалак сейма адмовіўся хадайніцаць аб выдачы замежнага пашпарту нават П. Крынчыку, які быў выбраны дэлегатам. Больш таго, за П. Крынчыкам было наладжана сталае сачэнне, а 23 і 24 сакавіка ў Гродне ён быў збіты да крыві людзьмі ў цывільным [19, л. 24].

Усё ж, нягледзячы на ўсе перашкоды, П. Крынчыку і селяніну з Берастовічаў Гродзенскага павета камуністу С. Лазарчыку ўдалося па чужых пашпартах прыбыць у Берлін на Еўрапейскі сялянскі кангрэс, які адбыўся 27—29 сакавіка 1930 г. Яны прынялі ўдзел у дзейнасці камуністычнай фракцыі кангрэса, а П. Крынчык зрабіў даклад аб становішчы заходнебеларускіх сялян. Але пры праверцы дакументаў нямецкай паліцыяй П. Крынчык і С. Лазарчык разам з многімі іншымі дэлегатамі былі арыштаваны прама ў зале пасяджэнняў кангрэса і праз некалькі дзён аштрафаваны акруговым судом Берліна з забаронай у далейшым наведваць Германію і патрабаваннем у 24 гадзіны пакінуць краіну [247, с. 165—166].

Пасля вяртання ў Польшчу дэлегаты выступалі на сходах сялян з дакладамі аб ходзе і рашэннях кангрэса, заклікалі ад яго імя да барацьбы з буржуазна-памешчыцкім ладам, ваеннымі падрыхтоўкамі і правакацыямі супраць СССР, агітавалі паўсюдна ствараць антыфашистычныя камітэты. У выніку асалелая мясцовыя кангрэсовые камітэты былі рэарганізаваны ў антыфашистычныя і антыфашистычныя. Чынны ўдзел ва ўсім гэтым бралі члены арганізацыі. БСРПК «Змаганне» нават прыняў рашэнне аб выданні ў перакладзе на беларускую мову бюлетэня кангрэса [93, л. 5].

Такім чынам, нягледзячы на перашкоды, праследаванні і рэпресіі з боку ўлад, акцыя па падрыхтоўцы да Еўрапейскага сялянскага кангрэса прайшла ў цэлым паспяхова [46, л. 85] і атрымала шырокую падтрымку ў сялянскіх масах краю, прадстаўнікі якіх усё ж такі трапілі на кангрэс. Немалая заслуга ў гэтым поспехе належыць «Зма-

генню», якім у рамках кангрэсовай кампаніі была праведзена вялікая палітычна і арганізацыйная праца. Гэта кампанія засведчыла моц лева-радыкальных настроў у сялянства Заходняй Беларусі.

Для сваёй легальнай і нелегальнай дзейнасці «Змаганне» выкарыстоўвала не толькі ТБШ. У 1928 г. пад яго ўплывам знаходзіліся Беларускае дабрачыннае і Беларускае выдавецкае таварысты. Але адпаведна ў канцы 1928 г. і пачатку 1929 г. контроль над імі быў страчаны на карысць группы Р. Астроўскага і А. Луцкевіча [88, л. 41—43, 87, 89].

У 1929 г. «Змаганне» працягвала актыўна ўдзельнічаць у працы Беларускага кааператыўнага банка і іншых арганізацый нацыянальна-вызваленчага руху. Акрамя гэтага, пры непасрэдным узделе «Змагання» ці з яго ведама ў гэты час ствараюцца гандлёва-спажывецкі кааператыў «Новы съвет» у Вільні з адчыненай пры ім некалькі пазней бібліятэканай-чытальняй, выдавецкае таварыства «Рунь» у Беластоку, гурткі карэспандэнтаў рабоча-сялянскай прэсы і інш. [63, л. 228].

Асабліва актыўную дзейнасць арганізацыя разгарнула ў Віленскім і Палескім ваяводствах [14, л. 110; 24, л. 7—9; 27, л. 1; 97, л. 111].

У 1930 г. рэпрэсіі і праследаванні ўладамі левых сіл, у тым ліку і «Змагання», яшчэ больш узмацніліся. Улады вырашылі нанесці ўдар па ўсім структурам арганізацыі адразу.

Спачатку былі праведзены арышты асобных павятowych сакратароў БСРПК «Змаганне», а напрыканцы студзеня быў нанесены асноўны ўдар. 30 студзеня паліцыя ў адсутнасці паслоў зрабіла вобыск у ЦС клуба і часткова знішчыла, часткова захапіла карэспандэнцыю, друкі і дакументы, апячатала пішучыя машынкі, арыштавала разам з чатырма прысутнымі наведвальнікамі ўсіх сем супрацоўнікаў сакратарыята. Усяго 30—31 студзеня ў структурах «Змагання» і ТБШ быў праведзены 291 вобыск, канфіскавана 2 928 нелегальных выданняў (2 225 з іх былі выдадзены арганізацыяй) і арыштавана 104 актыўісты, у тым ліку многія павятовыя сакратары БСРПК «Змаганне» [19, л. 8—9; 22, л. 15—25; 38, л. 13]. Найбольш

арыштаў адбылося ў Ваўкаўскім, Слонімскім, Стойбцоўскім і Пастаўскім паветах [258, с. 40]. Арыштаваных жорстка збівалі, многія падвергліся катаўнням. Пракуратура нават запатрабавала ў сейма выдаць суду І. Дварчаніна і Я. Грэцкага, але сейм не задаволіў гэтае патрабаванне. Увогуле ў 1928—1930 гг. пракуратура рабіла такія беспаспяховыя патрабаванні ў адносінах да П. Крынчыка 1 раз, Я. Гаўрыліка і Я. Грэцкага — 3 разы, Ф. Валынца і І. Дварчаніна — 5 разоў [12, л. 45—47; 14, л. 185, 187—188, 190; 23, л. 13—14, 17; 213, с. 2].

Рэпрэсіўная акцыя, арганізаваная па загаду з цэнтра, пачалася ў адзін дзень, прайшла па ўсяму краю і працягвалася ў лютым. Павятовыя сакратарыяты БСРПК «Змаганне» сталі пад рознымі падставамі зачыняцца ўладамі, адбываліся арышты членаў арганізацыі і канфіскацыі яе агітацыйнай літаратуры. Толькі на двух пасяджэннях Віленскага акруговага суда 4 і 17 лютага 1930 г. было зацверджана 33 канфіскацыі пасольскіх прамоў і адозваў БСРПК «Змаганне» [19, л. 15; 276, с. 30]. Па ўказанні зверху ўсе арыштаваныя былі асуджаны на розныя тэрміны зняволення [22, л. 2].

Не абмінулі рэпрэсіі і звязаныя са «Змаганнем» установы і арганізацыі. Ствараліся перашкоды іх працы, праводзіліся вобыскі і канфіскацыі, арыштоўваўся персанал, нарэшце, яны пад рознымі падставамі зачыняліся ўладамі [88, л. 90—91].

З гэтага часу дзейнасць «Змагання» рэзка звузілася, але не спынілася. БСРПК «Змаганне» выдаў адозву да насельніцтва Заходній Беларусі з заклікам пратэставаць супраць рэпрэсіі з боку ўлад і арганізаў збор подпісаў пад рэзалюцыямі пратэсту [18, л. 47; 32, л. 9]. Нягледзячы на рэпрэсіі, адчыніліся павятовыя сакратарыяты клуба ў Гайнавіцы і Брэсце, узмацнілася праца на Беласточчыне, месца арыштаванага сакратара ЦС М. Астапчыка заняў П. Кізевіч [19, л. 18, 32; 30, л. 1]. «Змаганне» інтэнсіўна спрабавала аднавіць шырокую дзейнасць. 19 сакавіка ў ЦС адбылася нарада актыўістаў арганізацыі, а 20 красавіка ў Вільні прайшоў з'езд павятовых сакратароў БСРПК «Змаганне» [23, л. 31; 26, л. 7]. З мая клуб загадаў сакратарыятам рабіць штотыднёвыя справаздачы аб сваёй пра-

цы, а Сельроб, па дамове, перадаў пад кантроль арганізацыі большасць сваіх нізовых структур у Палескім ваяводстве. У чэрвені на выпадак роспуску парламента была распачата падрыхтоўка да новых выбараў у яго [28, л. 18, 27—29].

Адозвы і іншыя агітацыйныя матэрыялы друкаваліся на падручных сродках у ЦС БСРПК «Змаганне» і на кватэрах Я. Гаўрыліка і Я. Грэцкага, а потым распаўсюджваліся праз лева-радыкальна настроеных вучняў Віленскай беларускай гімназіі і актыў на месцах. Усё гэта было звязана з вялікімі цяжкасцямі і рызыкай, бо за ЦС сачыла дэфензіва [261, с. 102].

Такім чынам, арганізацыя прымала актыўны ўдзел у заходнебеларускім вызваленчым руху. За кароткі час яна згуртавала значны актыў, распаўсюдзіла свой уплыў у вёсцы і ў горадзе. «Змаганне» цесна супрацоўнічала з іншымі прадстаўнікамі левага рэвалюцыйна-дэмакратычнага і нацыянальна вызваленчага руху ў краі. У дзейнасці арганізацыі бралі актыўны ўдзел камсамольцы і лева-радыкальна настроеная моладзь.

«Змаганне» праводзіла масавую палітычную працу па арганізацыі барацьбы насельніцтва Заходній Беларусі за сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне. Важнае месца як агітацыйным сродкам «Змаганне» адводзіла прэсе і выдавецкай дзейнасці. Тыповымі метадамі яго палітычнай барацьбы былі наступныя: сталы дзейсны ўдзел у акцыях лева-радыкальных сіл; правядзенне ў большасці нелегальных мітынгаў і дэманстрацый, бо атрымаць на іх дазвол улад было практычна немагчыма; шырокое выданне і распаўсюджванне камунікатаў, адозваў і ўлётак з нагоды палітычных падзеяў; збор подпісаў пад рэзоляцыямі пратэсту супраць дзеянняў улад. Арганізацыя ўдзельнічала ў сацыяльна-еканамічнай барацьбе сялян і рабочых краю праз правядзенне забастовак, выступленняў пратэсту і ўтварэнне прафсаюзаў. Прычым «Змаганне» імкнулася да палітызацыі гэтай барацьбы. У асноўным яго праца разгорталася сярод сялян, сельскагаспадарчых і прамысловых рабочых, моладзі.

Пад ціскам кампартыі, у якой усё больш выяўлялася імкненне фарсіраваць рэвалюцыйны працэс з мэтай пас-

корыць сацыялістичную рэвалюцыю ў Польшчы (што асабліва яскрава выявілася з пачаткам у 1929 г. сусветнага эканамічнага крызісу і тлумачылася курсам Камінтарна на сусветную сацыялістичную рэвалюцыю, блізкасць якой празмерна перабольшвалася [249, с. 41; 250, с. 85—86]), «Змаганне» з кожным годам у большай ступені вылучала максімалісцкія лозунгі і патрабаванні з разлікам на абвастрэнне палітычнай барацьбы. Такая лявацка-сектанцкая пераацэнка і схематызацыя аб'ектыўных тэндэнций развіцця грамадства на практыцы стварала штучныя перашкоды на шляху супрацоўніцтва з іншымі беларускімі партыямі і арганізацыямі, якія адмоўна ставіліся да сацыялістичнай рэвалюцыі, але паслядоўна змагаліся за нацыянальныя права беларускага народа. Гэта звужала базу «Змагання» сярод насельніцтва, змяншала ўплыў арганізацыі і вяло ў выніку да спаду левага рэвалюцыйна-дэмакратычнага і нацыянальна-вызваленчага руху ў Захоўнай Беларусі. Аднак у «Змаганні» ўвесь час назіраюцца спробы выйсці за лявацка-сектанцкія рамкі, вызначаныя кампартыяй, і надаць прыярытэт нацыянальна-вызваленчай дзейнасці. Але арганізацыі не ўдавалася канчаткова пераадолець ціск камуністаў, ад якіх яна знаходзілася ў значнай залежнасці.

3.2. Супрацоўніцтва арганізацыі «Змаганне» з Таварыствам беларускай школы

ТБШ існавала з 1921 г. і з'яўлялася культурна-асветнай арганізацыяй, галоўнымі мэтамі якой былі барацьба за беларускамоўную школу, абарона і развіццё нацыянальной культуры. У сваім статуте Таварыства заяўляла, што стаіць па-за палітычнымі партыямі. Нізавой ячэйкай ТБШ быў гурток з выбарным праўленнем (старшыня, сакратар і скарбнік). Гурткі аб'ядноўваліся ў павятовыя структуры (для гэтага ў павече павінна было быць не менш 5 гурткоў [88, л. 62]) на чале з акруговымі управамі, якія выбіраліся ў складзе старшыні, сакратара, скарбніка і іх намеснікаў на павятовых з'ездах прадстаўнікоў гурткоў. Вышэйшым кірующим органам Таварыства быў агульны з'езд. На ім абіралася ГУ, якая кіравала з Вільні

дзейнасцю арганізацыі ў прамежках паміж з'ездамі, а таксама Наглядная рада. Для дапамогі структурам на месцах ГУ накіроўвала ці прызначала з мясцовага актыву інструктараў [269, с. 104—106]. Такім чынам, ТБШ будавалася на прынцыпах шырокай унутранай дэмакратыі.

На працягу другой паловы 1927 г. і ў пачатку 1928 г., нягледзячы на перашкоды ўлад, адбываліся хуткі рост і актывізацыя працы Таварыства, якое ператваралася ў масавую арганізацыю. У ТБШ ішлі сяляне, рабочыя, інтэлігенцыя. Але падаўляючу большасць яго членаў складалі сяляне, галоўным чынам сельская моладзь. У складзе Таварыства пераважалі былыя члены БСРГ. Гэта было абудоўлена тым, што пасля разгрому і забароны Грамады польскімі ўладамі беларускі нацыянальна-вызваленчы рух пачаў групавацца вакол ТБШ як адзінай найбольш масавай легальнай арганізацыі ў Заходній Беларусі. У пачатку 1928 г. у Таварыстве налічвалася да 16 тыс. членаў [69, л. 55]. У сувязі з павелічэннем членскага складу для паляпшэння кірауніцтва на месцах былі створаны 12 акруговых упраў: у Баранавічах, Беластоку, Вілейцы, Глыбокім, Гродне, Косаве, Лідзе, Міры, Навагрудку, Свіслачы, Свянцянах і Слоніме. У Вільні ж функцыі акруговай управы выконвала праўленне цэнтральнага гарадскага гуртка [269, с. 106—107, 112].

28—30 снежня 1927 г. адбыўся агульны з'езд ТБШ у Вільні, які сабраў каля 100 прадстаўнікоў ад усіх акруговых упраў і падвеў вынікі арганізацыйнага развіцця [255, с. 100]. Пры гэтым з'езд падтрымаў рабоча-сялянскія спісы для парламенцкіх выбараў, выразіў пратэст супраць перашкод улад дзейнасці Таварыства і заклікаў структуры ТБШ, органы мясцовага самакіравання і ўсіх беларусаў садзейнічаць ГУ, выбранай на з'ездзе. У склад гэтай управы увайшлі А. Трэпка (старшыня), І. Шнаркевіч (сакратар), І. Дварчанін (скарbnік), Ф. Валынец і інш. Адначасова І. Дварчанін быў выбраны ў склад Нагляднай рады, старшынёй якой стала А. Лябецкая [269, с. 113—114].

У ідэйна-палітычных адносінах склад ГУ быў неаднародным. Меншая частка на чале з А. Трэпка і І. Шнаркевічам выступала толькі за супрацоўніцтва з уладамі і займала згодніцкую пазіцыю. Большаясць жа на чале

з І. Дварчаніным і Ф. Валынцом стаяла на лева-радыкальных пазіцыях і была за рашучую барацьбу ў абарону інтэрэсаў беларускага народа. Гэтая большасць адыгрывала рашающую ролю ў кірауніцтве арганізацыяй.

Мясцовы акты ў Таварыства ў асноўным склаўся да канца 1927 г. Значную працу па стварэнні і кіраванні дзейнасцю гурткоў і іх павятовых аб'яднанняў вялі ў гэты час разам з іншымі будучыя дзеячы «Змагання» Ф. Валынец, А. Каляда, Я. Качаргін у Вілейскім; П. Кізевіч у Гродзенскім; М. Пястрак у Косаўскім; А. Стагановіч у Навагрудскім; П. Крынчык і С. Жыткевіч у Слонімскім паветах. Я. Гаўрылік і І. Дварчанін з'яўляліся на той час выкладчыкамі адпаведна Радашковіцкай і Віленскай беларускіх гімназій [222, с. 116; 269, с. 109].

Такім чынам, дзяякуючы таму, што многія будучыя ўдзельнікі «Змагання» з'яўляліся членамі ТБШ і прымалі чынны ўдзел у яго працы, у канцы 1927 г. быў закладзены добры падмурак для ўзаемадзеяння паміж гэтымі арганізацыямі.

Непасрэдна ж супрацоўніцтва распачалося падчас парламенцкай выбарчай кампаніі ў снежні 1927 — сакавіку 1928 г. У гэты перыяд мясцовы акты ў Таварыства вёў актыўную агітацыю за кандыдатаў лева-радыкальных спісаў.

Так, у студзені 1928 г. у Навагрудку адбыўся павятовы з'езд ТБШ, у якім удзельнічала каля 90 дэлегатаў ад 56 гурткоў. Ад ГУ на з'ездзе прысутнічалі І. Дварчанін і А. Уласаў. Сваю прамову І. Дварчанін прысвяціў неабходнасці стварэння беларускіх пачатковых і сярэдніх школ, вышэйшых навучальных установ; ураўноўвання ў правах беларускіх настаўнікаў з іншымі і ўвядзення школьніх інспектараў-беларусаў; арганізацыі своеасаблівых клубаў у выглядзе народных дамоў. Дэлегаты з'езда заклікалі галасаваць на парламенцкіх выбарах за кандыдатаў, якія будуть працеваць для аб'яднання беларускага народа, за блок сялян і рабочых. Падобныя з'езды адбыліся і ў іншіх заходнебеларускіх паветах [4, л. 77; 36, л. 16].

Паспяховыя ў цэлым для лева-радыкальных сіл вынікі выбараў у сейм садзейнічалі ўмацаванню ўзаемадзеяння паміж «Змаганнем» і Таварыствам, тым больш што мно-

гія члены арганізацыі адначасова займалі кіруючыя пасады ў ТБШ і былі яго актывістамі на месцах.

Кіраўніцтва «Змагання» і ГУ на старонках лева-радыкальных газет і ў спецыяльных лістах растлумачвалі народным масам неабходнасць арганізаванаасці, узаемнай падтрымкі, стойкасці ў барацьбе за агульныя мэты, дзеля агульнай карысці; падкрэслівалі, што ў існуючых умовах для гэтага патрэбна шмат самаахвярнасці. Газеты арганізацыі нямала месца адводзілі асвятленню дзейнасці Таварыства, абагульненню вопыту барацьбы за школу на роднай мове, вядзенню культурна-асветнай працы. Праз уласны друк «Змаганне» агітавала беларусаў паўсюдна падаваць калектывуна і па-аднаму заявы аб адкрыцці дзяржаўных і прыватных беларускіх школ, раіла адчыняць у больш буйных населеных пунктах народныя дамы і бібліятэкі-читальні, каб падтрымліваць сярод мас насельніцтва свядомасць агульнасці палітычных мэт, магчымасці паляпшэння свайго становішча шляхам асветы і сумеснай барацьбы за свае матэрыяльныя і духоўныя патрэбы. Пры гэтым арганізацыя разам з ГУ заклікала народныя масы супрацьпаставіць сваю культуру буржуазнай [156, с. 1, 3—4; 158, с. 4; 181, с. 1—2].

Паслы сеймавага клуба «Змаганне» баранілі інтарэсы ТБШ праз запыты да ўладных структур у справе перашкод і рэпрэсій адносна яго дзейнасці [153, с. 4].

Значную ролю ў арганізацыі культурна-асветнай працы Таварыства адыграў асабіста І. Дварчанін [258, с. 47—49]. Актыўны ўдзел у дзейнасці ТБШ працягваў браць Ф. Валынец. Так, 13 мая 1928 г. у Вілейцы адбыўся павятовы з’езд арганізацыі, у якім удзельнічалі 89 чалавек, у тым ліку і Ф. Валынец, які з’яўляўся адначасна старшынёй Вілейскай акруговай управы. Нягледзячы на перашкоды прадстаўніка павятовага старасты, дэлегаты зноў выбралі Ф. Валынца на пасаду старшыні акруговай управы. У рэзалюцыі з’езда выказвалася патрабаванне выканання моўных законаў, адкрыцця беларускіх школ і гімназій, настаўніцкіх курсаў і семінарый, дзяржаўнай дапамогі беларускім школам і Таварыству [183, с. 1].

У 1928 г. з дапамогай «Змагання» гурткі ТБШ паўсюдна стваралі школьнія камітэты, якія змагаліся за бела-

рускія школы, праводзілі культурна-асветную працу і паралельна распаўсюджвалі нелегальную лева-радыкальную літаратуру [251, с. 68].

Ператвараючыся ў масавую арганізацыю, Таварыства паступова рабілася прыладай узнічальваемых кампартыяй левых сіл для палітычнай дзеянасці сярод беларусаў. Гэтага не маглі не заўважыць польскія ўлады, якіх непакоіла актывізацыя працы ТБШ на месцах. Але яны разумелі, што нельга было выкарыстоўваць адны рэпрэсіі, бо яшчэ не ўляглося абурэнне насельніцтва пасля разгрому і забароны БСРГ. Новы націск на беларускі нацыянальна-вызваленчы рух мог выклікаць чарговы выбух рэвалюцыйных настрояў. Таму даводзілася дзеянічаць больш абачліва. Улады, вымушаныя дапусціць легальнае існаванне Таварыства, імкнуліся ўсяляк абмежаваць яго дзеянасць і ператварыць у паслухмянную сваёй волі арганізацыю. У гэтым яны разлічвалі на дапамогу Р. Астроўскага, А. Луцкевіча і іх аднадумцаў, якія займалі пазіцыі згодніцтва з уладамі і знаходзіліся ў кірауніцтве ТБШ.

У маі 1928 г. былі зачынены некалькі гурткоў Таварыства. Адначасна ўлады запатрабавалі ад яго кірауніцтва выключыць з акрутовых упраў і гурткоў «падрыўныя элементы», паставіць на чале арганізацыі патрэбных уладам людзей. Але разлікі ўлад і іх прыхільнікаў у ТБШ не спрайдзіліся. Насуперак іх задумам лева-радыкальныя сілы ў Таварыстве яшче больш узмацніліся, праца многіх гурткоў стала больш актыўнай. Аднак да сярэдзіны 1928 г., калі зноў узраслі праследаванні і ўлады пачалі зачыніць некаторыя гурткі, лік членаў арганізацыі крыху зменшыўся і складаў 14—15 тыс. чалавек, аб'яднаных у 430 гуртках [269, с. 108].

У выніку ўсяго гэтага ў кірауніцтве ТБШ абвастрылася ўнутраная барацьба і больш яскрава вызначыліся пра-ма процілеглыя сілы. Крыло, узнічальвае Р. Астроўскім і А. Луцкевічам, імкнулася пры падтрымцы ўлад звесці дзеянасць Таварыства ў рэчышча згодніцтва з урадам праз поўную апалітычнасць і падпарадкованне. Лева-радыкальнае ж крыло на чале з Я. Гаўрылікам, І. Дварчаніным і Ф. Валынцом стаяла за працяг і ўзмацненне разам з культурна-асветнай і палітычнай працы, за далей-

шыае развіццё дэмакратычных асноў арганізацыі і яе радыкалізацыю.

Тым часам улады распачалі новую атаку на ТБШ праз адкладанне яго агульнага з'езда, які павінен быў адбыцца 17 чэрвеня 1928 г. у Вільні. Але 50 дэлегатаў выступілі з пратэстам лева-радыкальнага зместу [263, с. 20—21]. 28 жніўня віленскі ваявода са згоды міністэрства асветы і папячыцельства школьнай акругі забараніў праз гарадское староства Вільні дзейнасць ГУ і віленскага цэнтральнага гуртка Таварыства [4, л. 65]. На наступны дзень кіраўніцтву арганізацыі ў ваяводскай управе было заяўлена, што праца ТБШ палітызавалася ў антыдзяржаўным кірунку і будзе дазволена толькі ў выпадку выканання пастаўленых раней патрабаванняў. На гэтай умове ўлады дазвалялі легальную дзейнасць Таварыства з 7 верасня, але яго кіраўніцтва папярэдзілі, што ў выпадку, калі на працягу аднаго тыдня не будуць праведзены новыя выбары кіруючых органаў ці ў іх зноў апынуцца асобы, якія «шкодзяць дзяржаве», арганізацыя будзе закрыта. Р. Астроўскі, А. Луцкевіч і іх аднадумцы абяцалі выкананца патрабаванні ўлад [269, с. 123].

Нягледзячы на тое што 31 жніўня кіраўніцтва ТБШ заявіла пратэст гарадскому староству Вільні, згодніцкаму крылу пры падтрымцы ўлад удалося дамагчыся адстаўкі ГУ і Нагляднай рады. Іх функцыі стала выконваць Часовая паўнамоцная камісія (ЧПК) у складзе А. Трэпкі, Я. Шнаркевіча і К. Крука (прадстаўляў лева-радыкальнае крыло), якая абавязвалася склікаць агульны з'езд Таварыства для выбараў ГУ і Нагляднай рады [14, л. 51; 193, с. 1]. Усё гэта было зроблена для таго, каб пад прыкрыццём як быццам бы нейтральны ЧПК паставіць на чале арганізацыі прадстаўнікоў згоднікаў.

ЧПК адцягвала дату правядзення агульнага з'езда, бо бачыла, што ў нізовых структурах ТБШ пануюць левыя рэвалюцыйна-дэмакратычныя настроі, і адчувала хісткасць пазіцый згодніцкага крыла сярод большасці членаў Таварыства. Так, спачатку з'езд меркавалася правесці ў канцы верасня, потым — 6—7 кастрычніка. Было нават зроблена адпаведнае паведамленне ў друку. Але ЧПК таемна ад паслоў БСРПК «Змаганне» 15 верасня прыняла рашэнне аб правядзенні з'езда 21 кастрычніка і разаслала

паведамленне аб гэтым акруговым управам, апублікаваўшы яго толькі праз тыдзень [63, л. 221–222].

Левыя сілы на чале з кампартыяй добра разумелі важнасць захавання такой масавай арганізацыі, як ТБШ, у сферы сваіх уплываў, каб і далей пашираць праз яе рэвалюцыйныя погляды сярод насельніцтва. Таму амаль адразу пасля прыпынення працы Таварыства пры ўдзеле «Змагання» была разгорнута кампанія пратэсту супраць дзеянняў улад і згодніцкага крыла. Рэзалюцыі пратэсту са шматлікімі подпісамі ўдзельнікаў масавых акций дасылаліся ў БСРПК «Змаганне», які распачаў збор матэрыялаў для запытаў праз сейм у абарону дэмакратычнага харектару ТБШ [67, л. 31; 194, с. 2]. Арганізацыя заклікала мясцовыя структуры Таварыства да неадкладнага пратэсту супраць палітыкі ўлад і згоднікаў; выказвання недаведу ЧПК і патрабавання склікання агульнага з'езда праз выбары дэлегатаў; выбранні ва ўправы пры перавыбарах лева-радыкальных членаў [68, л. 27–28].

Такім чынам, барацьба ўнутры ТБШ узмацнілася і хутка перайшла ў нізавыя структуры. Асноўным пытаннем, вакол якога яна праходзіла, было пытанне аб скліканні агульнага з'езда і вызначэнні далейшых шляхоў развіцця арганізацыі. Каб узяць кірауніцтва ў свае руکі, згодніцкае крыло імкнулася склікаць з'езд у вельмі абмежаваным складзе — па 2 дэлегаты ад кожнай акруговай управы [42, л. 803]. Прыхільнікі супрацоўніцтва з уладамі выступалі супраць шырокага прадстаўніцтва мясцовых структур на з'ездзе і галоснасці абмяркоўваемых пытанняў, бо ведалі лева-радыкальны настрой большасці членаў Таварыства. ЧПК ж маўкліва прымала патрабаванні ўлад і фактычна праводзіла згодніцкую лінію. Яна, па сутнасці, адмовілася ад склікання з'езда, не рэагавала на закрыццё гурткоў і аслабленне дзеянасці ТБШ [5, л. 8–9].

Аднак лева-радыкальнае крыло карысталася падтрымкай шырокага мясцовага актыву арганізацыі. Так, акруговыя з'езды ў Навагрудку, Вілейцы, Гродне выступілі супраць ЧПК і выказалі ёй недавер [233, с. 125].

Паслы БСРПК «Змаганне» ўзначалілі паслядоўную барацьбу за захаванне левага рэвалюцыйна-дэмакратычнага харектару Таварыства.

ТБШ працягвала барацьбу за дэмакратычную школу на беларускай мове і абарону культуры беларускага народа. Актыўную падтрымку гэтаму аказвала «Змаганне» [192, с. 4; 195, с. 4]. У справаздачы камандавання акруговага вайсковага корпуса № IX за III квартал 1928 г. адзначаліся актывізацыя і левая радыкализация працы Таварыства [37, л. 21].

Лева-радыкальнае крыло ў рэчышчы падрыхтоўкі да агульнага з'езда разгарнула ў друку рашучую крытыку палітыкі ўлад і згоднікаў адносна ТБШ. Былі паставлены задачы дамагацца ад акруговых упраў пасылкі на з'езд лева-радыкальных прадстаўнікоў, разгортваць шырокую кампанію па выбранню дэлегатаў згодна са статутам арганізацыі (г. зн. ад усіх гурткоў) і явачным парадкам накіроўваць іх на з'езд да моманту яго адкрыцця [68, л. 39, 41—45].

Але і 21 кастрычніка агульны з'езд не адбыўся, бо быў адкладзены ЧПК на падставе неатрымання пратаколаў аб выбарах дэлегатаў [176, с. 4; 201, с. 1].

У пачатку лістапада паслы БСРПК «Змаганне» ўзмацнілі ціск на К. Крука, каб той лепш адстойваў інтарэсы левых радыкалаў у ЧПК. Паралельна з гэтым паслы вырашылі ў рэзалюцыях пратэсту з месц патрабаваць стварэння новай камісіі для правядзення агульнага з'езда, у якую ўвайшлі б прадстаўнікі клуба і акруговых упраў. Матывавалася гэта сярод іншага і неправядзеннем ЧПК у многіх месцах выбараў дэлегатаў на з'езд [67, л. 49].

Разам з гэтым па-за ўвагай арганізацыі не заставаліся і пытанні абароны беларускай адукацыі. Так, у верасні ўлады зачынілі Радашковіцкую беларускую гімназію. Гэты факт аб'яднаў усіх беларускіх паслоў сейма. Імі быў выказаны сумесны пратэст [191, с. 3; 228, с. 43]. Прычым 13 лістапада сейм прыняў экстраную прапанову БСРПК «Змаганне» аб пратэсце ў гэтай справе [139, к. 68—71]. 16 лістапада клуб зрабіў у сейме запыт да міністра юстыцыі з нагоды парушэння моўных статутаў школьнай адміністрацыяй у Заходній Беларусі, а таксама ўнёс экстраную прапанову аб пратэсце супраць праследаванняў і перашкод у працы Таварыства і пазашкольнай культурна-асветнай дзейнасці сярод беларусаў. Але сейм адхіліў пра-

панову [140, к. 38—41]. «Змаганне» надрукавала сеймавыя прамовы Я. Гаўрыліка і Ф. Валынца ад ТБШ, але ўлады забаранілі іх распаўсюджваць [14, л. 122, 127].

22 лістапада ЧПК выдала аб'яву для акруговых упраў і гурткоў арганізацыі ад тым, што агульны з'езд адбудзеца 9—10 снежня і што паўнамоцнымі будуть лічыцца дэлегаты, выбраныя па 2 ад акруговых упраў і па 2 ад агульных сходаў дэлегатаў гурткоў акругі (пры наяўнасці пратаколаў сходаў). Пры гэтым ЧПК запэўнівала, што калі з'езд 9—10 снежня не пройдзе, то па статуту ён адбудзеца праз два тыдні і яго пастановы будуть лічыцца правамоцнымі незалежна ад ліку дэлегатаў [163, с. 4].

БСРПК «Змаганне» правёў паспяховую барацьбу са згоднікамі ў Таварыстве. Указанні, парады, дапамога паслоў мясцовым структурам ТБШ, а таксама публічнае пацвярдзэнне К. Круком праз газету «Змагання» сваёй адданасці інтэрэсам лева-радыкальнага крыла [163, с. 6] дапамаглі ўтрымаць арганізацыю на рэвалюцыйна-дэмакратычных пазіцыях.

У мясцовых структурах Таварыства левыя радыкалы атрымалі ўнушальную перамогу. Яскравым сведчаннем гэтага было тое, што падаўляючу большасць з калі 180 дэлегатаў агульнага з'езда склалі прыхільнікі лева-радыкальнага крыла. У выніку ўлады ў дзень адкрыцця з'езда забаранілі яго правядзенне. Аднак у Вільні сабраліся звыш 60 дэлегатаў [51, л. 115].

У сувязі з забаронай паслы БСРПК «Змаганне» вырашылі з'езда не адкрываць, але растлумачыць дэлегатам здрадніцкую ролю ЧПК і згоднікаў у ТБШ. У гэтай своеасаблівай нарадзе ўзялі ўдзел 56 дэлегатаў. Большаясць дэлегатаў падтрымала І. Дварчаніна і Ф. Валынца, якія заявілі пратэст супраць дзейнасці ЧПК, і абавязала членаў камісіі пайсці да ваяводы з патрабаваннем дазволіць правесці з'езд 10 снежня. Аднак і на гэты раз ваявода забараніў правядзенне з'езда [14, л. 54—55].

Як толькі ад гэтым стала вядома, І. Дварчанін заявіў дэлегатам, што беларусам не трэба спадзявацца на прыхільнае стаўленне польскіх улад, і заклікаў дэлегатаў па вяртанні дамоў ствараць камітэты дапамогі галадаючым. Ад імя вучнёўскай моладзі сход вітаў навучэнец Віленскай

беларускай гімназіі Я. Міско, які зачытаў рэзалюцыю, рэзка асуджающую працу ЧПК, а таксама Р. Астроўскага, А. Луцкевіча і Я. Станкевіча. На грунце звыш 5 тыс. подпісаў [65, л. 87] пад рэзалюцыямі пратэсту супраць палітыкі згоднікаў і ўлад нарада дэлегатаў выказала недавер ЧПК, узнавіла стары склад ГУ і абавязала яе дамагацца склікання агульнага з'езда. У той жа дзень паліцыя разагнала нараду і арыштавала частку дэлегатаў [269, с. 125—126].

Аднак узнаўленне старога складу ГУ замест выбрання новага было памылковым, бо ўлады не прызналі гэтага і надалей вялі перамовы з ЧПК. Такім чынам, барацьба вакол арганізацыі працягвалася.

10 снежня ў Вільні адбыўся мітынг узнаўльваемых кампартыяй левых сіл у падтрымку патрабаванняў разагнаных дэлегатаў. Так пры падтрымцы КПЗБ «Змаганне» распачало кампанію супраць забароны агульнага з'езда. У сувязі з гэтай забаронай БСРПК «Змаганне» зрабіў у сейме экстраную прапанову аб пратэсце супраць тэрору ў адносінах да Таварыства і ўсяго беларускага нацыянальна-вызваленчага руху. На выпадак распуску ТБШ быў нават падрыхтаваны праект адпаведных рэзалюцый з месцаў, у якім разам з падтрымкай дзеянняў клуба выказвалася цвёрдае імкненне змагацца ўсімі сіламі за існаванне Таварыства, супраць палітыкі ўлад і згоднікаў. Дзеянні арганізацыі падтрымалі нізавыя структуры ТБШ [56, л. 148—151; 67, л. 57—59; 123, л. 28].

Пасля паражэння пры скліканні агульнага з'езда згодніцкае крыло вырашыла з дапамогай улад узяць пад свой контроль беларускія гімназіі, у якіх была вялікая колькасць лева-радыкальна настроенных вучняў. Існаваўшыя там нелегальныя ячэйкі КСМЗБ праводзілі масоўкі і дэманстрацыі супраць рэпрэсій польскіх улад іх прыхільнікаў, у абарону левых рэвалюцыйна-дэмакратычных нацыянальна-вызваленчых сіл (у тым ліку Таварыства і «Змагання») і іх дзеячаў [131, с. 6].

З гэтай мэтай улады пазбавілі ТБШ канцэсіі на ўтрыманне гімназіі ў Вільні і перадалі яе ў рукі бацькоўскіх камітэтаў, складзеных з прадстаўнікоў згодніцкага крыла. На пасаду дырэктара гімназіі быў прызначаны Р. Астроў-

скі. Лева-радыкальных гімназістай пачалі выключаць, а найбольш актыўных з іх падвяргаць арыштам і паліцэйскуму нагляду. Віленская беларуская гімназія была найбольш палітызаванай у лева-радыкальным напрамку. Таму тут хутка ўзнікла апазіцыя курсу дырэктара, якую ўзначаліў І. Дварчанін. За гэта ён быў звольнены з гімназіі разам з некаторымі іншымі настаўнікамі. Падобныя «чысткі» адбыліся і ў іншых беларускіх гімназіях [175, с. 4; 268, с. 143].

У гэты час на адрес віленскіх ваяводскіх улад сталі паступаць шматлікія пратэсты супраць забароны агульнага з'езда. Левыя радыкалы разгарнулі акцыю масавых пратэстаў супраць рэпрэсій у адносінах да Таварыства і «Змагання». Члены ТБШ агітаваліся патрабаваць склікання з'езда праз БСРПК «Змаганне» і мясцовых дэлегатаў. На выпадак закрыцця ўладамі асобных структур Таварыства была дадзена інструкцыя аб парадку іх явачнага існавання. Усе гурткі і дэлегаты заклікаліся далучацца да рашэнняў нарады дэлегатаў у Вільні і змагацца за далейшы колъкасны рост арганізацыі. Ставілася задача ўцягваць у кампанію пратэсту рабочых. З гэтай мэтай акруговым управам і гурткам раілася пасылаць дэлегацыі ў прафсаюзы і ствараць рабоча-сялянскія камітэты абароны ТБШ [51, л. 102—105].

У выніку збіраліся масоўкі, на якіх прымаліся адпаведныя рэзалюцыі пратэсту. На імя ўраду прыйшло 42 пратэсты з 2 628 подпісамі супраць забароны агульнага з'езда, закрыцця акруговых упраў, гурткоў, Радашковіцкай беларускай гімназіі, арыштаў гімназістаў [263, с. 27—29]. Апроч гэтага, пратэсты дасылаліся на імя міністра асветы і ў сеймавы клуб «Змагання». Цэлы шэраг канферэнций Таварыства і мітынгаў, праведзеных арганізацыяй пацвердзілі прыхільнасць беларусаў лева-радыкальным ідэям [11, л. 2—3; 75, л. 93].

Нягледзячы на праследаванні і рэпрэсіі з боку ўлад, ТБШ працягвала развівацца. У 1928 г. лік гурткоў павялічыўся з 400 да 500, бібліятэк-чытальняў — са 105 да звыш 250, народных дамоў з 6 да 100; пры гуртках працавалі кнігарні, хары, аркестры, драматычныя і спецыяльныя секцыі друку і крытыкі, члены апошніх былі карэспан-

дэнтамі і распаўсюджвальнікамі левай рэвалюцыйна-дэмакратычнай беларускай прэсы [233, с. 123—124; 284, с. 57]. Былі ўтвораны дзве новыя акруговыя ўправы. Таварыства аб'ядноўвала ў сваіх шэрагах ужо каля 30 тыс. членаў [90, л. 68; 185, с. 2].

Аднак у канцы 1928 — пачатку 1929 г. улады ліквідавалі акруговыя ўправы ТБШ ў Навагрудку, Вілейцы, Глыбокім і Слонімі. У адказ лева-радыкальнае крыло са студзеня 1929 г. пачало распаўсюджваць улёткі і дзве адозвы І. Дварчаніна і Ф. Валынца да членаў Таварыства з заклікам да барацьбы супраць рэпрэсій [51, л. 111—114].

На пачатак лютага ў ТБШ фактычна існавалі два кіраўніцтвы. Фармальна на чале яго стаяла ЧПК, а ў сапраўднасці — паслы БСРПК «Змаганне». Усе акруговыя ўправы падтрымлівалі зносіны выключна з клубам і працягвалі дасылаць рэзалюцыі з патрабаваннем неадкладнага склікання агульнага з’езда. Пры гэтым стан гурткоў ацэніваўся як блізкі да нармальнага. Да таго ж і К. Крук ультыматыўна паставіў перад ЧПК пытанне аб скліканні агульнага з’езда або канферэнцыі прадстаўнікоў упраў. У выпадку невыканання гэтага ён абавязаўся выйсці са складу камісіі, каб супольна з І. Дварчаніным ад імя старых членаў ГУ і Нагляднай рады сабраць прадстаўнікоў упраў для выбрання новай камісіі, якая павінна будзе склікаць агульны з’езд [51, л. 107].

Лева-радыкальнае крыло не забывалася і на культурна-асветную дзейнасць. Так, 8 лютага старая ГУ пры ўдзеле «Змагання», якое стала падтрымлівала сувязь з выданнямі Таварыства, выдала газету «Весткі». Яна была прысвечана культурна-асветным пытанням і зусім не змяшчала крытыкі згодніцкага крыла [63, л. 234; 147, с. 2].

Аднак ЧПК адмовілася выкананць ультыматум лева-радыкальнага крыла. Таму апошніе вырашила скарыстаць статутнае права Нагляднай рады склікаць агульны з’езд і праводзіць выбары кіруючых органаў. Наглядная рада, старшынёй якой з’яўляўся К. Крук, 7 красавіка на супольным пасяджэнні з ГУ пастановіла ліквідаваць ЧПК як створаную ў парушэнне статута. Тады ж былі праведзены давыбары ў склад старой ГУ і прынята рашэнне аб скліканні 19 мая агульнага з’езда. Старшынёй ГУ быў выбра-

ны Ф. Стэцкевіч. Для правядзення з'езда была створана Выканаўчая камісія ў складзе Ф. Стэцкевіча, І. Дварчаніна і Ф. Валынца, якія фактычна і кіравалі ТБШ [43, л. 3—4].

Выканаўчая камісія апублікавала зварот да членаў арганізацыі, у якім інфармавала аб аднаўленні ГУ, заклікала да выбараў дэлегатаў на агульны з'езд, узмацнення працы праз аднаўленне дзейнасці зачыненых гурткоў і іншых структур, а таксама да ўдзелу ўсіх членаў Таварыства ў стварэнні камітэтаў дапамогі галадающим [43, л. 1—2].

У выніку з месцаў прыйшло каля 100 рэзалюцый пратэсту супраць палітыкі ўлад і згоднікаў з сотнямі подпісаў пад імі. І колькасць гэтых рэзалюцый няспынна павялічвалася [59, л. 22; 78, л. 165].

Левыя радыкалы праводзілі акруговыя сходы і з'езды ТБШ, выбіралі дэлегатаў на агульны з'езд і прымалі рэзалюцыі супраць сацыяльнага і нацыянальнага ўціску насельніцтва. Ставілася задача ўдзелу ў з'ездзе прадстаўнікоў зачыненых і прыпыніўшых працу пад ціскам улад акруговых упраў, асобных найбольш актыўных гурткоў, асабліва з раёнаў, дзе няма і не было акруговых упраў. Згодніцкае крыло вырашила правесці з'езд сваіх прыхільнікаў таксама 19 мая, таму ставілася задача байкоту гэтага з'езда. На выпадак жа разгону з'езда рыхтаваліся акцыі масавых пратэстаў з прынняццем адпаведных рэзалюцый. Перад акруговымі ўправамі і гурткамі арганізацыі былі поставлены задачы ні ў якім разе не падпарадкоўвацца згодніцкаму кірауніцтву і весці барацьбу за сваё легальнае існаванне [59, л. 27—28].

Паралельна са з'ездаўскай кампаніяй левыя радыкалы ўзмацнілі барацьбу за беларускую школу шляхам узнаўлення складання дэкларацый з месц, асабліва ж у тых раёнах, дзе дагэтуль дэкларацыі не падаваліся. «Змаганне» зрабіла ўстаноўку на масавыя дэмантратыўныя паходы ў гміны пры складанні дэкларацый, абмеркаванне школьнай справы на масавых мітынгах і сходах, вынясенне рэзалюцый з пратэстам супраць рэпрэсій з боку ўлад і іх прыхільнікаў і дамаганнем бясплатнай школы на роднай мове [63, л. 231].

Падрыхтоўчая кампанія левых радыкалаў да агульнага з'езда праходзіла ў abstanoўцы рэпрэсій з боку ўлад. Ві-

ленскі ваявода забараніў правядзенне з'езда. Многія гурткі Таварыства, яго Баранавіцкая і Радашковіцкая акруговыя ўправы былі зачынены ўладамі [273, с. 196]. З астатніх упраў больш-менш нармальна функцыянувалі толькі Беластоцкая, Гродзенская і Столбцовская. Структурам ТБШ стваралі розныя адміністрацыйныя перашкоды, іх дзеяйнасць часта прыпынялася ўладамі на няпэўны тэрмін. Адбыўся толькі адзін з'езд гурткоў у Столбцовскім павеце, на якім былі абраны новы склад акруговай управы і дэлегаты на агульны з'езд, а таксама прынята рэзолюцыя, асуджаючая пазіцыю згодніцкага крыла. Але ўсё гэта не перашкодзіла правесці паспяховую падрыхтоўку да агульнага з'езда. Паслы БСРПК «Змаганне» пабывалі амаль ва ўсіх акруговых управах і актыўных гуртках, арганізоўвалі явачным парадкам канферэнцыі і выступалі на сходах [54, л. 28].

У выніку добра праведзенай шырокай растлумачальнай работы падаўляючая большасць членаў Таварыства прыняла актыўны ўдзел у выбарах дэлегатаў на агульны з'езд. Дэлегатамі былі выбраны выключна камуністы, кам-самольцы, члены «Змагання», прадстаўнікі ППС-левіцы і рэвалюцыйна-дэмакратычнага актыву. Напярэдадні і ў дзень правядзення з'езда ўзмацніліся рэпрэсіўныя дзеянні паліцыі і адміністрацыйных улад. Віленскі ваявода і гарадскі стараста зноў заявілі аб адмове ў правядзенні з'езда і непрызнанні існуючай ГУ. Аднак левыя радыкалы вырашылі правесці з'езд у вызначаны тэрмін нелегальна. Даведаўшыся аб гэтым, улады загадалі паліцыі Вільні і наваколля арыштоўваць прыбываючых дэлегатаў [269, с. 128].

Усяго на агульны з'езд было выбрана звыш 200 дэлегатаў ад усіх упраў і актыўных гурткоў ТБШ, з якіх 170 былі затрыманы і не дапушчаны ўладамі на з'езд. З іх калія 40 чалавек былі арыштаваны ўжо ў самой Вільні [46, л. 87]. Арганізаторам з'езда даводзілася пасылаць сваіх людзей на Віленскі вакзал, каб правесці дэлегатаў праз кардоны шпікоў і паліцыі. Толькі 48 дэлегатам удалося пераадолець усе перашкоды [253, с. 88; 269, с. 129].

У такім складзе (паўнамоцным па статуту) агульны з'езд распачаў сваю дзеяйнасць у паўлегальных умовах

у ЦС БСРПК «Змаганне», куды паліцыя не магла ўвайсці з-за пасольскай недатыкальнасці. Акрамя дэлегатаў на з'ездзе прысутнічалі шмат лева-радыкальных актыўісташ з Вільні. Пасяджэнні праходзілі 19—21 мая пад старшынствам Ф. Валынца і Я. Грэцкага. Сакратаром быў І. Дварчанін [233, с. 125—126].

З'езд прыняў рэзалюцыі па справаздачах з месцаў, а таксама агульнапалітычную, з пратэстам супраць рэпрэсій і падаўлення беларускага нацыянальна-вызваленчага руху. Дэлегаты асудзілі палітыку згоднікаў і пастановілі вывесці Р. Астроўскага і Я. Станкевіча са складу ГУ, выключыць іх, а таксама А. Луцкевіча, А. Трэпку, І. Шнаркевіча і іншых з Таварыства; заклікалі членаў ТБШ байкатаўцаў згодніцкі з'езд, узмацняць працу на месцах і ўзнаўляць явачным парадкам разгромленыя структуры арганізацыі [14, л. 59—62; 70, л. 48; 209, с. 8].

На з'ездзе была выбрана ГУ ў складзе Ф. Стэцкевіча (старшыня), Ф. Валынца і М. Пяткевіча (намеснікі старшыні), І. Дварчаніна і Р. Шырмы (сакратары), Я. Гаўрыліка, Я. Грэцкага, М. Кепеля, П. Кізевіча, П. Крынчыка, М. Марцінчыка, С. Паўловіча, П. Пяткуна, а таксама Наглядная Рада (А. Лябецкая (старшыня), А. Астравецкі, Н. Ламашэвіч, У. Рэшатаў, Ю. Саковіч) [27, л. 9; 40, л. 104—105].

Пасля заканчэння з'езда паліцыя арыштавала яго ўдзельнікаў за нелегальны сход, але праз два дні яны былі апраўданы судом [88, л. 64].

Рашэнні з'езда былі асветлены ў спецыяльным камунікаце паслоў БСРПК «Змаганне» і газете арганізацыі. Абранае на ім кіраўніцтва Таварыства падтрымалі пераважная большасць членаў ТБШ і шырокія народныя масы Заходніяй Беларусі [17, л. 13, 16; 203, с. 2].

Такім чынам, з'езд з'явіўся безумоўнай перамогай лева-радыкальнага крыла. Большаясць новай ГУ складалася з членаў «Змагання». Фактычна было ўзаконена кіраўніцтва Таварыствам з боку паслоў БСРПК «Змаганне», якія ўмела арганізоўвалі і выкарыстоўвалі дзеянасць ТБШ для абароны і развіцця беларускай культуры, барацьбы за левыя рэвалюцыйна-дэмакратычныя ідэі ў беларускім нацыянальна-вызваленчым руху.

Аднак згодніцкае крыло не траціла надзеі на поспех, хоць і было вымушана з-за поўнага правалу падрыхтоўчай работы да свайго з'езда перанесці яго праз ЧПК спачатку на 9—10 чэрвеня, а потым на 9 ліпеня [59, л. 77; 63, л. 223].

Улады ж пачалі праводзіць арышты ініцыятараў заснавання новых ці аднаўлення старых гурткоў Таварыства, збіраць кампраметуючыя матэрыялы на яго і «Змаганне» як пракамуністычныя арганізацыі. З мэтай дапамогі згодніцкаму крылу ўлады пусцілі ў ход увесь арсенал сваіх метадаў: ад запалохвання, сеяння абяцанак і ілюзій да масавых рэпрэсій і тэрору [54, л. 29, 150].

Узначальваемыя кампартыяй левыя сілы са свайго боку не аслаблялі барацьбы за легальнае існаванне ТБШ. Яны выбіралі дэлегатаў на прызначаную на 7 ліпеня ў Вільні канферэнцыю лева-радыкальнага крыла, пачалі арганізацыю легальных масавых культурна-асветных таварыстваў (у першую чаргу на Навагрудчыне), разгортвалі дзейнасць там, дзе структуры Таварыства былі канчаткова зліквідаваны. Адначасова «Змаганне» распачало збор подпісаў пад пратэстамі супраць гвалтаў улад у адносінах да дэлегатаў майскага агульнага з'езда [40, л. 108; 59, л. 30—31; 80, л. 6].

БСРПК «Змаганне» і яго сакратарыяты вялі шырокую дзейнасць па аднаўленню і стварэнню мясцовых структур ТБШ, уважліва сачылі за іх становішчам, актыўна ўдзельнічалі ў барацьбе за беларускую школу. У чэрвені паслы клуба рабілі заходы па арганізацыі беларускай гімназіі ў Гродне і курсаў беларускіх настаўнікаў на Віленшчыне. З другога боку актыўны ўдзел у дзейнасці «Змагання» прымалі многія члены Таварыства. Аднак рэпрэсіі ўлад супраць ТБШ працягваліся. Шмат гурткоў закрывалася, іх працаўнікоў арыштоўвалі і судзілі за пропаганду камуністычнай ідэалогіі. Не дазваляліся мерапрыемствы, сходы і акруговыя з'езды гурткоў, рабіліся спробы перацягнуць іх любымі сродкамі на бок улад і зліць з праўрадавымі арганізацыямі [12, л. 103, 104, 107; 40, л. 72, 109—110; 80, л. 19; 97, л. 193].

У сувязі з tym што структуры Таварыства на месцах адмаўляліся праводзіць сходы і выбіраць дэлегатаў на згод-

ніцкі агульны з'езд, гэтыя сходы пачалі праводзіць прымусова, па загаду старостваў, з дапамогай паліцыі. Кіраўнікі ўсіх мясцовых, у tym ліку зачыненых і прыпыніўшых працу, структур ТБШ выклікаліся да стараст, якія нават рабілі вымовы прадстаўнікам гэтых структур за дрэнную дзейнасць і патрабавалі яе актывізацыі. У выпадку адпраўкі дэлегатаў на з'езд абязналася ўсялякая дапамога, а ў адваротным выпадку — рэпрэсіі. Улады нават зноў адкрывалі структуры арганізацыі, калі апошнія абязналі паслаць дэлегатаў на з'езд. Прычым «на дарогу» дэлегатам давалася па 50 злотых кожнаму і абязналася яшчэ па 50 за «правільнае» галасаванне. У выніку частка мясцовых структур выбрала дэлегатаў на з'езд [74, л. 19].

Амаль напярэдадні з'езда ўлады закрылі найбольш выразна лева-радыкальныя акруговыя управы ў Гродне і Свіслачы. Адначасова ішлі арышты членаў ГУ і акруговых упраў [80, л. 40].

У адказ узначальваемыя кампартыяй левыя сілы байкатавалі правядзенне прымусовых сходаў для выбараў дэлегатаў на згодніцкі з'езд, праводзілі акцыі пратэсту, рэзалиюцыі якіх дасыпаліся ў БСРПК «Змаганне». Напярэдадні з'езда і непасрэдна 9 ліпеня ў Вільні, каб папярэдзіць прыбываючых дэлегатаў аб яго сапраўдных мэтах, гэтымі сіламі на станцыях былі выстаўлены пікеты [40, л. 114; 70, л. 43; 78, л. 214; 80, л. 11].

У выніку на згодніцкі з'езд сабраліся ўсяго 23 дэлегаты, прычым 19 з іх былі выключаныя з Таварыства на майскім з'ездзе актыўныя дзеячы згодніцкага крыла, і толькі 4 — сяляне (хаця ў правінцыі было абрана 60 дэлегатаў), але і з іх большасць была на баку новага кіраўніцтва ТБШ [73, л. 23—25; 88, л. 65].

Сярод дэлегатаў адразу прайвіліся вострыя рознагалоссі. Частка абвінаваціла ўлады ў цкаванні арганізацыі і заклікала перадаць адказнасць за Таварыства tym, каму давярае большасць. Нават сам А. Луцкевіч у выніку такога становішча на з'ездзе заклікаў прызнаць правамоцным майскі з'езд і пацвердзіць паўнамоцтвы выбранага на ім кіраўніцтва [7, л. 12; 14, л. 64].

Каб не апынуцца ў ізоляцыі, арганізатары з'езда вымушаны былі пагадзіцца з гэтымі прапановамі. У выніку то-

лькі пры двух устримаўшыхся была прынята рэзалюцыя аб прызнанні правамоцным майскага з’езда і выбранага на ім кірауніцтва. Але ўдзельнікі з’езда заяўлялі, што не могуць заняць пазіцыі адносна рэзалюцыі, прынятых майскім з’ездам, бо яны ім не вядомы. У рэзалюцыі таксама выказвалася пажаданне, каб ГУ ў бліжэйшы час склікала новы агульны з’езд [78, л. 215].

Аднак толькі ў канцы жніўня пад ціскам грамадскага меркавання ўлады дазволілі ГУ узнавіць легальную працу. Гэта дало магчымасць надаць больш увагі менавіта праблемам культуры і асветы. Але адсутнасць узаемаразумення, барацьба за ўплыў у ТБШ розных палітычных сіл зноў перашкаджалі эффектыўнасці яго дзеянасці [229, с. 89; 269, с. 132; 310, с. 197—198].

Левыя радыкалы захоўвалі непрымірому тэкстыку: не жадалі ісці ні на якія перамовы са згоднікамі і нават узмацнілі скіраваную супраць іх кампанію ў падтрымку расшэння майскага з’езда [78, л. 216—217].

Аб актыўным удзеле ў ёй сведчыць камунікат БСРПК «Змаганне», выдадзены ў хуткім часе пасля згодніцкага з’езда і насычаны жорсткай крыггыкай палітыкі ўлад і згоднікаў, прычым Р. Астроўскі і А. Луцкевіч называліся галоўнымі ворагамі беларускага нацыянальна-вызваленчага руху, а прынятая згодніцкім з’ездам рэзалюцыя характарызавалася як накіраваная супраць лева-радыкальнага руху ў цэлым і «Змагання» ў асаблівасці. Камунікат заклікаў закрытыя структуры Таварыства да існавання явачным парадкам, а таксама да масавых выступленняў сялян і рабочых у міжнародны Чырвоны дзень 1 жніўня супраць падрыхтоўкі вайны з БССР і СССР [80, л. 40—42].

Разам з тым у «Змаганні» добра разумелі згубнасць для справы нацыянальнага вызвалення беларусаў адмаўлення любога дыялога з уладамі адносна ТБШ, што немінуча вяло да забароны гэтай масавай легальнай беларускай арганізацыі. Сведчаннем таму з’яўляецца візіт у жніўні дэлегацыі ад ГУ да віленскага ваяводы са зваротам аб адкрыцці закрытых структур Таварыства і запэўніваннем у адмежаванні ад палітычных акций. За гэта кампартыя і іншыя левыя радыкалы абвінавацілі «Змаганне» ў легалізме і вялікай апартуністычнай памылцы [54, л. 153].

Тым часам шэрагі ТБШ папаўняліся за кошт ліквідаваных аддзяленняў таварыства дапамогі галадающим у Захо́дній Беларусі, на базе і з членаў якіх пры актыўным удзеле «Змагання» ствараліся гурткі [4, л. 44].

Аднак рэпрэсіі і ўнутраная барацьба прывялі да значнага аслаблення працы ТБШ. У выніку ўлады не замарудзілі закрыць за бяздзейнасць шэраг гурткоў. У сувязі з гэтым група Р. Астроўскага і А. Луцкевіча абвінаваціла кіраўніцтва Таварыства на чале з пасламі БСРПК «Змаганне» ў палітызацыі ТБШ, якая выклікала рэпрэсіі з боку ўлад [5, л. 8—9].

Але нягледзячы на ўсе цяжкасці, Таварыства працягвала дзеянічаць. На 1 верасня яно налічвала 432 гурткі, з якіх дзеяніасць 82 была прыпынена ўладамі, і 4 дзеючыя акруговыя ўправы: Беластроўскую, Баранавіцкую, Лідскую і Столбцовскую. У верасні ж дзякуючы намаганням мясцовых павятовага сакратарыята сеймавага клуба «Змаганне» ўзнавіла сваю дзеяніасць акруговая ўправа ў Гродне [41, л. 193]. Аднак колькасць гурткоў у гэты час не вельмі дакладная, бо з-за забароны працы больш як паловы акруговых упраў ГУ, якая і сама працавала са значнымі перапынкамі з-за частых арыштаў яе членаў, было цяжка весці адпаведны ўлік [263, с. 24].

У верасні адбылося пасяджэнне БСРПК «Змаганне», на якім было вырашана выступіць ад імя ГУ з патрабаваннем адкрыцця ўсіх акруговых упраў і гурткоў, закрытых уладамі; аказаць ТБШ маральную і матэрыяльную дапамогу і прапанаваць пачаць пазашкольную культурна-асветную дзеяніасць; звярнуць увагу на адкрыццё новых беларускіх бібліятэк-чытальняў і забеспячэнне ўжо існуючых адпаведнай лева-радыкальнай ідэалогіі літаратурай [10, л. 8].

10 верасня ГУ выдала адозву аб актыўізацыі працы Таварыства па стварэнні новых і адкрыцці зачыненых гурткоў і акруговых упраў. У газеце ж «Змаганне» быў змешчаны заклік падаваць да 31 снежня дэкларацыі аб адкрыцці беларускіх школ [188, с. 1].

Камандаванне акруговага вайсковага корпуса № IX у справаздачы за III квартал 1929 г. адзначала, што з беларускай нацыянальнай меншасці толькі «Змаганне» і ТБШ

вялі шырокую арганізацыйную і палітычную дзейнасць, галоўнай мэтай якой было складанне масавага актыву накшталт зліквідаванай БСРГ шляхам пашырэння структур Таварыства, як мага большага павелічэння колькасці яго членаў і стварэння сеткі лакальных камітэтаў БСРПК «Змаганне» як кіруючых цэнтраў у адносінах да мясцовых структур ТБШ [297, с. 72].

Пацвярджэнне гэтых планаў змяшчае і газета «Змаганне», у якой прыводзяцца звесткі аб існаванні на той час 11 акруговых упраў Таварыства, 362 гурткоў, 130 бібліятэк-чытальняў і 40 народных дамоў [188, с. 1]. Але значнай частцы гэтых устаноў даводзілася існаваць явачным парадкам з-за рэпрэсій з боку ўлад.

У той час кампартыя, якая задавала тон усім дзеянням левых радыкалаў, прыгрымлівалася жорсткага ізоляцыянізму ў адносінах да ўлад. У выніку гэтага нават расшэнне БСРПК «Змаганне» ў снежні 1929 г. накіраваць уладам ад імя ТБШ мемарыял-пратэст, кваліфіковалася як ледзве не супрацоўніцтва з дыктатурай Пілсудскага [59, л. 178]. Вядома ж, такая тактыка звужала поле барацьбы за існаванне Таварыства, пераводзіла яе ў нелегальнае рэчышча і тым самым давала ўладам большую магчымасць закрываць структуры арганізацыі і арыштоўваць членаў за антыдзяржавную палітычную працу.

Але і ў неспрыяльных абставінах рэпрэсій, якія яшчэ больш узмацніліся напрыканцы 1929 г., сеймавы клуб «Змаганне» з дапамогай сваіх сакратарыятаў працягваў кантролюваць і накіроўваць дзейнасць ТБШ [91, л. 1–2, 5; 110, л. 165].

У другой палове 1929 г. паслы БСРПК «Змаганне» правялі праз павятовыя сакратарыяты клуба і структуры Таварыства значную палітычную працу ў Палескім ваяводстве. Арганізацыяй дзейнасці ТБШ тут непасрэдна займаўся Я. Грэцкі. У Віленскім і Навагрудскім ваяводствах праца «Змаганне» была таксама скіравана на аднаўленне дзейнасці арганізацыйной сеткі Таварыства. У Ваўкавыскім павеце сакратарыят БСРПК «Змаганне» ў Свіслачы прыклаў шмат сіл для ўтварэння левага рэвалюцыйна-дэмакратычнага блока шляхам аб'яднання намаганняў са структурамі ТБШ і ўсімі прыхільнімі элементамі [8, л. 4, 134, 162].

Аднак з-за рэпрэсіўнай палітыкі ўлад колькасць членоў Таварыства на пачатак 1930 г. скарацілася да 10 тыс. [90, л. 65]. Усе рэпрэсіі супраць ТБШ асвятляліся ў друку «Змагання», а яго сеймавы клуб збіраў рэзалюцыі пратэсту ад гурткоў Таварыства [26, л. 1—2].

У справаздачы пружанскага павятовага старасты ад 10 студзеня адзначалася актывізацыя легальнай працы ТБШ (была нават спроба арганізацыі акруговай управы ў Пружанах), што адбывалася пры цесным кантакце аддзяленняў Таварыства са «Змаганнем». Апошняе характарызавалася як беларуская палітычная арганізацыя антыўрадавага кірунку, якая праводзіць адпаведную агітацыю сярод членаў ТБШ і насельніцтва [2, л. 90—92].

Таварыства разам са «Змаганнем» прымала актыўны ўдзел у акцыях па падрыхтоўцы да антыфашистычнага і Еўрапейскага сялянскага кангрэсаў. Члены ТБШ уваходзілі ў склад кангрэсовых камітэтаў на месцах і абіраліся дэлегатамі на кангрэсы [255, с. 86].

Яшчэ адной важнай кампаніяй Таварыства, якая праводзілася пры актыўнай падтрымцы «Змагання», была ў гэты час арганізацыя пратэсту супраць закрыцця беларускіх школ і гімназій. На чале з І. Дварчаніным вялася ўпартая барацьба за беларускую адукацыю. Паслы ад «Змагання» неаднаразова рабілі па гэтым пытанні запыты ў сейм. У цыркулярах ад імя ГУ БСРПК «Змаганне» прапаноўваў гурткам як мага больш складаць дэкларацый, склікаць сходы, утвараць бацькоўскія камітэты, выносіць рашэнні аб адкрыцці дзяржаўных беларускіх школ, весці масавы збор подпісаў у гэтай справе. Гэтую дзеянасць падтрымалі тысячи людзей. Складзеныя імі дэкларацыі ў масавым парадку паступалі ў ГУ, асабліва з Навагрудскага, Вілейскага, Дзісенскага, Косаўскага і Пружанскага паветаў. Гэтыя дэкларацыі завяраліся ў гмінах і накіроўваліся ў адпаведныя староствы ці ў выглядзе пітыцый з прыкладзенымі заявамі, якія былі падпісаны неабходнай для адкрыцця беларускай школы або рэарганізацыі польскай школы ў беларускую колькасцю людзей, а таксама дасылаліся самастойна ТБШ ці праз клуб у адпаведныя ваяводствы альбо ў міністэрства асветы [14, л. 66; 27, л. 7—8; 40, л. 273—274; 261, с. 103; 262, с. 156].

Аднак з-за яўнай левай рэвалюцыйна-дэмакратычнай афарбаванасці Таварыства ўлады разглядалі барацьбу за беларускую адукцыю як камуністычную і ўсяляк яе падаўлялі. З-за рэпрэсій практычныя вынікі такой кампаніі былі мінімальнымі, але яна мела вялікае ідэйна-палітычнае значэнне ў справе абароны беларускай культуры і асветы [243, с. 95—96]. Не спынялася і праца «Змагання» па арганізацыі гурткоў ТБШ [261, с. 101—102].

У адрозненне ад улад кампартыя ў гэты час была незадаволена слабой, на яе думку, палітызованасцю Таварыства. У студзені яна крытыковала кіраўніцтва ТБШ і БСРПК «Змаганне» за арганізацыйныя хібы, празмерную ўвагу да культурна-асветнай дзейнасці і недастатковую сувязь з нацыянальна-вызваленчай і сацыяльнай барацьбой насельніцтва [54, л. 180—181]. Такі лявацка-сектанцкі ціск адмоўна адбіваўся на працы гэтих арганізацый.

Тым часам у студзені-лютым улады нанеслі добра спланаваны рэпрэсіўны ўдар адначасна па структурам «Змагання» і Таварыства, што сведчыць аб разуменні ўладамі цеснай сувязі паміж дзвюма арганізацыямі. Была зачынена Клецкая беларуская гімназія, а ў Навагрудской канчатковая ўсталяваліся парадкі па ўзору Віленскай. Гэты пагром ТБШ падтрымала група Р. Астроўскага і А. Луцкевіча [63, л. 215—219].

Стан Таварыства пасля рэпрэсіўнай хвалі на 1 сакавіка быў падрабязна асветлены ў газеце «Змагання» [187, с. 3]. Рэпрэсіі супраць ТБШ працягваліся і пасля лютага. У выніку колькасць членаў арганізацыі скарацілася да 5 тыс., а гурткоў — да 220 [46, л. 87].

У многіх месцах Заходній Беларусі на масавых сходах прымаліся рэзалюцыі з патрабаваннем спыніць рэпрэсіі. Яны дасылаліся ва ўладныя структуры і БСРПК «Змаганне». Колькасць гэтих рэзалюцый дасягнула некалькі сотняў [3, л. 10; 84, л. 117—118].

Аднак і ў такіх варунках «Змаганне» магло ахвяраваць палітычнымі прынцыпамі дзеля развіцця беларускай асветы. Аб гэтым сведчыць галасаванне паслоў «Змагання» ў сейме за выдаткованне з бюджету 200 тыс. золотых для Навагрудской беларускай гімназіі, якая знаходзілася пад уплывам «беларускай санацыі». Але пад ціскам кампартыі

паслы вымушаны былі прызнаць свае дзеянні памылкай [187, с. 2].

19—20 сакавіка ў ЦС БСРПК «Змаганне» адбыўся надзвычайны з'езд старшынь акруговых упраў Таварыства, скліканы ГУ для арганізацыі новага этапу барацьбы з групай Р. Астроўскага і А. Луцкевіча. Падобныя з'езды былі праведзены і на месцах. У выніку 4 красавіка ГУ прыняла рэзалюцыю супраць дзейнасці згоднікаў разам з уладамі ў адносінах да ТБШ. Яна заклікала беларусаў прымась адпаведныя рэзалюцыі пратэсту і шчыльней гуртавацца вакол Таварыства [26, л. 5, 9; 263, с. 21—23].

Летам быў распрацаваны план арганізацыйнай працы ТБШ, які ўключаў правядзенне акруговых з'ездаў і павінен быў завяршыцца 21 верасня агульным з'ездам у Вільні [32, л. 35]. Каб растлумачыць мэты гэтага плана і актывізаваць дзейнасць Таварыства, на месцы былі накіраваны інструктары, якія таксама растлумачвалі насельніцтву мэты датэрміновага вызвалення ўладамі быльх кіраунікоў Грамады і паведамлялі, што вызваленія засталіся вернымі левым рэвалюцыйна-дэмакратычным ідэалам [262, с. 167].

Дзякуючы гэтым дзеянням паскорылася стварэнне гурткоў ТБШ. На 1 чэрвеня 1930 г. існавала 459 гурткоў, а колькасць членаў Таварыства зноў узрасла да 10 тыс. [90, л. 47; 91, л. 8]. Аднак улады адмаўляліся рэгістрацаць новыя гурткі, перашкаджалі правядзенню акруговых з'ездаў. Былі закрыты Гродзенская і Свянцянская акруговыя управы, а іх члены арыштаваны. Віленскі цэнтральны гурток некалькі разоў вымушаны быў абнаўляць свой презідыйум з-за того, што яго членаў арыштоўвалі. Паліцыя прымушала людзей выходзіць з арганізацыі і даваць пісьмовыя сведчанні, што там займаюцца не культурна-асветнай, а антыдзяржаўнай палітычнай працай [82, л. 62, 73—78; 273, с. 224—225]. Усяго за перыяд з 1928 г. па ліпень 1930 г. улады закрылі 6 акруговых упраў і звыш 300 гурткоў ТБШ [95, л. 38, 101]. У пачатку жніўня колькасць членаў Таварыства ў выніку дзеянняў улад скарацілася да 5 тыс. [289, с. 344].

У 1930 г. арганізацыя пры дапамозе «Змагання» спрабавала актывізаваць сваю выдавецкую дзейнасць, але, як

і ў 1929 г., з-за сталых канфіскацый і рэпрэсій з боку ўлад яна заставалася невялікай [233, с. 127].

У адказ на разгром «Змагання» ў канцы жніўня структуры ТБШ прымалі рэзалюцыі пратэсту [91, л. 24—26]. Ацалелыя члены арганізацыі па-ранейшаму заставаліся ў кірующим складзе Таварыства [184, с. 2]. Члены ТБШ бралі актыўны ўдзел у восенійскай парламенцкай выбарчай кампаніі, агітавалі за спісы левых сіл на чале з кампартыяй (у тым ліку і за спісы «Змагання»). Аднак арышт паслоў БСРПК «Змаганне» даў уладам важкі доказ фінансавання Таварыства камуністамі [88, л. 44]. Гэта ўскладніла становішча ТБШ, вымушанага працаваць пад сталай пагрозай ліквідацыі.

Такім чынам, лінія кампартыі і «Змагання» на ўсемагчымае пашырэнне дзейнасці Таварыства і ператварэнне яго ў масавую левую рэвалюцыйна-дэмакратычную арганізацыю была ў цэлым паспяховай у палітычных і тактычных адносінах. ТБШ уладам цяжэй за ўсё было забараніць без выкрыцця сваёй рэакцыінасці і шавінізму. Акрамя таго, гэта тактыка дазваляла вырашыць праблему абмежаванага (з-за стварэння арганізацыі на базе сеймавага пасольскага клуба) членскага складу «Змагання» праз павелічэнне колькасці членаў Таварыства. Спалучэнне працы параўнальна нешматлікага па складу і авангарднага па тыпу левага рэвалюцыйна-дэмакратычнага нацыянальна-вызваленчага «Змагання» і масавага прагрэсіўнага, культурна-асветнага ТБШ дазволіла ахапіць і з'яднаць у адзінай плыні ўсе беларускія левыя рэвалюцыйна-дэмакратычныя сілы. Таварыства з шырокай сеткай гурткоў і БСРПК «Змаганне» з мясцовымі сакратарыятамі і актывам, па сутнасці, уяўлялі сабой адзіны палітычны і арганізацыйны левы рэвалюцыйна-дэмакратычны нацыянальна-вызваленчы рух. Дзякуючы ў першую чаргу актыўнай дзейнасці «Змагання» ўсе спробы польскіх улад падпарадковаваць ТБШ праваліліся і яно захавала левы рэвалюцыйна-дэмакратычны характар.

Сапраўды, праца Таварыства была празмерна палітызаванай, што супярэчыла яго статуту. Але апраўданнем гэтаму служыць шавіністычная палітыка польскіх улад у галіне асветы, культуры і ўвогуле ў адносінах да нацыя-

нальных меншасцяў, якая неаднаразова выводзіла беларускіх дзеячаў, нават з памяркоўнымі поглядамі, на шлях рэвалюцыйнай барацьбы. У такіх варунках імкненне да палітызавання дзейнасці ТБШ было натуральным вынікам узмацнення рэвалюцыйна-дэмакратычных настроў у грамадстве. Разам з тым «Змаганне» праз супрацоўніцтва з Таварыствам унесла значны ўклад у культурна-асветную працу сярод беларусаў, у павелічэнне іх палітычнай і нацыянальнай свядомасці.

Недахопамі супольнай дзейнасці арганізацыі з'яўляліся спробы празмерна завастрыць патрабаванні і лозунгі «Змагання», праявы пад ціскам кампартыі лявацка-сектантскіх тэндэнций, невысокая з'яднанасць і хісткасць часткі членаў ТБШ, іх ідэйна-палітычная непаслядоўнасць і г. д., што тлумачыцца галоўным чынам членскім складам і характарам арганізацыі.

Аднак у супрацоўніцтве з Таварыствам праяўляліся імкненні «Змагання» да прыярытэту агульнабеларускіх нацыянальна-вызваленчых мэт, разуменне згубнасці для вызваленчага руху лявацка-сектантскай тактыкі кампартыі.

3.3. Барацьба арганізацыі «Змаганне» за вызваленне палітычных зняволеных

Дыктатарскі рэжым Пілсудскага характарызаваўся, як і любая дыктатура, нецярпімасцю да іншадумства і палітычных апанентаў. Вынікам гэтага сталі рэпрэсіі, тэрор і з'яўленне палітычных вязняў.

Польская турэмная сістэма ставілася да такіх зняволеных, колькасць якіх год ад года ўсё павялічвалася і дасягала дзесяткаў тысяч, з найбольшай жорсткасцю. Акрамя таго, што ў саміх турмах тагачаснай Польшчы былі дрэнныя санітарныя ўмовы і медыцынскае абслугоўванне, нездавальняючае харчаванне, палітычныя вязні падвяргаліся яшчэ і здзекам, збіццю, катаванням з боку турэмнай адміністрацыі [141, с. 7–11].

Рэпрэсіўнае вастрыё ўлад было скіравана перш за ўсё на левы рэвалюцыйна-дэмакратычны рух на чале з кампартыяй, які адкрыта заклікаў да змены існуючага ладу ў краіне, і на нацыянальна-вызваленчы рух нацыянальных

меншасцяў, якія патрабавалі пашырэння сваіх культурных і палітычных правоў.

Асабліва шырокі харктар рэпрэсіўная палітыка ўлад мела на «ўсходніх крэсах», дзе вядучую ролю ў нацыянальна-вызваленчым руху адыгрывалі левыя рэвалюцыйна-дэмакратычныя арганізацыі, якія карысталіся шырокай папулярнасцю сярод насельніцтва.

Узмацненне рэпрэсій у адносінах да левага рэвалюцыйна-дэмакратычнага і нацыянальна-вызваленчага руху з'яўлялася харктэрнай з'явай і для часу дзейнасці «Змагання».

У 1927—1928 гг. у Заходній Беларусі адбылося некалькі буйных і больш дробных працэсаў па справе БСРГ. Да суда былі прыцягнуты 490 актыўістаў і кіраунікоў Грамады. Адным з найбольш буйных і працяглых быў працэс 56 выбітнейшых грамадоўцаў. Гэты працэс адбыўся ў Вільні і доўжыўся з 23 лютага па 22 мая 1928 г. [268, с. 133].

Кампанія левых сіл, узначальваемых кампартыяй, у абарону арыштаваных дзеячаў БСРГ і іншых палітычных зняволеных праходзіла ў цеснай сувязі з парламенцкай выбарчай кампаніяй 1928 г. пры актыўным удзеле ЦВК БСРА «Змаганне за інтэрэсы сялян і рабочых». Акцыя ахапіла шырокія пласты насельніцтва і праходзіла пад лозунгамі свабоды рабоча-сялянскіх арганізацый, прэсы, сходаў і забастовак; за вызваленне ўсіх палітычных вязняў [46, л. 86; 65, л. 230].

Будучыя члены «Змагання» А. Стагановіч і Я. Грэцкі таксама знаходзіліся ў турме пад следствам за сваю былою грамадоўскую дзейнасць, але былі вызвалены ў сувязі з выбраннем іх пасламі [150, с. 4].

Сеймавы клуб «Змаганне» з першых дзён свайго існавання павёў барацьбу ў абарону палітычных зняволеных. Ужо падчас першага пасяджэння сейма 27 сакавіка 1928 г. паслы клуба адкрыта салідарызаваліся з пасламі-камуністамі, якія пратэставалі супраць выступлення Пілсудскага ў сейме і былі па яго загаду арыштаваны паліцыяй непасрэдна ў зале пасяджэння. З гэтай нагоды паслы ад «Змагання» зрабілі запыт, які быў прыняты сеймавай большасцю, а ў нелегальна выдадзеным камунікаце выказалі расчучы пратэст супраць самавольства ўлад [14, л. 28]. Уво-

гule сейм эфектыўна супрацьстаяў патрабаванням выдачы паслоў суду, бо для гэтага галасоў ББВР не хапала. Звычайна выдаваліся паслы ад левых радыкалаў і нацыянальных меньшасцяў [306, с. 123]. Такая спрыяльнайная пазіцыя сеймавай большасці дазваляла Пілсудскаму пазбаўляцца ад самых паслядоўных праціўнікаў.

30 сакавіка паслы клуба «Змаганне» ўнеслі ў сейм прапанову ў сувязі з віленскім працэсам над кіраунікамі і актывістамі БСРГ, якая патрабавала спыніць судовыя разборы і тэрмінова вызваліць П. Валошына, П. Мятлу, С. Рак-Міхайлоўскага, Б. Тарашкевіча і ўсіх астатніх грамадоўцаў, а таксама ўсіх палітычных вязняў (апошніе патрабаванне праходзіла амаль праз усе іх адозвы). Усяго (разам з пасламі клуба) гэтую прапанову падтрымалі і паставілі пад ёй свае подпісы 14 паслоў сейма. Але сеймавая большасць прапанову не прыняла [62, л. 92—93].

24 красавіка ў сейме былі разгледжаны прапановы аб спыненні судовых следстваў над грамадзянамі, выбраннымі пасламі. Аднак прапанова пасольскага клуба «Змаганне» адносна А. Стагановіча і Я. Грэцкага, падпісаная 15 пасламі, не была прынята [154, с. 3]. Таму ўжо ў маі і чэрвені на парадку дня працы сейма было паставлена пытанне аб выдачы суду разам з іншымі лева-радыкальнымі пасламі Я. Грэцкага і А. Стагановіча за іх былую грамадоўскую працу. Прыйм апошнія былі ўжо загадзя арыштаваны [285, с. 51]. У сувязі з гэтым 8 чэрвеня паслы ад «Змагання» зрабілі экстрannую прапанову аб зняцці пакарання з Я. Грэцкага і А. Стагановіча, якая была прынята сеймавай большасцю і адаслана ў камісію для канчатковага разгляду справы. Але потым сейм адмовіў у выдачы суду толькі Я. Грэцкага. А. Стагановіч жа ў выніку застаўся ў турме пад следствам. Аднак клуб працягваў барацьбу за вызваленне А. Стагановіча і па-ранейшаму асвятляў яе праз сваю газету [150, с. 4; 180, с. 2; 200, с. 4].

Пасольскі клуб «Змаганне» таксама рашуча пратэставаў супраць выдання сеймам суду пасла-камуніста Е. Сахацкага. Аб гэтым сведчыць прамова ў сейме 15 мая Я. Гаўрыліка, у якой былі праведзены паралелі з арыштаванымі грамадоўцамі [134, с. 351—353].

Адным з першых мерапрыемстваў «Змагання» была маніфестацыя ў акруговым судзе Вільні, а потым на вуліцы перад яго будынкам 22 мая. Акцыю распачалі пасля вынясення прысуду 56 грамадоўцам, калі суддзі пакінулі залу. Хоць гэта мерапрыемства з-за абмежаванага доступу на суд было не настолькі масавым, як чакалася, але прайшло ўдала. Асуджаныя разам з публікай сустрэлі прысуд спевам беларускага гімна «Ад веку мы спалі» і «Інтэрнацыянала». Калі ж зняволеных выводзілі, паслы сеймавага клуба «Змаганне» віталі грамадоўцаў і разам з публікай паднеслі ім кветкі. Пры гэтым гучалі рэвалюцыйныя лозунгі. Пасля выхаду з судовай залы былі затрыманы Я. Гаўрылік і І. Дварчанін, але іх выратавала пасольская недатыкальнасць. Вулічная ж дэманстрацыя была разагнана [226, с. 130; 254, с. 129; 266, с. 202; 268, с. 134; 283, с. 25]. Пракуратура безвынікова патрабавала ў сейма выдачы суду за гэтую акцыю І. Дварчаніна і Ф. Валынца [170, с. 2—3]. У маі быў надрукаваны і распаўсюджаны адкрыты ліст паслоў ад «Змагання» з нагоды працэсу над Грамадой [14, л. 31—32].

Да справы БСРГ яшчэ раз звярнуўся 31 мая І. Дварчанін, калі зачытваў у сейме праграмную дэкларацыю БСРПК «Змаганне», адной з задач якой ставілася барацьба за вызваленне ўсіх палітычных вязняў. Ён выказаў разучы пратэст супраць прысуду грамадоўцам [62, л. 117—121].

Разам з іншымі левымі рэвалюцыйна-дэмакратычнымі арганізацыямі «Змаганне» выкryвала шавіністычную палітыку кіруючых колаў Польшчы і асуджала расправу над Грамадой, заклікала насельніцтва да барацьбы ў абарону яе дзеячаў. БСРПК «Змаганне» апублікаваў адкрыты ліст «Да ўсяго беларускага працоўнага народа» з заклікам да ўпартай барацьбы за ажыццяўленне тых задач, за якія змагалася БСРГ [268, с. 135].

Члены «Змагання» не трацілі сувязі і са зняволенымі грамадоўцамі, дасылалі ім падарункі, падтримлівалі іх барацьбу і дзейнасць у турме [252 с. 134; 254, с. 144].

Паслы сеймавага клуба «Змаганне» рабілі запыты да ўладных структур і ў справах іншых палітычных вязняў, прымалі ўдзел у судовых працэсах, на якіх баранілі ў якасці сведак палітычных зняволеных [152, с. 3; 195, с. 3].

Арганізацыя аказвала матэрыяльную дапамогу левым рэдыкалям, якія знаходзіліся на нелегальным становішчы з-за пагрозы арышту. «Змаганне» нават мела сваю так званую «дарогу», па якой перапраўляла гэтых людзей за межы Польшчы [52, л. 18]. Кожны факт тэрору ўлад у адносінах да нацыянальна-вызваленчага руху і насельніцтва Заходняй Беларусі яно рабіла галосным праз tryбуну сейма і друк. Прычым палітычныя вязні атрымоўвалі газету арганізацыі бясплатна [161, с. 3; 177, с. 4].

Так, 19 чэрвеня сеймавыя паслы ад «Змагання» зрабілі запыт да міністра ўнутраных спраў у справе здзекаў над арыштаванымі, збіцця і тэрарызавання сведкаў. А 21 чэрвеня БСРПК «Змаганне» выдаў камунікат адносна ўхваленай 19 чэрвеня сеймам амністыі зняволеным з нагоды 10-годдзя аднаўлення польскай дзяржавы, у якім выкryваў аднабаковасць гэтай амністыі, бо змяншэнне прысуду атрымала толькі невялікая колькасць палітычных вязняў; заяўляў, што прапановы клуба аб пашырэнні амністыі на ўсіх палітычных зняволеных і аб амністыі грамадоўцам былі адхілены сеймам, і гэтым тлумачыў тое, што не гласаваў за такую амністую. У камунікаце гаварылася і аб санкцыянаванні сеймам незаконнага арышту А. Стагановіча за прыналежнасць да Грамады [62, л. 97—98].

У 1928 г. па ініцыятыве кампартыі па ўсёй Польшчы была праведзена масавая палітычная кампанія за амністую палітычным вязням. Разам з іншымі левымі рэвалюцыйна-дэмакратычнымі арганізацыямі ў гэту кампанію актыўна ўключылася і «Змаганне». Пад цікам грамадской думкі рэжым Пілсудскага быў вымушаны пайсці на амнісціраванне палітычных зняволеных, прауда, абмежаванае і частковое. У выніку многія сотні палітычных вязняў выйшлі на волю і зноў уключыліся ў барацьбу [14, л. 121; 224, с. 21].

Арганізацыя таксама надавала пільнную ўвагу судоваму працэсу, які адбыўся 27 лістапада — 5 снежня 1928 г. у Навагрудку над А. Стагановічам і яшчэ 20 былымі грамадоўцамі па адвінавачванні ў вядзенні камуністычнай пропагандысцкай працы ў Навагрудскім і Баранавіцкім паветах. На гэтым працэсе сведчанні на карысць А. Стагановіча зрабілі В. Рагуля і нават М. Чатырка, а таксама Я. Гаўры-

лік, які адкрыта заявіў, што «Змаганне» — партыя самаабароны супраць існующага рэжыму, мэта якой — здабыццё незалежнасці для беларускага народа. У выніку А. Стагановіч разам з некаторымі іншымі абвінавачанымі быў апраўданы і выйшаў на волю, хоць пракурор і падаў апеляцыю [163, с. 5; 165, с. 1—2].

28 лютага — 16 сакавіка 1929 г. у Вільні ў сувязі з касацыйнай скаргай асуджаных, але без удзелу аніводнага з іх (прысутнічалі толькі тыя, каго акруговы суд апраўдаў) адбыўся апеляцыйны суд па справе БСРГ. З гэтай нагоды арганізацыя зноў прыняла актыўны ўдзел у правядзенні акцый пратэсту, распачатых па ініцыятыве КПЗБ. «Змаганне» ўнесла 2,7 тыс. злотых закладу за вызваленых да суда грамадоўцаў [12, л. 75]. Немалое месца ў гэтай кампаніі занялі прамовы ў сейме паслоў БСРПК «Змаганне» ў падтрымку Грамады. Ствараліся камітэты абароны БСРГ, праводзіліся канферэнцыі, сходы і мітынгі, на якіх прымаліся і дасылаліся ў клуб, суд і абвінавачаным рэзалюцыі пратэсту і салідарнасці [51, л. 97—99; 226, с. 132].

Напярэдадні апеляцыйнага суда акцыі пратэсту былі разгорнуты па ўсёй Заходній Беларусі. 28 лютага ў Вільні і іншых месцах адбыліся дэманстрацыі. Пад уплывам «Змагання» навучэнцы Віленскай беларускай гімназіі абвясцілі забастоўку і прынялі актыўны ўдзел у пратэстах, за што 46 вучняў былі арыштаваны. 14 з іх зняволілі, а астатніх выслалі да бацькоў [14, л. 100; 78, л. 321a].

Гэтыя падзеі скалыхнулі шырокія пласты насельніцтва краю. Пры актыўным удзеле паслоў БСРПК «Змаганне» ў многіх месцах адбыліся мітынгі і дэманстрацыі, на якіх было прынята каля 100 рэзалюцый пратэсту супраць рэпрэсій з боку ўлад і іх прыхільнікаў. Таксама была выдадзена спецыяльная адозва ад усяго рабоча-сялянскага блока адносна значэння Грамады і суда над ёй [85, л. 30].

Аднак 13 сакавіка, нягледзячы на супраціўленне леварадыкальнага блока, сейм прагаласаваў за выданне суду паслоў-камуністаў Г. Бітнера і А. Варскага, а таксама пасла-сельробаўца К. Вальніцкага за дэманстрацыю падтрымкі грамадоўцам на апеляцыйным суддзе [297, с. 57].

Не ў малой ступені пад уздзеяннем усіх гэтых добра арганізаваных пратэстаў апеляцыйны суд значна змякчыў

прысуд: кіраунікам БСРГ тэрмін зняволення быў зменшаны напалову, а рашэнне акруговага суда адносна апраўданых было зацверджана [217, с. 133].

Такім чынам, грамадоўская кампанія прайшла вельмі паспяхова, асабліва ў Вільні [50, л. 355]. Немалая заслуга ў гэтым належыць «Змаганню».

27 сакавіка Я. Грэцкі выступіў у сейме з крытыкай палітыкі ўлад адносна апеляцыйнага суда над грамадоўцамі, прывёў таксама факты судовага самавольства ў Захоўнай Беларусі, збіцца і здзекаў над палітычнымі вязнямі ў турмах [80, л. 1—4].

Арганізацыя працягвала падтрымліваць сувязь са зняволенымі грамадоўцамі, аб чым сведчыць той факт, што ліст Б. Тарашкевіча Р. Астроўскаму з рашучай адмовай ісці на прымірэнне з уладамі (як і аналагічны ліст П. Валошына) быў надрукаваны ёй у тысячах экзэмпляраў і распаўсюджаны па ўсім заходнебеларускім ваяводствам. «Змаганне» кантактавала з Амерыканскім камітэтам дапамогі палітычным вязням з Грамады і атрымлівала ад яго грашовыя сродкі для падтрымкі зняволеных грамадоўцаў [12, л. 73, 76; 93, л. 95; 259, с. 445].

Але ўлады не спынялі рэпрэсіі і тэрор. Асабліва вострыя харектар яны прынялі ў сувязі з кампаніяй Чырвонага дня (1 жніўня). Адбываліся масавыя арышты, катаванні і нават забойствы сялян пры спагнанні падаткаў, стряляніна на мітынгах, замахі на рабоча-сялянскіх паслоў і г. д. Паведамленні аб усім гэтым дасылаліся ў БСРПК «Змаганне». Мітынг пратэсту супраць рэпрэсій і тэрору з боку ўлад адбыўся летам 1929 г. у Вільні з удзелам Я. Грэцкага і П. Крынчыка. На ім дружыннікі самаабароны арганізацыі далі рашучы адпор правакатарам, якія спрабавалі сарваць мерапрыемства. Паліцыі з цяжкасцямі ўдалося разагнаць мітынгуючых [59, л. 76; 80, л. 37; 246, с. 72—73].

У другой палове года па ініцыятыве кампартыі ўзначальваемыя ёй левыя сілы разгарнулі широкую хвалю пратэстаў супраць пагаршэння турэмнага рэжыму для палітычных вязняў, катаванняў, збіцца і расстрэлаў, вылучаючы на ўсіх масавых акцыях і ў выданнях лозунг баражы за вызваленне ўсіх палітычных зняволеных [78, л. 213].

У гэтым рэчышчы дзейнічала і «Змаганне». Палітычныя вязні верылі, што паслы БСРПК «Змаганне» могуць дамагчыся ад улад паляпшэння іх долі. У лістах да паслоў зняволеных распавядалі аб сваім становішчы і здзеках турэмнага начальства. Напрыклад, у жніўні было атрымана паведамленне ад палітычных вязняў пружанскай турмы ад іх галадоўцы пратэсту супраць невыносных умоў утрымання і здзекаў. У сувязі з гэтым паведамленнем клуб зрабіў запыт да ўрада і асвяціў падзеі галадоўкі ў сваім друку [12, л. 71; 267, с. 166].

Самі члены арганізацыі становіліся ахвярамі рэпресій з боку ўлад і папаўнялі шэрагі палітычных зняволеных, аднак барацьба не спынялася. Так, 25 жніўня 1929 г. у Вільні была скліканая нарада сакратароў і актыву БСРПК «Змаганне». Дазволу на яе правядзенне клуб не браў, бо спадзяваўся на пасольскую недатыкальнасць (нарада склікалася ў ЦС, які ў той час знаходзіўся на кватэры Я. Грэцкага). Нечакана ў памяшканні ўварвалася група агентаў дэфензівы і паліцэйскіх, якія не звярнулі ўвагі на пратэсты паслоў, а супраць Я. Грэцкага ўжылі фізічную сілу і без прад'яўлення санкцыі правялі вобыск не толькі ў ЦС, але і ва ўсёй кватэры Я. Грэцкага. Нягледзячы на тое што нічога кампраметуючага не было знайдзена, пасля праверкі дакументаў арышту падвергліся ўсе прысутныя, акрамя паслоў: 10 павятовых сакратароў, сакратар ЦС М. Астапчык, 3 інструктары і нават 2 былых вучня Віленскай беларускай гімназіі, выпадкова зайшоўшых падчас вобыску — усяго 16 чалавек [12, л. 56—63; 190, с. 4].

На наступны дзень паслы БСРПК «Змаганне» заявілі праクурору пратэст і запатрабавалі вызваліць арыштаваных, падстаў для абвінавачвання якіх, як прызнаўся сам праクтор, не было. Нягледзячы на гэта, арыштаваных пратрымалі два тыдні ў віленскай турме на Лукішках і правялі старанныя вобыскі на іх кватэрах. Тым часам арганізацыя размножыла і распаўсюдзіла сярод насельніцтва запыт БСРПК «Змаганне» ў гэтай справе да маршала сейма, адхілены сеймавай большасцю (акрамя гэтага, паслы звярнуліся з запытамі да віленскага ваяводы і адпаведных міністраў, выпускілі адкрыты ліст да сялян і работнікаў Заходняй Беларусі, у якім заклікалі іх выно-

сіць пратэсты супраць рэпрэсій з боку ўлад). У выніку з-за масавых пратэстаў і адсутнасці доказаў віны арыштаваныя былі вызвалены, атрымаўшы за нелегальны сход яшчэ па два месяцы адміністрацыйнага арышту на волі пад наглядам паліцыі [12, л. 64—70; 62, л. 11—12; 251, с. 48].

Але хутка пасля гэтага паліцыя правяла вобыскі ў пяцівовых сакратарыятах клуба і зноў арыштавала некаторых сакратароў, а да снежня 1929 г. некалькі пяцівовых сакратарыятаў увогуле былі зачынены ўладамі. У снежні падчас з'езда сакратароў паліцыя зноў арыштавала ўсіх яго ўдзельнікаў, акрамя паслоў сейма, аднак амаль усіх хутка выпусцілі на волю з-за адсутнасці доказаў віны [6, л. 142; 88, л. 85; 112, л. 75; 273, с. 231].

У 1929 г. адбыліся масавыя судовыя працэсы над камуністамі і камсамольцамі — працэс «35-і» ў Беластоку і працэс «75-і» ў Гродне. У сувязі з імі ўзначальваемыя кампартыяй левыя сілы таксама разгарнулі кампаніі пратэсту, удзел у якіх прымала і арганізацыя. БСРПК «Змаганне» працягвала удзельнічаць у палітычных працэсах і рабіць запыты да ўладных структур у справах палітычных вязняў. Разам з ЗЛХ «Самопомоц» у Віленскім ваяводстве «Змаганне» арганізавала збор ахвяравання для палітычных зняволеных [12, л. 97; 19, л. 22; 24, л. 81, 269; 268, с. 136].

24 студзеня 1930 г. у Вільні адбыўся дадатковы судовы працэс па справе Б. Тарашкевіча. У гэты ж дзень перад будынкам суда «Змаганне» арганізавала дэманстрацыю пратэсту, у якой узялі ўдзел да 3 тыс. чалавек [282, с. 21]. Увогуле БСРПК «Змаганне» правёў з нагоды гэтага суда цэлы шэраг дэманстрацый і выдаў лісты П. Валошына і Б. Тарашкевіча, якія сцвярджалі салідарнасць з працай клуба [63, л. 207].

6 лютага І. Дварчанін выступіў у сейме з яскравай прамовай, якая была прысвечана выкрыццю рэпрэсіўнай палітыкі ўлад і цяжкага становішча ў турмах палітычных вязняў. І. Дварчанін прывёў канкрэтныя прыклады фабрыкацыі судовых спраў і несправядлівых судовых рашэнняў, тэрору ў турмах у адносінах да палітычных зняволеных і невыносных умоў іх утрымання. Ён гаварыў аб ігнораванні судамі фактаў гэтага тэрору. Асаблівую ўвагу сей-

ма І. Дварчанін звярнуў на пагаршэнне становішча палітычных вязняў на падставе статута аб зняволенні і рэгламенту для вязняў, якія прыраўноўвалі палітычных зняволеных да крымінальнікаў, а часам ставілі і ў яшчэ больш неспрыяльныя ўмовы, а таксама на разгром амаль ва ўсіх турмах камун палітычных вязняў. 8 лютага Ф. Валынец прывёў у сваёй сеймавай прамове факты здзекаў і катаванняў над арыштаванымі ў паліцыі [141, с. 7—11, 13—16].

У 1930 г. узмацніўся тэрор улад у адносінах да рэвалюцыйна-дэмакратычных арганізацый. Былі праведзены масавыя арышты і вобыскі ў структурах «Змагання» і ТБШ, камітэтах Еўрапейскага сялянскага кангрэса. У сувязі з гэтым 15 лютага першае выдала адозву да працоўных Заходній Беларусі з заклікам да барацьбы з новай хвалій рэпрэсій праз падтрымку сваіх арганізацый, абарону паслоў лева-радыкальнага блока сейма, актыўны ўдзел у іх палітычных акцыях і стварэнне моцнай сялянскаработніцкай самаабароны [93, л. 71; 111, л. 44—45].

У гэты час групы Р. Астроўскага, А. Луцкевіча і Я. Станкевіча перайшлі да адкрытых нападаў на прыхільнікаў і прадстаўнікоў левага рэвалюцыйна-дэмакратычнага руху, у тым ліку і на паслоў БСРПК «Змаганне». Разам з паліцыяй члены гэтих груп удзельнічалі ў пагромах устаноў левых радыкалаў. З гэтай нагоды клуб выдаў 24 сакавіка зварот да ўсіх працоўных краю, у якім заклікаў іх да рашучай барацьбы з гэтым тэрорам праз арганізацыю самаабароны і больш шчыльнае гуртаванне вакол «Змагання» [57, л. 359].

У сувязі з узмацненнем рэпрэсій з боку ўлад і іх прыхільнікаў супраць беларускага левага рэвалюцыйна-дэмакратычнага руху арганізацыя даручыла Я. Гаўрыліку выступіць у сейме з дэкларацыяй-пратэстам па фактах рэпрэсій. Аднак пасля ўзгаднення гэтага пытання з саюзнікамі па лева-радыкальнаму сеймавому блоку дэкларацыя, у знак салідарнасці, была пададзена ад імя ўсяго блока [276, с. 28—29].

У 1930 г. у БСРПК «Змаганне» працягвалі паступаць скаргі з месцаў на тэрор і гвалт улад супраць насельніцтва, а таксама з турмаў на такі ж тэрор і самавольства адміністрацыі ў адносінах да палітычных зняволеных [57, л. 166,

205]. Палітычныя вязні шукалі падтрымкі і дапамогі ў арганізацыі, якая рабіла дзеля гэтага ўсё, што было ў яе сілах.

Аб размаху рэпрэсіўнай машыны польскіх улад у Захо́дній Беларусі сведчыць тое, што за першыя 3 месяцы 1930 г. там былі асуджаны па палітычных справах 119 асоб агульным лікам на 457 гадоў катаргі. І гэта па заніжаным афіцыйным звесткам. У сапраўднасці ж лік такіх асуджаных значна перавышаў прыведзеную лічбу [276, с. 30].

У выніку праведзеных з удзелам «Змагання» пратэсту супраць рэпрэсіі і тэрору з боку ўлад іх прыхільнікаў да жніўня 1930 г. было сабрана звыш 80 тыс. подпісаў за вызваленне палітычных зняволеных [46, л. 81].

«Змаганне» да канца свайго існавання настойліва працягвала арганізоўваць пратэсты супраць масавых арыштаў рабочых і сялян, утрымання ў турмах паслоў рабоча-сялянскага блока сейма, а таксама змагацца за вызваленне ўсіх палітычных вязняў [78, л. 140].

І пасля разгрому «Змагання» ўладамі ў канцы жніўня 1930 г. ацалелыя члены арганізацыі працягвалі падчас парламенцкай выбарчай кампаніі восенню 1930 г. барацьбу за вызваленне ўсіх палітычных зняволеных. Увогуле ў 1930 г. рэпрэсіі з боку ўлад значна ўзмацніліся. Аб гэтым сведчыць павелічэнне за гэты год колькасці ўсіх палітычных вязняў у заходнебеларускіх ваяводствах да 3 тыс. [227, с. 11], што на 49% больш, чым у 1929 г. [129, с. 12].

Такім чынам, барацьба за вызваленне палітычных зняволеных, супраць тэрору і рэпрэсіі з боку польскіх улад іх прыхільнікаў складала адзін з асноўных напрамкаў дзеяйнасці «Змагання». Сама арганізацыя ўвесь час адчуvalа на ўласным вопыце ціск рэпрэсіі і тэрору. Але нягледзячы на гэта, яна ад початку і да канца свайго існавання вяла актыўную барацьбу за вызваленне палітычных вязняў, супраць рэпрэсіўнай палітыкі ўлад і дасягнула ў гэтым значных поспехаў. «Змаганне» дамаглося разам з іншымі левымі сіламі частковай амністыі для палітычных зняволеных. Дзякуючы яго барацьбе гарставаўся дух змагароў супраць рэжыму Пілсудскага, за сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне беларускага народа. Праца

арганізацыі стварала прэцэдэнты, вучыла народныя масы не баяцца адстойваць свае права і змагацца за паляпшэнне свайго існавання.

Аднак рэпрэсіўная машина дыктатуры Пілсудскага была значна мацнейшай за ўсе тыя сродкі барацьбы, якія мела ў сваім арсенале «Змаганне», у выніку чаго яно само стала ахвярай гэтай машины.

3.4. Дзейнасць паслоў клуба «Змаганне» ў польскім сейме

У 1928—1930 гг. сейм з'яўляўся асяродкам апазіцыі рэжыму Пілсудскага. Гэты час характарызаваўся сталым супрацьстаяннем урада і сейма, бо ў зпошнім прыхільнікі «санацыі» не мелі пераважнай большасці. Была фактычна ліквідавана адказнасць урада перад парламентам. Нягледзячы на вынесены сеймам вотум недаверу, тыя ж самыя міністры зноў прызначаліся на свае пасты, што вяло да частых змен урадаў. За тры гады яны мяняліся 5 разоў, а прэм'ерамі паслядоўна становіліся Пілсудскі, К. Бартэль, К. Сывітальскі, К. Бартэль, В. Славек, Пілсудскі. Сесіі сейма адтэрміноваліся і закрываліся презідэнтам. Усяго адбыліся чатыры сесіі: тры звычайнія (27 сакавіка — 22 чэрвеня 1928 г., 31 кастрычніка 1928 г. — 25 сакавіка 1929 г., 31 кастрычніка 1929 г. — 29 сакавіка 1930 г.) і адна надзвычайная (склікана презідэнтам па жаданні Цэнтра-лева 25 мая 1930 г., адтэрмінавана на першым жа пасяджэнні і закрыта па сканчэнні адтэрміноўкі 20 чэрвеня). Звычайнія сесіі закрываліся адразу пасля ўхвалення бюджету, бо, па меркаванні дыктатара, праца сейма толькі ў tym і заключалася. Усе гэтыя дзеянні рэжыму вынікалі з адпаведнай «інтэрпрэтацыі» ім канстытуцыі. У выніку праз сейм фактычна было немагчыма змяніць сістэму выканаўчай улады. Нягледзячы на сталыя спрэчкі з урадам, сеймавая большасць ухваляла бюджет як дзяржаўную неабходнасць, каб не давесці сітуацыю да вострага канфлікту з Пілсудскім. Аднак нават папраўкі, унесенія пасламі ў бюджет, не адбіваліся на фінансавай палітыцы урадаў, выдаткі якіх усё роўна перавышалі бюджетныя рамкі [306, с. 115—116, 120—121].

Парламенцкая дзейнасць паслоў клуба «Змаганне» грунтувалася на цесnym супрацоўніцтве ў межах лева-радыкальнага сеймавага блока, у які, акрамя іх, уваходзілі паслы ад Сельроба і ЗЛХ «Самопомоц», а ўзначальваў блок пасольскі клуб КПП [125, с. 18].

Усе фракцыі гэтага блока выступалі з агульнымі заявамі і прапановамі па важнейшых пытаннях унутранай і знешняй палітыкі. Яны падтрымлівалі адзін аднаго і выказвалі салідарнасць з усімі рэвалюцыйна-дэмакратычнымі сіламі краіны.

Фактычна ў сейме паслы клуба «Змаганне» выконвалі ролю фракцыі КПЗБ, хоць гэта афіцыйна і не афішыравалася. З самага пачатку кампартыя ставіла за мэту ўсебаковае кірауніцтва імі ў сейме і арганізацыю іх масавай падтрымкі [65, л. 64, 227—228; 265, с. 125].

У сейме пасольскі клуб «Змаганне» з першага пасяджэння заняў актыўную радыкальную пазіцыю. У першыя ж дні сваёй сеймавай працы яго паслы зрабілі запыт у справе выбарчых парушэнняў. Але ён не быў прыняты сеймавай большасцю. Аднак на пасяджэнні 31 сакавіка 1928 г. сейм прыняў пастанову аб утварэнні надзвычайнай камісіі, якая на працягу трох месяцаў павінна была на месцах пры сведках праверыць дакладнасць скарг выбаршчыкаў. У сувязі з гэтым паслы клуба выдалі адозву да сялян і работнікаў Заходняй Беларусі, якая была складзена на аснове іх запыту аб выбарчых парушэннях. Паслы паведамлялі аб утварэнні камісіі, заклікалі складаць засведчаныя акты ўсіх выбарчых злойжыванняў у двух экзэмплярах (адзін — камісіі, а другі — «Змаганню») ірайлі звяртака для вырашэння праз сейм надзённых проблем у канцылярый клуба ў Вільні. Гэтая адозва была надрукавана ў газете «Змагання», праз якую пазней была растлумачана і форма падачы скарг [151, с. 5; 155, с. 1; 232, с. 61].

Паслам клуба «Змаганне» даводзілася дзейніцаць у сейме ў выключна цяжкіх умовах. Найперш яны не атрымалі пакоя для канцылярый ў будынку сейма, тады як лаяльныя да ўлад фракцыі нават з меншай колькасцю членаў такія пакоі атрымалі. Прамовы паслоў клуба з-за іх выкрывальнаага характару, які не падабаўся сеймавай большасці.

шасці, вельмі часта зрываліся, у розны спосаб ім не давалі гаварыць, а часам пазбаўлялі слова на некалькі пасяджэнняў. У парушэнне працэдуры працы сейма паслы клуба «Змаганне» сістэматычна не дапускаліся да галасавання, ад іх не прымаліся заявы і запыты, а калі фармальная і прымаліся, то часта заставаліся па сутнасці без адказу і фактычна без наступстваў. Увогуле на запыты паслоў сейма выкананчая ўлада не адказвала зусім ці адказвала пасля знішчэння сведчанняў парушэнняў [23, л. 4; 61, л. 11; 134, с. 17—18].

«Змаганне» імкнулася ператварыць сейм у tryбуну палітычнай барацьбы з урадам «санацыі», выкарыстоўвала яго пераважна ў пропагандысцкіх мэтах і для абароны дэмакратычных правоў і жыццёвых інтарэсаў сваіх выбаршчыкаў. У арганізацыі не было ілюзій наконт змены на карысць народа зместу палітыкі ўрада з дапамогай абмежаваных магчымасцяў парламенцкай дэмакратыі ва ўмовах рэжыму «санацыі». Аб усім гэтым паслы клуба «Змаганне» адразу заявілі ў адкрытым лісце да сваіх выбаршчыкаў і ў праграмной дэкларацыі клуба. У чэрвені 1928 г. Я. Гаўрылік у сеймавай прамове прама абвінаваціў існуючую палітычную сістэму Польшчы ў заганнай палітыцы прыгнёту народных мас «усходніх крэсаў» [39, л. 9; 92, л. 25].

Паслы клуба «Змаганне» атрымлівалі сотні лістоў ад сваіх выбаршчыкаў са скаргамі на самавольства ўлад і з просьбамі аб дапамозе [160, с. 4]. Як маглі, праз прэсу і tryбуну сейма, паслы стараліся дапамагчы ўсім, хто звяртаўся да іх.

БСРПК «Змаганне» актыўна ўдзельнічаў у абл меркаванні сеймам дзяржаўнага бюджету. Паслы клуба выступалі з прамовамі супраць прыняцця як бюджету цалкам, так і бюджетаў Міністэрства земельных реформ, Міністэрства юстыцыі, Міністэрства ўнутраных спраў, Міністэрства рэлігійных веравызнанняў і публічнай асветы. Яны выкryвалі цяжкія вынікі земельных реформ для сялян, цяжкае становішча беларускай адукацыі, рэпрэсійную палітыку ўлад [18, л. 20—21; 41, л. 161; 80, л. 1—4; 134, с. 382—385; 141, с. 5—16; 177, с. 5; 179, с. 1; 181, с. 3; 182, с. 1—2]. У снежні 1928 г. БСРПК «Змаганне» прагала-

саваў за справаздачу ўрада аб перавышэнні бюджету 1927/28 бюджетнага года. Разам з лева-радыкальным блокам супраць бюджету галасавалі ППС, СХ, ЗЛН, клубы нацыянальных меншасцяў, але бюджет прымайся, бо не праводзілася пайменнага галасавання [166, с. 2; 306, с. 121—122].

Пры ўсім гэтым сакратарыят ЦК КПЗБ у рэзалюцыі ад 6 кастрычніка 1928 г. паказваў «Змаганню» на неабходнасць выкарыстоўваць сувязь з насельніцтвам галоўным чынам для выкрыцця заганнай палітыкі ўлад і ўзняцця рашучай барацьбы супраць існуючых парадкаў [68, л. 41—45].

У лістападзе БСРПК «Змаганне» публічна ахарактарызаваў сваё становішча ў сейме як невыноснае і прама абвінаваціў парламент ва ўзмацненні прыгнёту народных мас і натхненні гвалту ўлад адносна іх [77, л. 87—91].

Канец 1928 г. характарызаваўся абвастрэннем праблемы становішча нацыянальных меншасцяў Польшчы. Сярод іншага, звязана гэта было са святкаваннем у лістападзе 10-годдзя аднаўлення польскай дзяржавы. Нямецкая, украінскія і беларускія фракцыі сейма салідарна адмовіліся ад удзелу ў арганізаваных з гэтай нагоды парламенцкіх урачыстасцях [221, с. 534; 304, с. 147].

У пачатку 1929 г. у сейме разгарнулася дыскусія вакол пропановы ББВР аб пераглядзе канстытуцыі 1921 г. у кірунку павелічэння паўнамоцтваў выканаўчай улады і абмежавання ўплыву грамадства на дзяржаўнае жыццё [211, с. 2]. 22 студзеня паслы «Змагання» рашуча выказаліся супраць гэтай пропановы як скіраванай на пагаршэнне і без таго дрэнных сацыяльных умоў жыцця насельніцтва. У студзенскай сеймавай прамове з гэтай жа нагоды Я. Гаўрылік прама заяўіў, што лёс народных мас залежыць не ад буржуазных канстытуцый, а ад іх арганізаванасці і салідарнасці ў справе паўсядзённай свядомай барацьбы за свае права, што беларускі народ ніколі не пагадзіцца з існующым падзелам Беларусі і будзе імкнуща да ўз'яднання і поўнага сацыяльнага і нацыянальнага вызвалення [6, л. 127—131; 14, л. 128; 297, с. 24]. Дыскусія аб змене канстытуцыі цягнулася і ў лютым-сакавіку, бо цэнтрысты і левыя пропусцілі праект ББВР праз першае чы-

танне, каб разгарнуць шырокую прапагандысцкую акцыю супраць «санациі» і адняць у Пілсудскага аргумент аб немагчымасці супрацоўніцтва з сеймам як падставу для рэспуску парламента. У сакавіку ж супольнымі намаганнямі лева-радыкальнага блока, клубаў нацыянальных меншасцяў, левых і цэнтрystаў праект прыхільнікаў рэжыму быў адхілены [306, с. 127—128].

Актыўная сеймавая дзейнасць БСРПК «Змаганне» выклікала ўвядзенне з боку маршалка сейма І. Дашынъскага цэнзуры экстраных прапаноў і запытаваў клуба. Маршалак прымаў іх толькі тады, калі з іх выкрэсліваліся ўказаныя ім месцы [51, л. 110].

Не заставаліся па-за ўвагай «Змагання» ў сейме і пытанні знешняй палітыкі. Яго паслы ўхвалялі міралюбівія ініцыятывы СССР, асуджалі ўрад Польшчы за адмову ад савецкай прапановы ўзаемнага, прапарцыянальнага скрачэння ўзбраенняў, а таксама ад шматлікіх прапаноў адносна заключэння савецка-польскай дамовы аб ненападзе, за антысавецкую прапаганду, сабатаванне гандлёвой і культурнай дамоў з СССР [297, с. 56].

Аднак лева-радыкальны сеймавы блок не пазбег у гэтай справе сектанцкіх праяў. Ён прагаласаваў супраць ратыфікацыі падпісанага ўрадам у Маскве дадатковага пратакола да пакта Келага — Брыяна (дамова ад адмове ад вайны як прылады нацыянальнай палітыкі, падпісаная 27 жніўня 1928 г. у Парыжы) аб тэрміновым увядзенні пакта ў дзяянне паміж удзельнікамі пратакола [127, с. 503—506; 128, с. 66—70], бо расцнані ўзораў для маскіравання антысавецкай палітыкі рэжыму Пілсудскага [297, с. 56]. Такі зігзаг быў незразумелы для шырокіх народных мас.

Сектанцкая палітыка камуністаў стварала ў левым рэвалюцыйна-дэмакратычным руху напружаную атмасферу падазронасці. Так, летам 1929 г. некалькімі арганізацыямі руху быў створаны камітэт для адпраўкі ў СССР дэлегацый рабочых і сялян з Польшчы. Калі ж паслы БСРПК «Змаганне» адказалі праз сваю прэсу на запыты з месцаў, што яны не ўваходзяць у склад камітэта і не маюць да яго дачынення, то гэта было ўспрынята кампартыяй як адмежаванне клуба ад іншіх фракций лева-радыкальнага

блока. У выніку паслы БСРПК «Змаганне» атрымалі ад камуністаў параду лепш выкарыстоўваць tryбуну сейма для выкryцця сутнасці палітыкі ўлад, асабліва ў нацыянальным пытанні. Хутка І. Дварчанін увайшоў як прадстаўнік «Змагання» ў склад камітэта па адпраўцы другой падобнай дэлегацыі, якая выехала ў СССР у жніўні нелегальна, бо ўлады адмовіліся выдаць дэлегатам замежныя пашпарты [59, л. 24, 79; 287, с. 309—310].

Але БСРПК «Змаганне» не заўсёды прытрымліваўся сектанцкіх указанняў з ЦК КПЗБ і не замыкаўся на супрацоўніцтве ў межах сеймавага лева-радыкальнага блока. У пэўных варунках ён ішоў на ўзаемадзеянне з іншымі беларускімі пасламі сейма. Так, на пасяджэнні клуба ў пачатку верасня 1929 г. было прынята рашэнне ў сувязі з парламенцкім крызісам і нарадамі апазіцыйных груп па пытанні вотуму давер'я ўраду склікаць 10 верасня ў Варшаве сумесную нараду з Беларускім пасольскім клубам, а 15 верасня, пасля адкрыцця сесіі, зрабіць некалькі запытаў аб незаконных дзеяннях адміністрацыйных органаў улады [10, л. 8].

Парламенцкі крызіс быў выкліканы барацьбой паміж урадам палкоўнікаў К. Сьвітальскага і шырокай апазіцыяй яму ў сейме. У сярэдзіне восені гэта барацьба ўступіла ў вострую фазу. 31 кастрычніка ў дзень адкрыцця сесіі ў сейм з'явіліся некалькі дзесяткаў узброеных афіцэраў, каб застрашыць апазіцыю. Але І. Дашынъскі адмовіўся адкрываць сесію ў такіх умовах. У выніку презідэнт адтэрмінаваў яе пачатак на 5 снежня. 19 лістапада лева-радыкальны блок падрыхтаваў супольную прапанову сваіх членоў аб вотуме недавер'я ўраду, якая выкryвала рэпрэсіўную палітыку апошняга. Пропанова, якая не пазбегла сектанцства, бо сцвярджала, што барацьба шырокай парламенцкай апазіцыі з урадам у абарону парламенцкай дэмакратыі — гэта спрэчкі ўнутры аднаго лагера, і супрацьпастаўляла такой барацьбе рэвалюцыйнае змаганне, была зачитана ў сейме падчас дэбатаў аб вотуме недавер'я ўраду К. Сьвітальскага [214, с. 143—144; 308, с. 101—102].

На чарговым пасяджэнні сейма 5 снежня паслы з лева-радыкальнага блока сустрэлі з'яўленне К. Сьвітальскага воклічам «Далоў урад!» Яны падтрымалі пропанову

шырокай парламенцкай апазіцыі аб недаверы ўраду і ўнеслі адначасова прапанову аб недаверы маршалку сейма, якога па-сектанцкі абвінавацілі ў вернападданстве Пілсудскому, што, зразумела, не было падтрымана сеймавай большасцю [214, s. 145]. Аднак паслы БСРПК «Змаганне» часам не хапала вопыту разумення парламенцкіх закулісных гульняў.

6 снежня, калі прапанова аб недаверы ўраду была прынята большасцю галасоў, паслы «Змагання» адсутнічалі ў сейме, бо палічылі рэальнай пагрозу яго распуску, што аслабіла пазіцыі лева-радыкальнага блока. У выніку камуністы Я. Грэцкі і П. Крынчык атрымалі строгія вымовы з папярэджаннем, а ўсяму клубу цалкам кампартыя прапанавала выдаць спецыяльны камунікат, у якім самакрытычна вытлумачыць народным масам падставы адсутнасці ў гэты дзень у сейме і выказаць салідарнасць з астатнімі членамі блока. БСРПК «Змаганне» цалкам пагадзіўся з гэтым і абавязаўся, акрамя таго, растлумачыць сваю памылку на мітынгах [59, л. 177].

У хуткім часе згаданы вышэй камунікат клуба з'явіўся і быў апублікованы. Ён ізноў змяшчаў сектанцкую крытыку парламенцкага крызісу. Сваю памылку паслы тлумачылі хістаннямі інтэлігенцкай верхавіны нацыянальна-вызваленчага руху ў сувязі з абвастрэннем класавага размежавання і барацьбы на «ўсходніх крэсах» і ў БССР (калектывізацыя), а таксама ціскам узмацніўшыхся рэпрэсій з боку ўлад і манёураў шырокай парламенцкай апазіцыі. Паслы запэўнівалі, што яны лічаць сваім абавязкам выправіць гэтую цяжкую памылку ўсебаковым тлумачэннем яе і ўзмоцненай працай сярод насельніцтва. Камунікат заканчваўся заявай аб недаверы любому ўраду, створанаму ў выніку ўрадавага крызісу, а таксама да дыктатуры Пілсудскага і заклікам да барацьбы з апошнім [54, л. 306—307].

Зразумела, што ў гэтым камунікаце найперш знайшла адлюстраванне сектанцкая палітыка камуністаў. Але, з другога боку, такое сумленнае прызнанне парламентарыямі перад выбаршчыкамі сваёй памылкі было і застаецца выключна рэдкім крокам, які садзейнічаў узмацненню ўзаемадавер'я паміж імі.

Акрамя гэтага, напрыканцы года лева-радыкальны сеймавы блок выдаў дзве дэкларацыі супраць палітычных апанентаў [41, л. 236, 272].

Студзень і люты 1930 г. сталі напружанымі месяцамі дзеянасці БСРПК «Змаганне» ў сейме. У студзені замест урада К. Сывітальскага быў утвораны кабінет К. Бартэля, які лічыўся лібералам. Тым не менш і ён выконваў усе ўказанні Пілсудскага. Але ўзначальваемыя кампартыяй левыя сілы не мелі ілюзій наконт дэмакратызацыі кіравання краінай новым урадам. Так, 10 студзеня фракцыя КПП унесла ў сейм прапанову аб вотуме недавер'я кабінету К. Бартэля, падтрыманую іншымі членамі лева-радыкальнага блока, але сеймавая большасць прагаласавала супраць. 15 студзеня Я. Гаўрылік у прамове, прысвеченай абмеркаванню дзеянняў К. Бартэля на посту прэм'ера, прыгадаў факты рэпрэсій, здейсненых супраць левага рэвалюцыйна-дэмакратычнага беларускага руху, як падчас папярэдняга прэм'ерства К. Бартэля, так і ў студзені 1930 г. [86, л. 1—5; 215, с. 116—117].

18 лютага лева-радыкальны блок падтрымаў прапановы фракцыі КПП па скасаванні статута аб рэкруцкім наборы і змяншэнню часу тэрміновай вайсковай службы да шасці месяцаў, адхіленыя большасцю сейма [215, с. 121].

Тым часам улады працягвалі курс на падаўленне левага рэвалюцыйна-дэмакратычнага руху ў краіне. Гэта яскрава засведчыла дыскусія ў сейме аб інструкцыі МУС, згодна якой правядзенне пасольскіх мітынгаў ставілася ў залежнасці ад дазволу адміністрацыйных улад. Пытанне аб яе супяречнасці канстытуцыі было ўзнята шырокай парламенцкай апазіцыяй падчас барацьбы з урадам К. Сывітальскага. Аднак у лютым пасля завяршэння ўрадавага крызісу сейм прыняў пастанову, якая не скасоўвала гэтую інструкцыю, а паказвала на яе дрэннае выкарыстанне і раіла ўраду ўжываць інструкцыю толькі ў дачыненні да лева-радыкальных паслоў. З рашучым пратэстам супраць гэтага выступіў 25 лютага Я. Гаўрылік. Ён прывёў шматлікія факты рэпрэсій у адносінах да «Змагання». За гэтую эмачыйную прамову маршалак сейма пазбавіў пасла слова на тры пасяджэнні [62, л. 1—4].

У лютым жа паслы БСРПК «Змаганне» прынялі чынны ўдзел у давыбараах у сейм у Сандамірскай выбарчай акрузе і правялі там, нягледзячы на перашкоды ўлад, шэраг мітынгаў у падтрымку выбарчых спісаў сваіх парламенцкіх саюзнікаў [59, л. 59—60].

Аднак з кожным годам клуб усё больш страчваў харектар прадстаўніцтва нацыянальнай меншасці, ператвараўся ў правадніка панаваўшых на той час у кампартыі сектанцкіх ідэй. Усё больш увагі ён надаваў барацьбе з беларускім нацыянальна арыентаванымі партыямі і групоўкамі, падкрэсліванню ролі пераутварэння у СССР як абавязковага ўзору. Гэтую сітуацыю не замарудзілі выкарыстаць польскія ўлады, якія праз дэфензіву скрупулёзна назапашвалі матэрыялы аб працы «Змагання» для будучага судовага працэсу над яго дзеячамі і выдалі ў сакавіку 1930 г. праз МУС для выключна ўнутранага ўжытку брашуру пад харектэрнай назвай «БСРПК як агентура Камінтэрна» [6, л. 54; 33, л. 1].

Відавочная супярэчнасць паміж дзеяннямі, якія патрабаваў харектар працы паслоў «Змагання» як сеймавага клуба нацыянальнай меншасці, і заданнямі, якія дыктувала кірауніцтва КПЗБ у рэчышчы сваёй сектанцкай палітычнай тактыкі, была настолькі значнай, што Я. Гаўрылік, у якога з-за гэтага неаднаразова ўзнікала думка адмовіцца ад пасольскага мандата, і І. Дварчанін склалі ў лютым-сакавіку мемарыял, у якім крытычна ацэньвалі тактыку дзеянасці БСРПК «Змаганне». Па іх меркаванні, клуб павінен быў часцей вылучаць патрабаванні на нацыянальным грунце — у справах школ на роднай мове, рэвіндыкацыі (вяртання маёмы) праваслаўнай царкве і г. д. Але гэты мемарыял прызначаўся не кірауніцтву КПЗБ, а Камінтэрну, на адрес якога ён і быў высланы. Фактычна Я. Гаўрылік і І. Дварчанін кіраваліся tym, каб мемарыял трапіў да Т. Д'ябла, які ў той час быў сакратаром сялянскай камісіі ў Камінтэрне і быў вельмі папулярны сярод левых рэвалюцыйна-дэмакратычных паслоў сейма. Пэўнае пацвярджэнне вышэйзгаданага дае Б. Тарашкевіч, які пасля свайго вызвалення ў красавіку паспей заўважыць, што сярод членоў арганізацыі панавала атмасфера ўзаемнай падазронасці, з-за чаго дрэнна вялася праца

сярод насельніцтва. Але Б. Тарашкевіч не ведаў аб тых зменах, якія адбыліся ў тактыцы кампарты і прывялі да падобных стасункаў кіраўніцтва КПЗБ са «Змаганнем» [285, s. 231—232].

Сёння, калі мы ведаем, што палітычная тактыка камуністаў змянілася ў бок сектанцтва таму, што такі курс панаваў на той час у ВКП(б) і Камінтэрне, складанне мемарыяла Я. Гаўрылікам і І. Дварчаніным сведчыць, што яны не ведалі глыбіннага механізма камуністычнага руху. Спадзяванне ж іх на Т. Д'ябла цалкам заканамерна, бо ён і раней выступаў арбітрам канфліктаў унутры лева-радыкальнага лагера [283, s. 34].

Рэагаванню ж на мемарыял Я. Гаўрыліка і І. Дварчаніна, відавочна, перашкодзіла імклівае развіццё падзеяў у Заходній Беларусі: вызваленне ўладамі былых кіраўнікоў БСРГ, перавыбары ў сейм у Лідскай і Свянцянскай выбарчых акругах, ліквідацыя «Змагання».

Неабходна адзначыць, што неаднаразовыя прапановы Я. Гаўрыліку ўступіць у кампартыю, ад чаго ён стала адмаўляўся, мелі нечаканы канец. У маі 1930 г. паслу абавязцілі, што ЦК КПЗБ залічыў яго членам партыі. Я. Гаўрыліку нічога не заставалася, як пагадзіцца з гэтым, але ён папярэдзіў, што пакідае за сабой права лічыць адкрытымі некаторыя кардынальныя пытанні свайго светапогляду [223, s. 181].

Гэтыя факты гавораць аб прыналежнасці Я. Гаўрыліка і І. Дварчаніна да нацыянальна-вызваленчай плыні арганізацыі і моцным ціску на «Змаганне» з боку кампартыі.

Аднак нягледзячы на нязгоду сваіх кіраўнікоў з сектанцкай палітыкай камуністаў, арганізацыя працягвала сваю дзейнасць. У красавіку 1930 г. з'явілася дэкларацыя лева-радыкальнага сеймавага блока супраць Цэнтралева, які абвінавачваўся ў адхіленні праз сейм прапаноў блока і асобных яго членаў (у тым ліку і паслоў «Змагання»), накіраваных супраць нацыянальнага прыгнёту ў краіне; на паліяпшэнне становішча беспрацоўных, пенсіянераў, інвалідаў, удоў і сірот; абарону інтарэсаў сялянскіх мас. Сярод іншага дэкларацыя заклікала членаў партый Цэнтралева выходзіць з іх складу, а таксама да масавай забастоўкі і дэмансстрацыі 1 Мая [216, s. 85—88].

Непасрэднае дачыненне да працы БСРПК «Змаганне» мелі перавыбары ў сейм у Лідской (Ашмянскі, Валожынскі, Вілейскі, Лідскі, Маладзечанскі паветы) і Свянцянскай (Браслаўскі, Дзісенскі, Пастаўскі, Свянцянскі паветы) [305, с. 129] выбарчых акругах.

Пад цікам масавых пратэстаў (да чаго дачыніліся і паслы клуба) супраць парушэнняў падчас парламенцкай выбарчай кампаніі 1928 г. і фальсіфікацыі вынікаў галасавання ў гэтых акругах польскі Найвышэйшы суд ануляваў у пачатку 1930 г. вынікі выбараў у іх і прызначыў там перавыбары. Міністр унутраных спраў выдаў адпаведныя распараджэнні: 6 сакавіка аб прызначэнні перавыбараў у сейм у Лідской выбарчай акрузе на 25 мая, а 24 красавіка аб іх прызначэнні ў Свянцянскай выбарчай акрузе на 13 ліпеня. Прыхільнікі «санацыі» былі закліканы байкатаўцаў гэтых перавыбары [273, с. 230; 293, с. 269; 297, с. 148]. Так улады імкнуліся стварыць бачнасць законнасці і парламенцкай дэмакратыі і праверыць адначасна палітычны настрой заходнебеларускага насельніцтва перад падрыхтоўкай расправы над легальнай парламенцкай апазіцыяй праз роспуск самога парламента.

«Змаганне» прыняло актыўны ўдзел у выбарчых кампаніях у гэтых акругах. Але з-за праследавання левых рэвалюцыйна-дэмакратычных сіл уладамі і іх прыхільнікамі клубу даводзілася пераадольваць значныя цяжкасці на гэтым шляху [63, л. 225—226].

19 сакавіка 1930 г. у ЦС БСРПК «Змаганне» адбылася нарада 20 дэлегатаў ад мясцовага актыву арганізацыі па пытанні аб правядзенні перавыбараў у сейм. Ужо ў канцы сакавіка «Змаганне» распачало складанне свайго спіса кандыдатаў у сейм і ўтварэнне выбаркама для перавыбараў у Лідской выбарчай акрузе. Клуб заклікаў сваіх актыўістаў на месцах да стварэння вясковых, гмінных і павятowych выбаркамаў [46, л. 221—222; 187, с. 1].

У выніку прызначэння перавыбараў у Лідской выбарчай акрузе БСРПК «Змаганне» фармальна страціў Ф. Валынца, які зноў стаў кандыдатам у сейм, але на гэты раз ад «Змагання». Каб пазбегнуць арышту, Ф. Валынец выехаў у Гданьск. Левые сілы, узначальваемыя кампартыяй, як звычайна выйшлі на выбары блокам, але яны выра-

шылі не распыляцца і зрабілі стаўку на спісы арганізацыі. Праз клуб былі вылучаны два (для падстрахоўкі на выпадак скасавання) кандыдацкія спісы (адзін па лініі ТБШ). Агітацыю і збор подпісаў пад імі паслы распачалі праз Таварыства і свой мясцовы актыў [19, л. 21; 262, с. 160].

30 сакавіка ў Лідзе быў утвораны Акруговы выбарчы камітэт (АВК) БСРПК «Змаганне», які разгарнуў актыўную дзейнасць па агітацыі, збору ўзносаў у свой выбарчы фонд, утварэнні выбаркамаў на месцах, прызначэнні мужоў даверу і іх намеснікаў для кантролю падчас выбараў. Важкім вынікам гэтай актыўнасці стала стварэнне даволі шматлікіх мясцовых выбаркамаў, у тым ліку павятовых у Ашмянах, Валожыне і Маладзечне. Са свайго боку клуб дапамагаў АВК, накіроўваў яго працу ў патрэбнае рэчышча праз нарады актыўістаў у Вільні і на месцах. Адразу пасля свайго ўтварэння АВК даслаў да падпісчыкаў газеты «На варце» спецыяльны зварт з заклікам аб дапамозе ў перадвыбарчых акцыях і інструкцыі, супраць каго галасаваць на выбарах, як ствараць мясцовыя выбаркамы, вылучаць людзей на пасады мужоў даверу і іх намеснікаў. У звароце таксама паведамлялася, што Ф. Валынец выдаў адкрыты ліст супраць спіса групы Я. Станкевіча [19, л. 23, 28—31, 35—37; 93, л. 10—69].

Дзяякуючы актыўнай дзейнасці, пад двумя спісамі, вылучанымі пад кіраўніцтвам арганізацыі, было сабрана звыш 3 тыс. подпісаў выбаршчыкаў, што значна перавышала неабходную колькасць, але выбарчая камісія зацвердзіла толькі адзін з іх і дала яму № 46. Спіс з 12 кандыдаў узначальвалі Ф. Валынец і М. Верамей [261, с. 104—105].

Адразу пасля гэтага АВК разаслаў на месцы агітаторам паведамленне аб нумары спіса «Змагання» з заклікам да актыўізациі працы. Акрамя гэтага, паслы БСРПК «Змаганне» ў май таксама даслалі падобныя паведамленні, якія змяшчалі апроц іншага ўзор пратакола арганізацыйнага сходу для ўтварэння выбаркама і заклік ствараць іх на прадпрыемствах, а таксама дасылаць на адрес АВК ці самога клуба інфармацыю аб усіх перашкодах і злоўжываннях улад і іх прыхільнікаў падчас выбарчай кампаніі. У выніку агітацыйная дзейнасць значна ўзрасла. Аб яе

паспяховасці сведчыць факт пераходу на бок «Змагання» цэлага павятовага выбаркама Блока нацыянальных меншасцяў у Ашмянах [93, л. 39—72].

Для перадвыбарчай агітацыі організацыя выкарыстоўвала таксама непасрэдна газету «На варце», пакуль яна не была зачынена ўладамі. Акрамя гэтага, друкаваліся адна за адной і распаўсюджваліся па ўсёй выбарчай акрузе перадвыбарчыя адозвы [18, л. 24, 41, 74—76; 93, л. 50—53].

Яшчэ да ўтварэння АВК, у самым пачатку перадвыбарчых акций ад імя Цэнтральнага выбарчага камітэта клуба была выдадзена вялікая адозва, якая змяшчала ў выглядзе лозунгаў праграмныя тэзісы «Змагання». Гэтая адозва, як і наступныя, якія ўжо мелі нумар спіса, заклікала галасаваць за спіс арганізацыі, жорстка крытыкавала сапернікаў па выбарах і змяшчала факты праследаванняў агітатарапі і паслоў БСРПК «Змагання» ўладамі і іх прыхільнікамі. Акрамя гэтага, меліся адозвы адразу на беларускай і польскай мовах, а ў маі ў Вільні былі выдадзены два агітацыйныя плакаты. Адзін — у друкарні Б. Клецкіна ў выглядзе друкаванай адозвы яркага ліловага колеру, а другі — у друкарні Г. Баеўскага з фотакарткамі збітых Я. Гаўрыліка, І. Дварчаніна, Я. Грэцкага, П. Крынчыка (пад кожнай стаялі месца і дата збіцця) і спісам кандыдатаў у сейм з адрасамі і родам іх занятку [86, л. 6—16; 93, л. 41—81].

Самі паслы клуба выязджалі для правядзення мітынгаў і сходаў на месцы, нягледзячы на тое што на такіх мэрапрыемствах іх часта збівалі паліцыя і прыхільнікі сапернікаў па выбарах. Усяго было праведзена 12 пасольскіх агітацыйных мітынгаў [45, л. 68].

Вялікую дапамогу ў перадвыбарчай агітацыі «Змаганню» аказалі камуністы і камсамольцы. Толькі ў сумесна з імі арганізаваных мітынгах удзельнічалі звыш 15 тыс. выбаршчыкаў [248, с. 47].

Дзякуючы такой актыўнай працы, нягледзячы на перашкоды і рэпрэсіі, 25 мая спіс «Змагання» атрымаў у Лідской выбарчай акрузе 24 851 голас, ці 25% ад усіх галасаваўшых, што дало яму два мандаты ў сейм, якія атрымалі Ф. Валынец і М. Верамей (гл. дадатак 1). Гэта быў значны поспех. Аднак першае месца заняў спіс СХ, які атрымаў

30 462 галасы, ці 40,5% ад усіх галасаваўшых [46, л. 80]. Прычынамі гэтага сталі рэпрэсіі і перашкоды з боку ўлад, якія не дазволілі арганізацыі стварыць дастаткова шырокай сеткі выбаркамаў і ахапіць агітацыяй усю выбарчую акругу, а таксама наяўнасць у яго агітацыі сектанцкіх лозунгаў і адсутнасць у спісе «Змагання» кандыдатаў ад палякаў, літоўцаў і яўрэяў [46, л. 80а].

Пасля галасавання БСРПК «Змаганне» непасрэдна і праз АВК атрымаў з месцаў паведамленні аб ходзе і выніках выбараў, парушэннях і перашкодах з боку ўлад, а таксама крытычныя заўвагі па правядзенню выбарчай кампаніі [57, л. 153, 173; 93, л. 63—64, 75].

З чэрвеня разгарнуліся перадвыбарчыя акцыі ў Свянцянскай выбарчай акрузе. Яшчэ 30 мая на пасяджэнні сеймавага клуба «Змагання» было вырашана ўтварыць АВК у Свянцянах у складзе М. Шаблоўскага (старшыня), Я. Гаўрыліка (намеснік) і М. Кіевіча (сакратар); тэрмінова выдаць адозву да насельніцтва Свянцяншчыны і выдаць перадвыбарчую платформу; прыцягнуць да агітацыі актыў ТБШ; працягваць спробы выдання ў Варшаве газеты арганізацыі і бюлетэня Таварыства; прасіць рэдакцыю левай рэвалюцыйна-дэмакратычнай украінскай газеты «Сіла» змясціць артыкул аб перавыбарах у Свянцянскай выбарчай акрузе і разаслаць нумар з ім па дасланых адресах ва ўсе паветы гэтай акругі. 2 чэрвеня гэтыя рашэнні былі ўзгоднены з Я. Гаўрылікам на чарговым пасяджэнні, дзе, апроч таго, быў зацверджаны змест адозваў, якія былі скіраваны супраць сапернікаў па выбирах і заклікалі да стварэння выбаркамаў «Змагання» [93, л. 3, 5].

У хуткім часе БСРПК «Змаганне» падрыхтаваў канчатковы спіс з 11 кандыдатаў на чале з літоўцамі, якія складалі значную частку насельніцтва Свянцяншчыны, і падпісныя лісты да яго. Для афіцыйнага прадстаўлення ў выбарчай камісіі былі прызначаны ўпаўнаважаны па збору подпісаў пад спісам (Я. Гаўрылік) і яго намеснік (Я. Крынчык). Таксама былі прыняты заходы па падрыхтоўцы да ўтварэння пры ЦС літоўскага аддзела [63, л. 233; 93, л. 77—78, 82—83]. Так спрабавалі выправіць хібы лідской выбарчай кампаніі.

У чэрвені была выдадзена перадвыбарчая адозва і заклік «Змагання» да ўтварэння выбаркамаў. Агітацыю на месцах зноў дапамагалі весці камуністы і камсамольцы. У паветы выбарчай акругі былі пасланы інструктары БСРПК «Змаганне» [28, л. 46—47; 53, л. 37; 281, с. 274].

Аднак улады, якія баяліся паўтарэння вынікаў лідскіх перавыбараў, анулявалі, як і ўсе іншыя спісы лева-радыкальных сіл, спіс арганізацыі, які нават паспей атрымаў сабе № 47. Скасаванню садзейнічала тое, што з-за паспеху пад імі была сабрана толькі роўна патрэбная колькасць у 50 подпісаў [53, л. 213]. З гэтай нагоды БСРПК «Змаганне» выдаў спецыяльную адозву да выбаршчыкаў, якая ў асноўным паўтарала змест лідскіх аналагу і заклікала ствараць выбаркі, праводзіць мітынгі і сходы пратэсту, ствараць сялянска-работніцкую самаабарону і галасаваць за скасаваныя спісы рабоча-сялянскага блока. Адозва заклікала да грашовых ахвяраванняў у выбарчы фонд «Змагання» і змяшчала ўзор пратакола арганізацыінага сходу для ўтварэння выбаркама. Копію пратакола трэба было даслаць на адрес БСРПК «Змаганне» ці АВК у Свянцянах, туды ж раілася дасылаць факты розных перашкод і звяртніцца за любымі даведкамі ў справе выбараў [57, л. 333].

З-за процідзеяння ўлад справа з удзелам паслоў клуба ў перадвыбарчых мітынгах і сходах ішла дрэнна. Аднак, дзе была магчымасць, паслы (у тым ліку і М. Верамей) бралі ў іх чынны ўдзел [53, л. 28, 224; 81, л. 539].

Усё ж вынікі перадвыбарчай працы былі не вельмі суцішальныя. Так, удалося правесці толькі пяць пасольскіх мітынгаў (тры ў Дзісенскім і па аднаму ў Пастаўскім і Свянцянскім паветах) з агульнай колькасцю ўдзельнікаў 8 400 чалавек. Мясцовых жа выбаркамаў было ўтворана толькі пяць (усе ў Дзісенскім павеце). Але былі паспяхова арганізаваны дружыны самаабароны для масавых мерапрыемстваў, якія дзейсна ахоўвалі іх ад правакацый і абаранялі паслоў БСРПК «Змаганне». Перадвыбарчыя агіткі клуба працягвалі распаўсюджвацца аж да самага дня галасавання [53, л. 21—22; 100, л. 4].

У выніку на ануляваныя спісы рабоча-сялянскага блока удалося сабраць 13 ліпеня ад 5 025 галасоў па афіцый-

ных звестках да 9 тыс. галасоў па звестках блока. Пры гэтым арганізацыя ўвогуле лічыла, што на яе спіс прыпадае да 10 тыс. галасоў выбаршчыкаў [99, л. 10]. Першае ж месца на перавыбарах у Свянцянскай выбарчай акрузе зноў заняло СХ, якое атрымала 21 642 галасы выбаршчыкаў [53, л. 20]. Зноў прычыны гэтага былі амаль тыя самыя, што і падчас лідскіх перавыбараў. Сапраўды, рэпрэсіўныя дзеянні ўлад і іх прыхільнікаў супраць узнічальваемых кампартыяй левых сіл яшчэ больш узмацніліся, што не дазволіла ім паўнавартасна выправіць хібы лідскіх перадвыбарчых акций і выкарыстаць факт узнічлення спіса «Змагання» літоўцамі. Да таго ж гэтыя сілы не здолелі хутка перабудавацца для дзейнасці ў пагоршыўшыхся ўмовах, многія рэчы ім даводзіліся рабіць у паспеху, што, зразумела, адбівалася на якасці выбарчай кампаніі лева-радыкальных сіл. Акрамя гэтага, іх электарат быў дэзарганізаваны заклікам галасаваць за некалькі скасаваных спісаў, якія ў выніку міжволі супрацьпастаўляліся.

Такім чынам, пасольскі клуб арганізацыі разгарнуў у сейме энергічную шматбаковую працу на карысць народных мас Заходняй Беларусі, у абарону культуры і нацыянальных правоў беларускага народа. Сеймавую трываліну і пасольскія права яго члены выкарыстоўвалі для зносін з насельніцтвам, каб праз галаву ўрада гутарыць з народам, падымаць яго палітычную і нацыянальную свядомасць.

Пры разглядзе ў сейме дзяржаўных бюджетаў, абмеркаванні законапраектаў і дзейнасці ўрада паслы клуба «Змагання» выступалі з яскравымі выкryвальнымі прамовамі. Прэз сейм імі было ўнесена, без уліку супольна паданых з іншымі клубамі, 11 запытаў і 13 пропаноў, 9 з якіх мелі экстраныя характеристыкі [293, с. 340]. Паслы рабілі заявы пратэсту ў сувязі з парушэннем дэмакратычных правоў і свабод урадам і мясцовымі ўладамі, уздымалі жыццёвия патрабаванні звязтаўшыхся да клуба людзей. У сваіх выступленнях паслы крытыковалі ўнутраную і зневісную палітыку польскіх улад; імкнуліся раскрыць каланізаторскія характеристыкі іх дзеянняў на «ўсходніх краесах», няздольнасць урада кіраваць эканомікай, палепшиць сацыяльна-еканамічнае становішча насельніцтва; выкryвалі самавольства

паліцыі і мясцовай адміністрацыі, рашуча асуджалі існуючыя парадкі. Не пазбягалі жорсткай крытыкі з боку паслоў клуба «Змагання» і палітычныя апаненты. Уся крытыка вялася з пазіцый іх левых сацыялістычных перакананняў.

Паспяховыя для «Змагання» перавыбары ў сейм у Лідскай выбарчай акрузе засведчылі значную падтрымку арганізацыі насельніцтвам. Аднак часта дзеянні сеймавага клуба «Змагання», пад уплывам кампартыі, былі не пазбаўлены сектанцтва, што адмоўна адбівалася на яго працы і выклікала зразумелую нязгоду часткі паслоў і актыву, якія спрабавалі надаць першасныя харктар менавіта нацыянальна-вызваленчаму напрамку працы арганізацыі. Але пры ўсім гэтым «Змаганне» разам з іншымі працтвеннікамі лева-радыкальнага блока было важнай сілай у сейме і па-за ім, якая праводзіла лінію бескампраміснай барацьбы з дыктатурай Пілсудскага.

3.5. Парламенцкія выбары 1930 г. у Польшчы і ліквідацыя арганізацыі «Змаганне»

Летам 1930 г. сацыяльна-эканамічнае і палітычнае становішча Польшчы працягвала пагаршацца. На грунце глыбокага эканамічнага крызісу і росту палітычнай актыўнасці ў краіне абваstryліся адносіны паміж сеймам і ўрадам. Шырокую апазіцыю рэжыму Пілсудскага ўзначаліў Цэнтралеў. Такое становішча не задавальняла дыктатара і яго атачэнне, бо яны імкнуліся забяспечыць бескантрольнасць сваёй улады, дзеля чаго была неабходна паслухмянная большасць у парламенце. Апазіція ж абвясціла лозунг канцэнтрацыі ўсіх дэмакратычных сіл вакол сейма. Аднак кампартыя і левыея рэвалюцыйна-дэмакратычныя арганізацыі, у тым ліку і «Змаганне», супрацьпаставілі гэтаму свой лозунг падтрымкі і абароны лева-радыкальных паслоў у сейме, бо не лічылі парламент дзеясной прыладай для паляпшэння становішча народных мас [78, л. 176]. Такі сектанцкі падыход, вядома, быў наруку дыктатуры, бо дазваляў ёй паасобку разграміць усе апазіцыйныя сілы.

У такіх умовах 25 жніўня 1930 г. Пілсудскі быў прызначаны на пост прэм'єр-міністра. Яго ўрад імкнуўся выйсці з палітычнага крызісу шляхам узмацнення барацьбы з ростам рэвалюцыйнага руху ў краіне, канчатковай ліквідацыі рэшткаў дэмакратычных правоў і свабод і ўстановлення аднапартыйнага «санатыйнага» рэжыму. Дыктатар вырашыў канчаткова скончыць з апазіцый і даў указанне аб роспуску парламента «у імя ўратавання краіны». 30 жніўня прэзідэнт Польшчы І. Масьціцкі распушціў сейм і прызначыў новыя выбары адпаведна на 16 і 23 лістапада гэтага ж года [290, с. 117].

Адначасова з роспуском парламента пачаліся арышты страціўшых сваю недатыкальнасць апазіцыйных парламентарыяў [226, с. 139], да якіх, зразумела, адносіліся і паслы «Змагання». Але іх арышт меў свае асаблівасці.

Першым з паслоў БСРПК «Змаганне» быў арыштаваны І. Дварчанін. Гэта адбылося яшчэ 19 жніўня пасля антываеннага мітынгу сялян у Алекшыцах Гродзенскага павета, да ўдзелу ў якім былі запрошаны І. Дварчанін і Ф. Валынец. Мерапрыемства было добра падрыхтавана, была арганізавана дружына самаабароны на выпадак нападаў на паслоў. Яго правядзенне было прымеркавана да праваслаўнага свята Спаса, якое адзначалася сваёй магалюднасцю. Акцыя сабрала да 4 тыс. сялян. Паліцыя паспрабавала разагнаць мітынг, але яго ўдзельнікі аказалі супраціўленне і закідалі паліцэйскіх камяніямі. Людзі не разыходзіліся да той пары, пакуль І. Дварчанін і Ф. Валынец не выехалі ў Гродна [19, л. 47; 88, л. 52—53; 113, л. 73; 124, л. 30].

У выніку крывавай бойкі на мерапрыемстве былі цяжка параненыя 4 паліцэйскія, 2 удзельнікі акцыі былі забіты, а больш за 20 — парапененыя [207, с. 4]. Зразумела, улады не маглі проста так адпусціць паслоў. 21 жніўня яны былі перахоплены паліцыяй на чале з падпракурорам акрутавага суда Гродна, які, нягледзячы на пасольскую недатыкальнасць, арыштаваў І. Дварчаніна па абвінавачванні ў тым, што як быццам бы ён страйяў у паліцэйскага. У Ф. Валынца толькі праверылі дакументы і адпусцілі. Усяго былі арыштаваны больш за 60 удзельнікаў мітынгу [60, л. 77]. Патрэбныя паказанні з іх выбівалі здзекамі

і катаўннямі. Паслы клуба зрабілі з нагоды арышту І. Дварчаніна запыты да маршалка сейма, міністра ўнутраных спраў і г. д., а таксама збіралі рэзалюцыі падтрымкі ад масавых сходаў і адпраўлялі іх у Гродзенскую турму, дзе ўтрымліваўся пасол [88, л. 53—54]. Але яго так і не вызвалілі.

Асоба І. Дварчаніна невыпадкова найбольш непакоіла польскія ўлады, бо гэта быў высокаадукаваны, актыўнейшы дзеяч «Змагання», які карыстаўся вялікай папулярнасцю [283, с. 31]. Таму ён і стаў першай мішэнню для апошняга ўдару ўлад па арганізацыі.

«Змаганне» добра ўсведамляла, што ідзе падрыхтоўка да роспуску парламента. Аб гэтым сведчыць тое, што на адным з пасяджэнняў БСРПК «Змаганне» ў канцы жніўня было вырашана накіраваць Я. Грэцкага ў ЦК КПЗБ, каб атрымаць указанне, як быць у выпадку роспуску сейма: хавацца ці чакаць арышту. Да атрымання ж гэтага ўказання было вырашана ўсім заставацца на месцы і працягваць працаўцаў [262, с. 168].

З паводзін паслоў клуба ў канцы жніўня можна заключыць, што ЦК КПЗБ даў ім указанне знішчыць кампраметуючыя документы і схавацца. Але арганізацыя памылілася з датай роспуску парламента. Паслы лічылі, што гэта адбудзецца 31 жніўня, калі парламентары будуть атрымліваць зарплату і лягчэй будзе арыштаваць усіх апазіцыйнераў. Таму Я. Гаўрылік, Ф. Валынец, П. Крынчык і М. Верамей 29 жніўня заставаліся яшчэ ў Вільні, і толькі Я. Грэцкі быў дома ў Косаўскім павеце [88, л. 55].

Аб тым, што паслы БСРПК «Змаганне» ўвесь гэты час знаходзіліся «пад каўпаком» у паліцыі, сведчыць тое, што Я. Гаўрылік, Ф. Валынец і П. Крынчык былі арыштаваны яшчэ да публікацыі дэкрэта аб роспуску парламента.

Так, Я. Гаўрылік быў арыштаваны раніцай 30 жніўня ў варшаўскім цягніку на станцыі Ландварова, недалёка ад Вільні. Ён ехаў наведаць І. Дварчаніна і далей — у Варшаву, каб падаць яшчэ адзін запыт адносна зняволенага пасла маршалку сейма і ў іншыя ўладныя структуры. Пасля арышту пасла на яго кватэры ў Вільні быў праведзены вобыск, падчас якога былі знайдзены толькі некалькі зашифраваных запісак і канфіскавана пішучая машина.

Таксама раніцай 30 жніўня арыштавалі і Ф. Валынца ў яго доме ў Вілейцы. Падчас вобыску ў доме пасла нічога кампраметуючага знайдзена не было [88, л. 61].

Цяжкія наступствы для далейшага лёсу дзеячаў «Змагання» меў арышт П. Крынчыка. Шпікі і паліцыя каля ЦС і суседний з ім кватэры Я. Грэцкага, дзе ў апошні час жыў П. Крынчык і знаходзіўся архіў арганізацыі, былі заўважаны яшчэ ранкам 30 жніўня, за некалькі гадзін да вобыску і аб'явы аб роспуску парламента. Аднак паведаміць аб гэтым П. Крынчыку не ўдалося. У выніку праведзенага паліцыяй вобыску ў ЦС былі канфіскаваны 100 злотых і ўсе наяўныя акты. П. Кізевічу ў самы апошні момант перад вобыскам удалося скавацца. Сам жа П. Крынчык, калі зразумеў, што не пазбегне вобыску і арышту, з дапамогай свайго пляменніка-падлетка і камсамольца Ф. Маслоўскага паспрабаваў спаліць кампраметуючыя дакументы. Але амаль нічога знішчыць яны не паспелі, бо хутка ўварвалася паліцыя і распачала вобыск, які скончыўся толькі вечарам. П. Крынчык і Ф. Маслоўскі былі арыштаваны. У выніку паліцыя канфіскавала архіў, сярод матэрыялаў якога былі і раҳункі, якія сведчылі аб tym, хто, калі і колькі атрымаў ад паслоў грошай. Колькасць гэтых грашовых выдаткаў у шмат разоў пераўзыходзіла пасольскія заробкі і сведчыла аб фінансаванні «Змагання» звонку [14, л. 12; 23, л. 75—80; 88, л. 58—59]. З-за вядомай палітычнай накіраванасці арганізацыі ні ў каго не ўзнікала сумненне, што крыніцай фінансавання быў СССР. Для следства гэта паслужыла вельмі важным доказам яе антыдзяржаўнай дзейнасці.

Арыштаваныя паслы БСРПК «Змаганне» былі спачатку дастаўленыя ў Віленскую турму папярэдняга зняволення, а потым — у турму на Вялікай Стэфанаўскай вуліцы, дзе з 31 жніўня пачаліся іх допыты [246, с. 80].

Арышту ўдалося пазбегнуць М. Верамею, які яшчэ 29 жніўня па патрабаванні ўпаўнаважанага ЦК КПЗБ пры арганізацыі Г. Мухі-Мухноўскага перайшоў у Вільні на нелегальнае становішча. Пазбег арышту і Я. Грэцкі, якому ўдалося скавацца і потым, як і М. Верамею, выехаць нелегальна ў СССР [23, л. 90; 32, л. 38—39; 262, с. 169].

Разам з арыштам паслоў клуба былі ліквідаваны ЦС і апошні павятовы сакратарыят БСРПК «Змаганне» ў Брэсце, арыштавана значная частка актыву [19, л. 49]. Такім чынам, па сутнасці «Змаганне» было разгромлена, што з'явілася лагічным вынікам той палітыкі праследаванняў і рэпрэсій, якую польскія ўлады праводзілі ў адносінах да арганізацыі з першых дзён яе існавання.

Аднак тыя, хто застаўся на волі, працягвалі барацьбу. Як толькі першая хвала арыштаў прайшла, акалелы актыў на чале з М. Верамеем тэрмінова выдаў ад імя «Змагання» адозву, у якой заклікаў насельніцтва пратэставаць супраць арыштаў членаў арганізацыі і патрабаваць іх вызвалення [262, с. 170].

Пасля роспуску парламента і арышту большасці паслоў БСРПК «Змаганне» хвалі пратэсту ахапілі не толькі Заходнюю Беларусь, але і БССР [22, л. 38—39].

У такіх умовах акалелыя члены «Змагання» распачалі падрыхтоўку да парламенцкай выбарчай кампаніі. У першы тыдзень верасня па ініцыятыве Г. Мухі-Мухноўскага ў Вільні пад дахам ТБШ адбыліся з гэтай нагоды нарады верхавіны акалелага актыву пры ўдзеле вядомых быльх грамадоўцаў М. Бурсевіча, П. Мятлы і С. Рака-Міхайлоўскага. У выніку быў распачаты збор подпісаў для вылучэння дзяржаўнага і акруговых выбарчых спісаў і арганізаваны ў якасці складовай часткі інтэрнацыянальнага антыфашистыцкага рабоча-сялянскага блока левых сіл на чале з кампартыяй Цэнтральны беларускі рабоча-сялянскі выбарчы камітэт (ЦБРСВК) «Змаганне» з прэзідыумам у складзе Я. Баліцкага (старшыня), І. Кур'янкі (сакратар) і К. Шаблоўскай (скарбнік). Паведамленне аб гэтым было пададзена ў староства Вільні. У выніку ў Я. Баліцкага быў праведзены вобышк, а яго самога арыштавалі на некалькі дзён, але выпущклі з-за адсутнасці кампрамата. Найбольш жа працаваць давялося І. Кур'янку, які выдаваў спісы на збор подпісаў. Каб падмануць пільнасць улад, былі вылучаны два дзяржаўныя спісы: адзін на чале з арыштаванымі пасламі БСРПК «Змаганне» (для забароны), а другі — з менш скампраметаванымі перад уладамі людзьмі (для збору подпісаў). Але ЦК КПЗБ запатрабаваў збіраць подпісы пад першым, а так-

сама пад адпаведнымі яму акруговымі спісамі [50, л. 252; 88, л. 70—73].

Такім чынам, ЦБРСВК «Змаганне» падаў свой дзяржаўны спіс, пад якім было сабрана з 850 подпісаў выбаршчыкаў, у Галоўную выбарчую камісію ў Варшаве, якая дала спісу № 8 [244, с. 3].

Тым часам Б. Тарашкевіч у верасні быў запрошаны з Гданьска ў Маскву, дзе разам з членамі польскай секцыі Камінтэрна абмяркоўваў перспектывы далейшага развіцця легальнага левага рэвалюцыйнага беларускага руху ў Польшчы. У выніку было пастановлена, што ўсе датэрмінова вызваленые грамадоўцы застануцца ў краі і далучацца да арганізацыі перадвыбарчых акций. Калі ж таго будзе вымагаць сітуацыя, яны перабяруцца ў Гданьск і адтоль будуть кіраваць выбарчай кампаніяй [226, с. 139—140].

Пасля вяртання ў Польшчу Б. Тарашкевіч напісаў і размножыў да 1 тыс. экзэмпляраў «Ліст былога пасла Браніслава Тарашкевіча» ў справе датэрміновага вызвалення былых паслоў БСРГ з выкрыццём рэпресіўнай палітыкі ўлад і перадвыбарчай лева-радыкальнай агітацыяй. Гэты ліст праз адресы актывістаў Грамады і «Змагання» быў разасланы па ўсёй Заходній Беларусі. Таксама Б. Тарашкевіч выдаў адозву ў абарону арганізацыі і дэкларацыю на польскай мове да работнікаў, сялян і працоўнай інтэлігенцыі з жорсткай крытыкай палітычных апанентаў на надыходзячых парламенцкіх выбарах і заклікам гуртавацца вакол адзінага рэвалюцыйнага блока [18, л. 142; 57, л. 242—244; 217, с. 89—90; 254, с. 150].

Магчымасць легальнай агітацыінай працы для левых радыкалаў у той час стала абмежаванай да мінімуму. Не дазваляліся ніякія масавыя сходы, а члены выбаркамаму і кандыдаты ў парламент знаходзіліся пад наглядам. У такой сітуацыі ўдзел Б. Тарашкевіча ў перадвыбарчай агітацыі быў закліканы да актыўнасці і сведчыў пра грамадоўскую традыцыю. У верасні Б. Тарашкевіч стаў старшинёй, Я. Грэцкі — сакратаром, а М. Верамей — скарбнікам ЦБРСВК «Змаганне». Камітэт адразу ж змясціў у лева-радыкальным друку аб'яву ад імя новага кіруючага складу з указаннем свайго адреса і пропановай звяртацца за інфармацыяй у справе выбараў [54, л. 222].

ЦБРСВК «Змаганне» працаваў у цяжкіх умовах. Яго сакратар і скарбнік хаваліся ад паліцыі. Аднак, нягледзячы на гэта, у верасні была выдадзена вялікая адозва да ўсяго насельніцтва краю, у якой выкладалася выбарчая праграма; падвяргаліся бязлітаснай крытыцы ўлады і сапернікі па выбарах; усхвалілася дасягненні БССР і СССР у цэлым; змяшчаліся заклікі да паўсюднага стварэння выбаркамаў на прадпрыемствах (а таксама гмінных, павятовых і акруговых), арганізацыі мітынгаў і канферэнцый, зборання ўзносаў у выбарчы фонд «Змагання». Заканчвалася адозва патрабаваннем вызваліць усіх палітычных зняволеных, у тым ліку і паслоў БСРПК «Змаганне». Пры гэтым паведамлялася, што камітэт будзе ўдзельнічаць не толькі ў выбарах у сейм, але і ў сенат [87, л. 1—2].

У хуткім часе ў сувязі з узросшымі рэпрэсіямі ЦБРСВК «Змаганне» выпусціў новую адозву, якая паўтарала асноўныя палажэнні папярэдняй і заклікала не баражца рэпрэсій і супрацьпаставіць ім масавую самаабарону і шчыльнае гуртаванне вакол інтэрнацыянальнага антыфашистыскага рабоча-сялянскага блока. Таксама камітэт выдаў адозву ў сувязі з 5-й гадавінай заснавання БСРПК і паштоўку са здымкамі былых паслоў-грамадоўцаў [87, л. 17].

Аб актыўнай дзейнасці камітэта сведчыць той факт, што, нягледзячы на перашкоды і рэпрэсіі, на працягу толькі першай паловы каstryчніка выбаркамы «Змаганне» былі арганізаваны ў Валожыне, Маладзечне, Слоніме (павятовыя), Беластоку і Лідзе (акруговыя). Аднак члены выбаркамаў, зборшчыкі подпісаў пад спісамі «Змаганне» ў сейм і сенат, кандыдаты з гэтых спісаў і іншыя актыўвісты перыядычна падвяргаліся арыштам і збіццю. Самі спісы канфіскоўваліся (нават пры спробах перадаць іх у акруговыя выбарчыя камісіі) і вярталіся толькі пасля сканчэння тэрміну іх складання. Але пры ўсім гэтым у 20 заходнебеларускіх паветах у каstryчніку было распаўсюджана 35 400 перадвыбарчых адозваў ЦБРСВК «Змаганне», выдадзеных на польскай, рускай і беларускай мовах [18, л. 139; 57, л. 132; 62, л. 123; 115, л. 65].

Парламенцкая выбарчая акцыя ўвогуле праходзіла ва ўмовах рэпрэсій і тэрору ўлад супраць палітычных апа-

нентаў, бо выбары павінны былі забяспечыць Пілсудскаму, які асабіста ўзначаліў дзяржаўны спіс ББВР [218, с. 2], абсолютны мандат даверу выбаршчыкаў.

У сярэдзіне каstryчніка прайшлі новыя масавыя арышты членаў арганізацыі, быў разгромлены іх выбарчы цэнтр у Вільні. Гэта вельмі звузіла магчымасці легальнай працы, і кіраўніцтва ЦБРСВК «Змаганне» разам з далучыўшыміся да выбарчай кампаніі М. Бурсевічам, П. Мятлой і С. Рак-Міхайлоўскім, якія ў знак салідарнасці з Б. Тарашкевічам выдалі 15 каstryчніка ў Беластоку аднатыпную па змесце адозву, перабралася паступова ў Гданьск, адкуль кіравала выбарчай кампаніяй пры дапамозе сувязных [62, л. 83—84; 88, л. 30—35; 220, с. 2].

«Змаганню» ўдалося акрамя дзяржаўнага спіса ўнесці яшчэ спісы і ў акруговыя выбарчыя камісіі: у Брэсцкай, Беластоцкай і Гродзенскай выбарчых акругах па аднаму спісу ў сейм і сенат, а ў Бельскай выбарчай акрузе спіс у сейм [54, л. 239а—239б; 114, л. 11—12; 300, с. 136]. Аднак усе гэтыя спісы, як і дзяржаўны спіс, хоць і былі падпісаны ў некалькі разоў большай колькасцю выбаршчыкаў, чым гэта патрабавалася па законе, былі скасаваны на падставе сфабрыкованага недахопу прызнаных аўтэнтычнымі подпісаў [297, с. 182—183].

У выніку арганізацыі не засталося нічога іншага, як заклікаць выбаршчыкаў дэманстратыўна галасаваць за свае скасаваныя спісы, бо ўвогуле спісы інтэрнацыянальнага антыфашистыскага рабоча-сялянскага блока былі паўсюдна ануляваны, акрамя Віленскай выбарчай акругі [273, с. 237].

З падобным заклікам выступіў у сваіх новых адозвах Б. Тарашкевіч. Яго агітацыя паўтарала лозунгі, заклікі і патрабаванні вялікай вераснёўскай адозвы ЦБРСВК «Змаганне». Акрамя гэтага, адозвы заклікалі паведамляць у камітэт аб усіх утвораных нізовых выбаркамах. Таксама былі выдадзены адозвы з падобным зместам ад імя Б. Тарашкевіча і Я. Грэцкага; Б. Тарашкевіча, Я. Грэцкага і М. Верамея; нарэшце, проста без подпісаў. Зноў жа Б. Тарашкевіча падтрымалі М. Бурсевіч, П. Мятла і С. Рак-Міхайлоўскі ў сваёй адозве ад 15 лістапада [62, л. 88, 106—112, 114—115; 232, с. 64—65].

Ацалелыя члены арганізацыі не спынялі агітацыі і не забываліся падтрымліваць разам з іншымі палітычнымі вязнямі зняволеных паслоў БСРПК «Змаганне», суд над якім распачаўся 12 лістапада ў Гродне. Я. Грэцкі выдаў зварот да насельніцтва, які заклікаў пратэставаць супраць суда, гуртавацца вакол інтэрнацыянальнага антыфашисцкага рабоча-сялянскага блока і патрабаваць вызвалення ўсіх палітычных вязняў [23, л. 84—87; 62, л. 87].

Перад выбарамі ў сенат Б. Тарашкевіч апублікаваў адозву, якая паўтарала жорсткую крытыку сапернікаў па выбарах і заклікала ўсіх выбаршчыкаў ісці на выбары і галасаваць за ануляваны спіс «Змагання» [62, л. 113].

Непасрэдна самі выбары ў сейм і сенат праходзілі таксама ў абставінах рэпресій, паліцэйскага самавольства і фальсіфікацыі. Выбаршчыкаў сілай прымушалі ісці на выбарчыя ўчасткі і галасаваць за ўрадавых кандыдатаў. Там жа, дзе, па меркаванні ўлад, галасаваўшых было недастаткова, звярталіся да адкрытага махлярства: паліцэйскія і чыноўнікі самі апускалі ў выбарчыя скрыні пачакі загадзя падрыхтаваных бюлетэняў [271, с. 172].

У выніку такіх выбараў дзякуючы адсутнасці адзінства ў шэрагах апазіцыі ББВР істотна павялічыў сваё працтва ў сейме і сенаце (толькі ў заходнебеларускіх ваяводствах па афіцыйных дадзеных за кандыдатаў блока было «падана» крыху больш 1 млн галасоў, ці 75% ад усіх галасаваўшых [273, с. 238]), але ўсё ж не здабыў большасці ў дзве трэці галасоў, неабходнай для правядзення праз парламент новай канстытуцыі [286, с. 165]. Парламенцкая апазіцыя не магла больш рэалізаваць ніводнай сваёй ініцыятывы. Працтва ў парламенце лева-радыкальнага блока было зведзена ўсяго да некалькіх чалавек. Прычым з Заходнім Беларусі ў гэты лік не трапіў ніводны кандыдат. Згодна афіцыйным крыніцам, у Віленскай выбарчай акрузе спіс інтэрнацыянальнага антыфашисцкага рабоча-сялянскага блока сабраў усяго 1 854 галасы, што ў 2,3 раза менш, чым у 1928 г. [61, л. 258]. Паліцэйскія крыніцы сцвярджаюць, што на скасаваныя спісы «Змагання» было сабрана 17 тыс. галасоў [292, с. 95].

Такім чынам, рэжыму «санациі» ўдалося аслабіць апазіцыю, у значнай ступені кансалідаваць кіруючыя лагер

і ўмацаваць дыктатуру ў краіне. Парламенцкія выбары 1930 г. засведчылі расклад сіл у Польшчы на карысць рэакцыйных, антыдэмакратычных груповак. Прычынамі страты ўзначальваемымі кампартыяй левымі сіламі значнай часткі галасоў выбаршчыкаў сталі не толькі шырокое распаўсядженне рэпрэсій і фальсіфікаций. Да гэтага да-чыніліся агітацыя духавенства за ўрадавыя спісы [291, s. 75]; стомленасць грамадства ад працяглай палітычнай барацьбы, жаданне хоць бы нейкай стабілізацыі ва ўмовах эканамічнага крызісу, што спрыяла веры выбаршчыкаў у абязцянні ўлад палепшыць становішча народа праз неаб-межаваную ўладу харызматычнай асобы Пілсудскага; а таксама, у значнай ступені, сектантская пазіцыя, занятая левымі радыкаламі пад уплывам камуністаў, што перашкаджала стварэнню адзінага фронту апазіцыі супраць дыктатуры.

Нягледзячы на актыўную перадвыбарчую дзеянасць асалелых членаў, забарона ўсіх выбарчых спісаў арганізацыі адняла ў яе шанс на аднаўленне. Арыштаваныя члены «Змагання» былі асуджаны на турэмную няволю за антыдзяржаўную працу [311, s. 42—43]. Усё гэта сведчыць аб tym, што польскія ўлады імкнуліся найхутчэй разгроміць арганізацыю, бо яе дзеянасць спрыяла росту леварадыкальных, рэвалюцыйных настроў у заходнебеларускага насельніцтва. Разгром «Змагання» крайне звузіў магчымасці легальнай працы КПЗБ, пазбавіў яе парламенцкай трывалыні.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Узнікненне «Змагання» было абумоўлена канкрэтнымі сацыяльна-эканамічнымі і палітычнымі варункамі ў Заходній Беларусі як складовай часткі польскай дзяржавы канца 1920-х гадоў, агульным імкненнем беларусаў да нацыянальнай кансалідацыі, сацыяльнага і нацыянальнага вызвалення. Арганізацыя з'яўлялася непасрэдным прадаўжалальнікам справы БСРГ. Паміж імі існавала не толькі цесная ідэалагічная, але і асабовая сувязь, бо большасць яе членаў выйшлі з шэрагаў Грамады. «Змаганне» ўяўляла сабой удалы выпадак з'яднання сеймавай фракцыі і яе сакратарыятаў на месцах з шырокім мясцовым актывам. Фармальна арганізацыі як быццам бы не было, паколькі сакратарыяты сеймавага пасольскага клуба разглядаліся як падсобныя органы парламентскай фракцыі. Таму ўлады доўгі час не маглі прад'явіць «Змаганню» абвінавачвання. У той жа час арганізацыя не толькі існавала, але і карысталася вялікім уплывам сярод насельніцтва, якое пакутавала ад цяжкага сацыяльна-эканамічнага становішча і палітычнага бяспраўя.

З-за сваёй спецыфікі «Змаганне» не мела афіцыйна зацверджанай праграмы. Праграмная дэкларацыя сеймавага клуба ўтрымлівала патрабаванні поўнага ажыццяўлення асноўных дэмакратычных пераўтварэнняў і з'яўлялася па свайму характару рэвалюцыйна-дэмакратычнай з асобынымі патрабаваннямі паўсацыялістычнага характару. У цэлым яе можна назваць праграмай народна-дэмакратычнай рэвалюцыі. Ідэалагічныя пазіцыі кіраўнікоў арганізацыі характарызаваліся перш за ўсё класавым падыходам да рашэння сацыяльных пытанняў і ацэнкі

палітычных падзей. Кірауніцтва «Змагання» стаяла за арганізацыю класавай, рэвалюцыйнай барацьбы, легальнай і нелегальнай, парламенцкай і непарламенцкай, палітычнай, эканамічнай і ідэалагічнай аж да звяржэння існуючай улады. Дамагчыся гэтых мэт змаганцы імкнуліся шляхам з'яднання працоўных, стварэння саюза работчых і сялян, арганізацыі сумеснай барацьбы народных мас краю і ўсёй Польшчы.

У насельніцтва Заходній Беларусі «Змаганне» мела папулярнасць менавіта як арганізацыя-прадаўжальнік справы БСРГ. Аднак у дзейнасці «Змагання», якое падтрымлівала асноўныя палажэнні праграмы Грамады, паступова сталі праяўляцца пэўныя адрозненні ад працы грамадоўцаў, асабліва з 1930 г. Такіх адрозненняў некалькі: 1) выразнае адмежаванне ад беларускіх нацыянальна арыентаваных партый, груповак, арганізацый і інтэлігенцыі не лева-радыкальнага напрамку; 2) узмацненне сувязі з прадстаўнікамі іншых нацыянальнасцяў краю і ўсёй Польшчы, сталае ўзгадненне дзейнасці з інтэрнацыянальным рухам працоўных; 3) павелічэнне ўвагі да рабочых (асабліва сельскагаспадарчых), з'яўленне лозунга дыктатуры пралетарыату як гегемона рэвалюцыйнага руху; 4) большая акрэсленасць у сялянскім пытанні, скіроўванне бядняцкіх і серадняцкіх сялянскіх мас да барацьбы на чале з пралетарыятам не толькі супраць акупацыйнай польскай улады, але і супраць буржуазіі і кулацтва; 5) адкрытае выяўленне прасавецкай пазіцыі і станоўчых адносін да СССР, падкрэсліванне ролі пераўтварэнняў у ім як абавязковага ўзору.

З кожным годам «Змаганне» ўсё машней радыкализавалася ў левым кірунку. Усё часцей арганізацыя выконвала ролю легальнай пляцоўкі для дзеянняў камуністаў. З аднаго боку, цесная сувязь з кампартыяй спрыяла афармленню структуры «Змагання» і выкарыстанню арганізацыі багатага палітычнага вопыту камуністаў. З другога ж боку, залежнасць ад кампартыі, у якой на той час панавалі лявацка-сектантскія тэндэнцыі, вяла да праявы іх у працы «Змагання». Арганізацыя не заўсёды ўлічвала змены палітычных настрояў і паўсядзённых патрабаванняў розных плас-

тоў насе́льніцтва, канцэнтравала ўвагу на агульных задачах, адсоўвала на другі план нацыянальна-вызваленчую барацьбу, вызначалася рэзкім і бескампрамісным падыходам да палітычных апанентаў.

У выніку «Змаганне» не стала буйной арганізацыяй, яго ўплыў сярод насе́льніцтва быў значна меншы, чым уплыў БСРГ у свой час. Даёныліся да гэтага рэпрэсійная палітыка ўлад, якая біла па актыву, а таксама лявацка-сектанцкія тэндэнцыі ў кампартыі і яе трактоўка «Змагання» выключна як пляцоўкі для легальнай дзея́нісці КПЗБ, што абмяжоўвала нацыянальна-вызваленчы напрамак працы арганізацыі, звужала яе базу сярод насе́льніцтва [236; 237; 238; 239; 241].

Умоўна членаў «Змагання» можна падзяліць на трох групы. Першую групу складала значная частка мясцовых сакратароў і ўпаўнаважаных сеймавага пасольскага клуба на чале з Я. Грэцкім і П. Крынчыкам, якія былі камуністамі. Другую групу складала частка мясцовых сакратароў і ўпаўнаважаных на чале з Я. Гаўрылікам, І. Дварчаніным і Ф. Валынцом, якія стаялі на рэвалюцыйных сацыялістычных пазіцыях, блізкіх кампартыі. Трэцюю групу складала вялікая частка мясцовага актыву, якая прытрымлівалася левых рэвалюцыйна-дэмакратычных і нацыянальна-вызваленчых пазіцый. Погляды ўсіх трох плыняў унутры арганізацыі былі шырока адлюстраваны ў яе друку.

Менавіта такі неаднародны склад «Змагання» і дачыніўся да існавання ў арганізацыі незадаволенасці прыярытэтам сацыяльна-класавых мэт над нацыянальна-вызваленчымі. Барацьба за вылучэнне апошніх на першы план ішла на працягу ўсяго перыяду дзея́нісці «Змагання» [238; 241].

Арганізацыя мела значны ўплыў у асяроддзі ТБШ, плённа супрацоўнічала з ім на ніве абароны беларускай культуры і асветы, карысталася падтрымкай большасці членаў Таварыства. Праз гэта супрацоўніцтва «Змаганне» ўнесла значны ўклад у культурна-асветную працу сярод беларускага народа. Уплыў арганізацыі яшчэ больш узрос з пачаткам спроб польскіх улад падпрарадкована ТБШ сваім інтарэсам, калі «Змаганне» ўзначаліла барацьбу супраць гэтага і ажыццяўляла непасрэднае кірауніцтва дзея́нісці.

насцю Таварыства, захоўваючы яго левы рэвалюцыйна-дэмакратычны харктар. У 1929—1930 гг. «Змаганне» і ТБШ уяўлялі сабой адзіную арганізацыйную сістэму [240].

«Змаганне» разгарнула актыўную шматгранную парламенцкую і пазапарламенцкую дзейнасць. Арганізацыя праводзіла вялікую палітычную працу, адным з асноўных напрамкаў якой была барацьба за вызваленне палітычных зняволеных, супраць тэрору і рэпрэсій з боку польскіх улад і іх прыхільнікаў. Выкарыстоўваючы сваё легальнае становішча, паслы сеймавага клуба «Змагання» актыўна ўмацоўвалі левыя рэвалюцыйна-дэмакратычныя сілы і арганізоўвалі нацыянальна-вызваленчы рух у Захадній Беларусі. Стала праводзіліся мітынгі, сходы і дэманстрацыі, хоць гэта і было звязана з рызыкай для жыцця паслоў, нягледзячы на фармальнае права недатыкальнасці іх асоб. Сакратарыяты клуба, якія існавалі ў большасці заходнебеларускіх паветаў, аб'ядноўвалі вакол сябе значныя актыў, звязаны з шырокімі пластамі насельніцтва. Нягледзячы на сталыя перашкоды ўлад і іх прыхільнікаў, «Змаганне» мела сваю прэсу і вяло шырокую выдаўецкую дзейнасць, што выкарыстоўвалася для агітациі. Актыўная праца дазволіла згуртаваць вакол яго досыць значныя масы насельніцтва краю.

Але навучаны вопытам БСРГ дыктатарскі рэжым Пілсудскага зрабіў усё, каб не даць утварыць на базе сеймавага пасольскага клуба масавай арганізацыі. Тым не менш «Змаганне» карысталася вялікай падtrzymкай сярод шырокіх народных мас Захадній Беларусі і было ўплывовай палітычнай арганізацыяй, якая адыграла значную ролю ў левым рэвалюцыйна-дэмакратычным і нацыянальна-вызваленчым руху беларусаў Польшчы ў 1927—1930 гг. Дзякуючы «Змаганню» былі выхаваны і загартаваны шматлікія прыхільнікі і актыўісты левага рэвалюцыйна-дэмакратычнага і нацыянальна-вызваленчага руху. Сам факт утварэння «Змагання» ў абставінах, калі дзейнасць такіх арганізацый праследавалася і забаранялася, з'явіўся значным дасягненнем левых рэвалюцыйна-дэмакратычных сіл, нечаканым для ўлад [234; 235; 237; 238; 239; 240; 241].

Сеймавы пасольскі клуб «Змагання» быў апошній спробай прадстаўніцтва ў парламенце Польшчы левага рэвалюцыйна-дэмакратычнага і нацыянальна-вызваленчага беларускага руху. Ліквідацыя арганізацыі і масавыя арышты яе актыву, рэзкае абмежаванне працы ТБШ і закрыццё яго мясцовых структур, праследаванне ўсялякай легальнай апазіцыйнай дзейнасці ўзнялі значэнне нелегальных метадаў палітычнай барацьбы і сталі пачаткам новага этапу ў беларускім левым рэвалюцыйна-дэмакратычным і нацыянальна-вызваленчым руху.

Такім чынам, беларускі вызваленчы рух, узбагачаны вопытам барацьбы «Змагання», быў і застаецца прыкметнай вехай у гісторыі беларускага народа на яго ахвярным шляху да свабоды.

КРЫІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

Архівы

Рэспубліка Беларусь

1. Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці. Ф. 1. Палескае ваяводскае ўпраўленне, воп. 6, спр. 2063.
2. Тамсама, воп. 9, спр. 47.
3. Тамсама, спр. 439.
4. Тамсама, спр. 462.
5. Тамсама, спр. 474.
6. Тамсама, спр. 520.
7. Тамсама, спр. 529.
8. Тамсама, спр. 574.
9. Тамсама, спр. 718.
10. Тамсама, спр. 789.
11. Тамсама, спр. 815.
12. Тамсама, спр. 822.
13. Тамсама, спр. 823.
14. Тамсама, спр. 824.
15. Тамсама, спр. 836.
16. Тамсама, спр. 844.
17. Тамсама, спр. 847.
18. Тамсама, спр. 939.
19. Тамсама, спр. 1283.
20. Тамсама, спр. 1307.
21. Тамсама, спр. 1314.
22. Тамсама, спр. 1315.
23. Тамсама, спр. 1316.
24. Тамсама, спр. 1317.
25. Тамсама, спр. 1318.
26. Тамсама, спр. 1319.
27. Тамсама, спр. 1320.
28. Тамсама, спр. 1321.
29. Тамсама, спр. 1341.
30. Тамсама, спр. 1342.
31. Тамсама, спр. 1346.
32. Тамсама, спр. 1352.

33. Тамсама, спр. 1385.
34. Тамсама, спр. 2253.
35. Тамсама. Ф. 50. Брэсцкая казённая палата, вол. 1, спр. 1703.
36. Тамсама. Ф. 67. Камандаванне акруговага корпуса № IX, вол. 1, спр. 927.
37. Тамсама, спр. 930.
38. Дзяржаўны архіў Гродзенскай вобласці. Аддзел навуко-ва-даведачнай літаратуры, № 2247.
39. Тамсама, № 2254.
40. Тамсама. Ф. 93. Гродзенскі акруговы суд, вол. 1, спр. 3.
41. Тамсама, спр. 4.
42. Тамсама. Ф. 99. Гродзенская гарадская рада, вол. 2, спр. 14.
43. Тамсама. Ф. 551. Навагрудскае ваяводскае ўпраўленне, вол. 1, спр. 1081.
44. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. Ф. 242. Прадстаўніцтва ЦК КПЗБ, вол. 1, спр. 30.
45. Тамсама, спр. 46.
46. Тамсама, спр. 47.
47. Тамсама, спр. 48.
48. Тамсама, спр. 59.
49. Тамсама, спр. 79.
50. Тамсама, спр. 84.
51. Тамсама, спр. 88.
52. Тамсама, спр. 89.
53. Тамсама, спр. 96.
54. Тамсама, спр. 98.
55. Тамсама, спр. 101.
56. Тамсама, спр. 107.
57. Тамсама, спр. 110.
58. Тамсама, спр. 123.
59. Тамсама, спр. 135.
60. Тамсама, спр. 149.
61. Тамсама, спр. 155.
62. Тамсама, спр. 156.
63. Тамсама, спр. 162.
64. Тамсама, спр. 163.
65. Тамсама, спр. 174а.
66. Тамсама, спр. 175а.
67. Тамсама, спр. 176а.
68. Тамсама, спр. 179а.
69. Тамсама, спр. 183.
70. Тамсама, спр. 191а.
71. Тамсама, спр. 199.

72. Тамсама, спр. 202а.
73. Тамсама, спр. 203а.
74. Тамсама, спр. 206а.
75. Тамсама, спр. 207.
76. Тамсама, спр. 213а.
77. Тамсама, спр. 214.
78. Тамсама, спр. 215.
79. Тамсама, спр. 215а.
80. Тамсама, спр. 217а.
81. Тамсама, спр. 221.
82. Тамсама, спр. 223а.
83. Тамсама, спр. 227.
84. Тамсама, спр. 228.
85. Тамсама, спр. 252.
86. Тамсама, спр. 252а.
87. Тамсама, спр. 253а.
88. Тамсама, спр. 256а.
89. Тамсама, спр. 258.
90. Тамсама, спр. 265.
91. Тамсама, спр. 301.
92. Тамсама, спр. 315.
93. Тамсама, спр. 367.
94. Тамсама, спр. 383.
95. Тамсама, спр. 389.
96. Тамсама, спр. 556.
97. Філіял Дзяржаўнага архіва Мінскай вобласці ў Маладзечне. Ф. Р-10. Вілейская павятовая каменда дзяржаўнай паліцыі, вол. 1, спр. 88.
98. Тамсама, спр. 101.

Літоўская рэспубліка

99. Літоўскі Цэнтральны Дзяржаўны архіў. Ф. 53. Віленскае гарадское староства, вол. 1, спр. 1027.
100. Тамсама, вол. 23, спр. 1023.
101. Тамсама, спр. 2200.
102. Тамсама. Ф. 139. Гарадскі суд Вільні, вол. 2, спр. 3885.

Рэспубліка Польшча

103. Архіў актаў новых у Варшаве. Ф. Аддзела бяспекі Міністэрства ўнутраных спраў, спр. 1146.
104. Тамсама. Ф. Інфармацыйных камунікатаў Камісарыята ўрада, спр. 5.

105. Архіў Дзяржаўны ў Беластоку. Ф. Беластроцкага ваяводскага ўпраўлення, спр. 35.
106. Тамсама, спр. 39.
107. Тамсама, спр. 47.
108. Тамсама, спр. 48.
109. Тамсама, спр. 49.
110. Тамсама, спр. 50.
111. Тамсама, спр. 52.
112. Тамсама, спр. 53.
113. Тамсама, спр. 54.
114. Тамсама, спр. 55.
115. Тамсама, спр. 56.
116. Цэнтральны архіў Міністэрства ўнутраных спраў і адміністрацыі ў Варшаве. Ф. Беластроцкага ваяводскага ўпраўлення, спр. 5.
117. Тамсама. Ф. Віленскага ваяводскага ўпраўлення, спр. 45.
118. Тамсама. Ф. Прокурорскага ўпраўлення пры акруговым суддзе ў Беластоку, спр. 15.
119. Тамсама, спр. 52.
120. Тамсама, спр. 2149.
121. Тамсама, спр. 2206.
122. Тамсама, спр. 2725.
123. Тамсама, спр. 2793.
124. Тамсама, спр. 3496.

Зборнікі дакументаў

125. Борьба трудящихся Западной Белоруссии за социальное и национальное освобождение и воссоединение с БССР. Документы и материалы: Сб.: В 2 т. Т. 1. 1921—1929 гг. / Сост. В. Н. Жигалов, Л. П. Климантова, Т. Д. Либеровская, Н. С. Орехово, В. А. Полуян, И. П. Ховратович; Под ред. В. И. Гурского, Н. С. Орехово, В. А. Полуяна. Мн., 1962.
126. Борьба трудящихся Западной Белоруссии за социальное и национальное освобождение и воссоединение с БССР. Документы и материалы: Сб.: В 2 т. Т. 2. 1929—1939 гг. / Сост. И. П. Ховратович, Л. В. Аржаева, В. Н. Жигалов, Н. С. Орехово; Под ред. А. Н. Мацко, В. Н. Жигалова, Н. С. Орехово. Мн., 1972.
127. Документы внешней политики СССР: В 22 т. Т. 11. 1 января — 31 декабря 1928 г. / Под ред. М. С. Капицы, И. К. Коблякова, А. И. Лаврентьева, Б. Ф. Подцероба, А. А. Соловьева, П. Ф. Струнникова. М., 1966.
128. Документы внешней политики СССР: В 22 т. Т. 12. 1 января — 31 декабря 1929 г. / Под ред. И. И. Агаянца, Б. Н. Ве-

рецагина, Ф. П. Доля, П. Ф. Струнникова, А. Г. Яковлева. М., 1967.

129. Краіна шыбеніц і карных экспедыцый: Зб. фактаў і лічбаў / Пад рэд. П. Мягтлы. Mn., 1932.

130. Революционное движение в Вильнюсском крае 1920 — 1940. Документы и материалы: Сб. / Сост. В. Канцявичос, Ю. Марцинкевичюс, Н. Орехво, Н. Таболина; Под ред. Р. Малюкивичюса, Ю. Марцинкевичюса, Н. Орехво, М. Тамошюнаса, А. Филимонова. Вильнюс, 1978.

131. Революционный авангард трудящейся молодежи Западной Белоруссии (1921—1939 гг.). Документы и материалы: Сб. / Сост. М. А. Бобер, Е. И. Купревич, Т. Д. Либеровская, А. Н. Плещевня, Н. А. Таболина, Л. Н. Яшенко; Под ред. В. Н. Жигалова, Н. С. Орехво. Mn., 1978.

132. Inspekcja pracy w 1928 roku z uwzględnieniem okresu 1918—1928. Warszawa, 1930.

133. Mały rocznik statystyczny / Główny Urząd Statyst. Rzeczypospolitej Pol. Warszawa, 1937.

134. Posłowie rewolucyjni w Sejmie (lata 1920—1935). Wybór przemówień, interpelacji i wniosków; Pod red.: T. Daniszewskiego, G. Iwańskiego, M. Mińskowskiego. Warszawa, 1961.

135. Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej / Głów. urząd statyst. Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa, 1928.

136. Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej / Głów. urząd statyst. Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa, 1929.

137. Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej / Głów. urząd statyst. Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa, 1930.

138. Rolnictwo. T. 2, zeszyt 2 / Główny Urząd Statyst. Rzeczypospolitej Pol. Warszawa, 1930.

139. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. Okres II. Sprawozdanie Stenograficzne z 29 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 13 listopada 1928 roku. Warszawa, 1928.

140. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. Okres II. Sprawozdanie Stenograficzne z 31 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 16 listopada 1928 roku. Warszawa, 1928.

141. Z pracy na terenie Sejmu Białoruskiego Klubu Poselskiego Chłopsko-Robotniczego «Zmaganje». Warszawa, 1930.

Перыядычныя выданні

142. Бальшавік. 1929. № 5—6.

143. Бальшавік. 1930. № 2/3.

144. Бальшавік. 1930. № 4.

145. Беларуская газета. 1929. № 1. 24 кастр.

146. Беларуская газета. 1929. № 3. 31 кастр.
147. Бюлетэнь Цэнтра нацыянальна-вызваленчага руху Задній Беларусі. 1929. № 1.
148. Воля працы. 1928. № 1. 8 сак.
149. Воля працы. 1928. № 4. 22 сак.
150. Воля працы. 1928. № 6. 31 сак.
151. Голос працы. 1928. № 1. 14 крас.
152. Голос працы. 1928. № 2. 18 крас.
153. Голос працы. 1928. № 3. 21 крас.
154. Голос працы. 1928. № 5. 28 крас.
155. Голос працы. 1928. № 6. 1 траўня.
156. Голос працы. 1928. № 7. 5 траўня.
157. Голос працы. 1928. № 8. 9 траўня.
158. Голос працы. 1928. № 9. 12 траўня.
159. Голос працы. 1928. № 11. 19 траўня.
160. Голос працы. 1928. № 12. 23 траўня.
161. Голос працы. 1928. № 13. 26 траўня.
162. Голос працы. 1928. № 14. 30 траўня.
163. Да працы. 1928. № 1. 1 сьнеж.
164. Да працы. 1928. № 2. 3 сьнеж.
165. Да працы. 1928. № 3. 8 сьнеж.
166. Да працы. 1928. № 4. 12 сьнеж.
167. Да працы. 1928. № 6. 16 сьнеж.
168. Доля працы. 1928. № 4. 11 жн.
169. Доля працы. 1928. № 9. 29 жн.
170. За працу. 1928. № 1. 5 ліст.
171. За працу. 1928. № 2. 7 ліст.
172. За працу. 1928. № 3. 10 ліст.
173. За працу. 1928. № 4. 14 ліст.
174. За працу. 1928. № 6. 20 ліст.
175. За працу. 1928. № 7. 24 ліст.
176. За працу. 1928. № 8. 27 ліст.
177. Зара працы. 1928. № 2. 5 чэрв.
178. Зара працы. 1928. № 3. 8 чэрв.
179. Зара працы. 1928. № 4. 13 чэрв.
180. Зара працы. 1928. № 5. 15 чэрв.
181. Зара працы. 1928. № 6. 20 чэрв.
182. Зара працы. 1928. № 8. 27 чэрв.
183. Звязда. 1928. № 126. 2 чэрв.
184. Інфармацыйны бюлетэнь ТБШ. 1930. 6 ліп.
185. Летапіс Таварыства беларускае школы. 1936. № 13.
186. На варце. 1930. № 1. 13 сак.
187. На варце. 1930. № 2. 25 сак.
188. Наша газета. 1929. № 1. 15 верас.
189. Права працы. 1928. № 6. 24 сьнеж.

190. Рэха працы. 1928. № 3. 8 верас.
 191. Рэха працы. 1928. № 4. 12 верас.
 192. Рэха працы. 1928. № 6. 19 верас.
 193. Рэха працы. 1928. № 7. 22 верас.
 194. Рэха працы. 1928. № 8. 26 верас.
 195. Рэха працы. 1928. № 9. 29 верас.
 196. Савецкая Беларусь. 1929. № 136. 18 чэрв.
 197. Слова працы. 1928. № 1. 5 кастр.
 198. Слова працы. 1928. № 3. 10 кастр.
 199. Слова працы. 1928. № 4. 13 кастр.
 200. Слова працы. 1928. № 5. 17 кастр.
 201. Слова працы. 1928. № 6. 20 кастр.
 202. Слова працы. 1928. № 7. 24 кастр.
 203. Съвет. 1929. № 5.
 204. Съвітаныне. 1930. № 3. 29 студз.
 205. Съвітаныне. 1930. № 4. 31 студз.
 206. Чырвоны сцяг. 1929. № 3.
 207. Чырвоны сцяг. 1930. № 7.
 208. Biuletyn Ogólnokrajowego komitetu kongresowego. 1929.
- 20 паздз.
209. Do walki. 1929. № 2.
 210. Gospodarz Polski. 1928. № 5.
 211. Gospodarz Polski. 1929. № 9.
 212. Kurjer Wileński. 1929. № 282. 10 grud.
 213. Kurjer Wileński. 1930. № 25. 31 stycz.
 214. Nowy Pzegląd. 1929. № 5.
 215. Nowy Pzegląd. 1930. № 1.
 216. Nowy Pzegląd. 1930. № 3.
 217. Nowy Pzegląd. 1930. № 5.
 218. Polska Zbrojna 1930. № 300. 1 listop.
 219. Słowo. 1929. № 39. 30 kwiet.
 220. Słowo. 1930. № 239. 17 паздз.
 221. Sprawy Narodowościowe. 1928. № 5.

Літаратура

222. Адамушка У. Ігнат Дварчанін — рэвалюцыянер, гісторык, паэт // Беларускі гістарычны часопіс. 1993. № 3. С. 113—118.
223. Адамушка У. Язэп Амяльянавіч Гаўрылік // Беларускі гістарычны часопіс. 1995. № 2. С. 174—182.
224. Арэхва М. Рэвалюцыйны рух у Заходній Беларусі ў гады белапольскай акупацыі. Мн., 1958.
225. Багданчук А. І. У барацьбе за правядзенне нашых дэпутатаў у польскі сейм // У суроўыя гады падполья: 36.

успамінаў / Склад. М. С. Арэхва, Т. А. Нятылькін, П. С. Пышкін; Пад рэд. М. М. Мяшкова. Мн., 1958. С. 103—113.

226. Бергман А. Слова пра Браніслава Таращкевіча. Мн., 1996.

227. Боген Д. Заходняя Беларусь пад крыжавым бізуном польскіх акупантаў. Мн., 1931.

228. Вабішчэвіч А. Нацыянальная школа ў Заходняй Беларусі (1921—1939 гг.) // Беларускі гістарычны часопіс. 1994. № 2. С. 38—46.

229. Вабішчэвіч А. Таварыства беларускай школы (1921—1936 гг.) // Беларускі гістарычны часопіс. 1997. № 1. С. 86—92.

230. Вильнюсское подполье. Воспоминания участников революционного движения в Вильнюсском крае (1920—1939 гг.): Сб. воспоминаний / Под ред. И. Каросаса, Б. Клейна, Р. Малюкиевича, А. Олькина, Р. Шармайтиса. Вильнюс, 1966.

231. Глинская Т. Ю. КПЗБ — руководитель освободительной борьбы трудящихся Западной Белоруссии. Мн., 1965.

232. Говін С. В. Друк Заходняй Беларусі (1921—1939 гг.). Мн., 1974.

233. Говін С. В. Товарищество белорусской школы и его издательская деятельность (1921—1936 гг.) // В единой семье советских народов. Материалы конференции, посвященной 30-летию воссоединения белорусского народа в единое Советское социалистическое государство / Под ред. Б. М. Фих, А. Н. Мацко, П. П. Дроня, Д. С. Марковского, И. О. Царюк, А. А. Сокоркина, Я. Н. Мараша, Н. С. Орехво. Мн., 1970. С. 120—130.

234. Даніловіч В. В. Абвастрэнне палітычнага становішча ў Польшчы. Ліквідацыя арганізацыі «Змаганне» // Весці Беларускага дзяржаўнага педагогічнага універсітэта. 1998. № 4. С. 86—90.

235. Даніловіч В. В. Барацьба арганізацыі «Змаганне» за вызваленне палітычных зняволеных // Весці Беларускага дзяржаўнага педагогічнага універсітэта. 1999. № 3. С. 111—116.

236. Даніловіч В. В. Вытокі арганізацыі «Змаганне» // Весці Беларускага дзяржаўнага педагогічнага універсітэта. 1998. № 2. С. 90—96.

237. Даніловіч В. В. Дзейнасць арганізацыі «Змаганне» па падрыхтоўцы да Еўрапейскага сялянскага кангрэса // Пытанні гісторыі Беларусі: Зб. навук. арт. / Бел. дзярж. пед. ун-т імя Максіма Танка; Пад агульн. рэд. А. М. Лютага. Мн., 1998. С. 188—195.

238. Даніловіч В. В. Дзейнасць мясцовых сакратарыятаў клуба паслоў сейма ад арганізацыі «Змаганне» // Весці Беларускага дзяржаўнага педагогічнага універсітэта. 1999. № 1. С. 77—82.

239. Даніловіч В. В. Друк арганізацыі «Змаганне» // Пытанні гісторыі Беларусі: Зб. навук. арт. / Бел. дзярж. пед. ун-т імя Максіма Танка; Пад агульн. рэд. А. М. Лютага. Мн., 1998. С. 80—85.
240. Данилович В. В. Сотрудничество организации «Змаганне» с Товариществом белорусской школы // Актуальные проблемы исследований в области гуманитарных и естественных наук: Сб. науч. ст. / Бел. гос. пед. ун-т им. Максима Танка; Под ред. А. А. Гицуцкого, Т. А. Григорьева, А. А. Гримотя, А. П. Житко, Н. А. Цыркун. Мн., 1998. С. 176—179.
241. Даніловіч В. Дзейнасць пасольскага клуба «Змаганне» ў польскім сейме // Назаўёды разам. Да 60-годдзя ўз'яднання Заходній Беларусі з БССР: Зб. навук. арт. / Пад агульн. рэд. М. П. Касцюка і І. Я. Навуменкі; Уклад. У. І. Навіцкі. Мн., 1999. С. 41—46.
242. Ковальский Ю. На исходе двадцатых годов // Вильнюсское подполье. Воспоминания участников революционного движения в Вильнюсском крае (1920—1939 гг.); Сб. воспоминаний / Под ред. И. Каросаса, Б. Клейна, Р. Малюкявичюса, А. Олькина, Р. Шармайтиса. Вильнюс, 1966. С. 108—120.
243. Ковальский Ю. С послами клуба «Змаганне» // Годы испытаний и мужества: Сб. воспоминаний / Сост. Н. С. Орехво и Н. С. Сташкевич; Под ред. Н. Ф. Капич, Н. С. Орехво, А. Н. Мацко, Г. Д. Матюшенко. Мн., 1973. С. 92—98.
244. Корчык П. Вынікі фашистоўскай выбарчай кампаніі ў Заходній Беларусі // Бальшавік. 1931. № 1. С. 1—11.
245. Корчык П. Напярэдадні рашаючых баёў // Бальшавік. 1931. № 4. С. 1—8.
246. Кринчик П. С. «Неприосновенность» послов // Годы испытаний и мужества: Сб. воспоминаний / Сост. Н. С. Орехво и Н. С. Сташкевич; Под ред. Н. Ф. Капич, Н. С. Орехво, А. Н. Мацко, Г. Д. Матюшенко. Мн., 1973. С. 71—84.
247. Крынчык П. С. Як мы змагаліся за ўдзел у Еўрапейскім сялянскім кангрэсе // У суровыя гады падполья: Зб. успамінаў / Склад. М. С. Арэхва, А. Т. Нятылькін, П. С. Пышкін; Пад рэд. М. М. Мяшкова. Мн., 1958. С. 161—167.
248. Ладысев В. Ф. В борьбе за демократические права и свободы. Мн., 1988.
249. Ладысеў У. Выпрабаванні часам і жыццём (да 75-годдзя ўтварэння і дзейнасці кампартыі Заходній Беларусі) // Беларускі гістарычны часопіс. 1998. № 4. С. 36—45.
250. Ладысеў У. Цяжкі шлях выпрабаванняў // Беларускі гістарычны часопіс. 1994. № 1. С. 81—88.
251. Ладысеў У. Шлях да свабоды. З гісторыі рэвалюцыйна-вызваленчага руху ў Заходній Беларусі ў 1919—1939 гг. Мн., 1978.

252. Лебецкая Е. Иного пути не было // Вильнюсское подполье. Воспоминания участников революционного движения в Вильнюсском крае (1920—1939 гг.): Сб. воспоминаний / Под ред. И. Каросаса, Б. Клейна, Р. Малюкевичуса, А. Олькина, Р. Шармайтиса. Вильнюс, 1966. С. 132—137.
253. Лебецкая Е. К. Вспоминая прошлое // Годы испытаний и мужества: Сб. воспоминаний; Сост. Н. С. Орехво и Н. С. Сташкевич; Под ред. Н. Ф. Капич, Н. С. Орехво, А. Н. Мацко, Г. Д. Матюшенко. Мн., 1973. С. 85—91.
254. Ліс А. Браніслаў Тарашкевіч. Мн., 1966.
255. Лябецкая А. К. Дзейнасць гурткоў «Таварыства беларускай школы» // У суроўыя гады падполья: Зб. успамінаў / Склад. М. С. Арэхва, А. Т. Нятылькін, П. С. Пышкін; Пад рэд. М. М. Мышкова. Мн., 1958. С. 96—102.
256. Мацко А. Революционная борьба трудящихся Польши и Западной Белоруссии против гнета буржуазии и помещиков (1918—1939 гг.). Мн., 1972.
257. Минский Г. Под игом польских панов. М., 1939.
258. Мікарэвіч Я. А., Карапёў М. Д. І. С. Дварчанін. Гісторыка-біяграфічны нарыс. Гродна, 1995.
259. Міску Я. Маё маўклівае сэрца. Мн., 1983.
260. Михалевская В. Д. В деревнях Новогрудчины // Годы испытаний и мужества: Сб. воспоминаний / Сост. Н. С. Орехво и Н. С. Сташкевич; Под ред. Н. Ф. Капич, Н. С. Орехво, А. Н. Мацко, Г. Д. Матюшенко. Мн., 1973. С. 127—135.
261. Муха-Мухновский Г. М. Из Праги на родину // Годы испытаний и мужества: Сб. воспоминаний / Сост. Н. С. Орехво и Н. С. Сташкевич; Под ред. Н. Ф. Капич, Н. С. Орехво, А. Н. Мацко, Г. Д. Матюшенко. Мн., 1973. С. 99—109.
262. Муха-Мухновский Г. Пути-дороги. Мн., 1973.
263. Мятла П. Аб Таварыстве беларускае школы і яго баражбе. Мн., 1932.
264. Нарысы гісторыі Беларусі: У 2 ч. / М. П. Касцюк, І. М. Ігнаценка, У. І. Вышынскі і інш.; Рэд. калегія М. П. Касцюк, М. В. Біч, І. М. Ігнаценка, П. А. Лойка, І. Я. Марчанка, Г. В. Штыхаў. Мн., 1995. Ч. 2.
265. Орехво Н. С. Дела и люди КПЗБ. Мн., 1983.
266. Палуян У. А. Беларуская сялянска-рабочая грамада. Мн., 1967.
267. Пестрак Ф. С. Прежде чем я стал писателем // Годы испытаний и мужества: Сб. воспоминаний / Сост. Н. С. Орехво, Н. С. Сташкевич; Под ред. Н. Ф. Капич, Н. С. Орехво, А. Н. Мацко, Г. Д. Матюшенко. Мн., 1973. С. 162—170.

268. Полуян В. А. и Полуян И. В. Революционное и национально-освободительное движение в Западной Белоруссии (1920—1939). Мн., 1962.
269. Полуян В. А. Революционно-демократическое движение в Западной Белоруссии (1927—1939 гг.). Мн., 1978.
270. Полуян В. А. Революционно-демократическое крестьянское движение в Западной Белоруссии в 1929—1933 гг. // Из истории Советской Белоруссии: Доклады конф. секций Научного Совета по проблеме «История БССР»; Под ред. И. С. Кравченко, В. Г. Гневко, Н. Е. Завалеева, М. И. Злотника, И. Е. Марченко, В. А. Полуяна. Мн., 1969. С. 182—238.
271. Полуян И. В. Западная Белоруссия в период экономического кризиса 1929—1933 гг. Мн., 1991.
272. Рагуля В. Успаміны. Мн., 1993.
273. Революционный путь Компартии Западной Белоруссии (1921—1939 гг.) / А. Н. Мацко, Н. С. Орехво, Т. И. Притыцкая и др.; Под ред. А. Н. Мацко и В. Е. Самутина. Мн., 1966.
274. Сорокин А. А. Аграрный вопрос в Западной Белоруссии (1920—1939 гг.). Мн., 1968.
275. Сорокин А. А. Освободительное и революционное крестьянское движение в Западной Белоруссии (1920—1939 гг.). Мн., 1970.
276. Сталевіч А. Заходняя Беларусь — калёнія Польшчы. Мн., 1930.
277. Стракенас К. Пролилась рабочая кровь // Вильнюсское подполье. Воспоминания участников революционного движения в Вильнюсском kraе (1920—1939 гг.): Сб. воспоминаний / Под ред. И. Каросаса, Б. Клейна, Р. Малюкявичуса, А. Олькина, Р. Шармайтиса. Вильнюс, 1966. С. 121—131.
278. Струмень В. Шляхам барацьбы // Місарэвіч Я. А., Карапеў М. Д. І. С. Дварчанін. Гісторыка-біяграфічны нарыс. Гродна, 1995. С. 276 — 281.
279. Сцефановіч А. П. Успаміны аб мінулым // У суровыя гады падполья: Зб. успамінаў / Склад. М. С. Арэхва, А. Т. Нятылькін, П. С. Пышкін; Пад рэд. М. М. Мяшкова. Мн., 1958. С. 117—119.
280. Тарашкевіч Б. Заходняя Беларусь — пляцдарм імперыялістычнай інтэрвенцыі. Мн., 1931.
281. Шыдлоўскі А. К. Верны сын Беларусі // Місарэвіч Я. А., Карапеў М. Д. І. С. Дварчанін. Гісторыка-біяграфічны нарыс. Гродна, 1995. С. 271—274.
282. Якаўлеў Л. Заходняя Беларусь. Мн., 1931.
283. Barszczewski A., Berginan A., Tomaszewski J. Ignacy Dworzanin — bialoruski polityk i uczony. Warszawa, 1990.

284. Bergman A. Komunistyczna Partia Zachodniej Białorusi w latach 1924—1928 // Rocznik Białostocki. T. VII. Białystok, 1967. S. 35—72.
285. Bergman A. Sprawy białoruskie w II Rzeczypospolitej // Prace Białostockiego Towarzystwa Naukowego. 1984. № 28. S. 1—287.
286. Chojnowski A. Piłsudczycy u władzy. Dzieje Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1986.
287. Cimek H., Kieszczyński L. Komunistyczna Partia Polski 1918—1938. Warszawa, 1984.
288. Cimek H. Legalne chłopskie partie rewolucyjne w drugiej Rzeczypospolitej. Białystok, 1988.
289. Cimek H. Sojusz robotniczo-chłopski w Polsce 1918—1939. Warszawa, 1989.
290. Eckert M. Historia polityczna Polski lat 1918 — 39. Wyd. 5. Warszawa, 1990.
291. Ełski G. Sprawa białoruska, zarys historyczno-polityczny. Warszawa, 1931.
292. Gomółka K. Białorusini w II Rzeczypospolitej // Zeszyty Naukowe Politechniki Gdańskiej. 1992. № 495. Ekonomia. № XXXI. S. 3—179.
293. Historia Sejmu Polskiego: W 3 t. / Pod red. J. Michalskiego, A. Ajnenkiela. T. 2. Cz. 2. A. Ajnenkiel. II Rzeczpospolita. Warszawa, 1989.
294. Holzer J. Mozaika polityczna Drugiej Rzeczypospolitej. Warszawa, 1974.
295. Kallas M. Historia ustroju Polski X—XX w. Warszawa, 1996.
296. Klein B. Ruch rewolucyjny na Wileńszczyźnie w latach 1920—1939. Wilnius, 1961.
297. Kowalski J. Trudne lata. Problemy rozwoju polskiego ruchu robotniczego 1929—1935. Warszawa, 1966.
298. Kowalski J. Zarys historii polskiego ruchu robotniczego w latach 1918—1939. Cz. 1. Lata 1918—1928. Wyd. 2 rozszerzone. Warszawa, 1962.
299. Litwin A. Problem Białorusi w oficjalnej polityce polskiej w latach 1918—1939 // Społeczeństwo białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej (Białoruś Zachodnia i Litwa Wschodnia) w latach 1939—1941 / Pod red. M. Gizejewskiej i T. Strzeimbosza. Warszawa, 1995. S. 17—21.
300. Maecki H. Działalność Białoruskiego Klubu Poselskiego «Zimahannie» na Białostocczyźnie w latach 1929—1930 // Powstanie i działalność Białoruskiej Włościąńskiej — Robotniczej Hromady na

Białostocczyznie / Pod red. M. Nasowicza. Białystok, 1973. S. 132—136.

301. Maecki H. Działalność Białoruskiego Włościańsko-Robotniczego Klubu Poselskiego na Białostocczyźnie w latach 1928—1930 // Prace Białostockiego towarzystwa naukowego. 1988. № 31. S. 219—229.

302. Maecki H. Działalność Towarzystwa Szkoły Białoruskiej na Białostocczyźnie // Prace Białostockiego towarzystwa naukowego. 1988. № 1. S. 201—217.

303. Maecki H. Ruch robotniczy na Białostocczyźnie w okresie międzywojennym. Wybrane problemy badawcze // Ruch robotniczy na Białostocczyźnie. Studia i materiały / Pod red. M. Gnatowskiego. Warszawa, 1987. S. 63—74.

304. Polska myśl polityczna XIX — XX wieku: W 3 t. / Pod red. H. Zielińskiego. T. 3. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowo-wojskowej rządów polskich w latach 1921—1939. Wrocław, 1979.

305. Rzepeccy T. i Rzepeccy K. Sejm i Senat Rzeczypospolitej Polskiej 1928—1933. Poznań, 1928.

306. Smoliński T. Rządy Józefa Piłsudskiego w latach 1926 — 1935 // Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Seria prawo. 1985. № 115. S. 1 — 174.

307. Tomczonek Z. Działalność PPS-Lewicy we wschodniej części województwa Białostockiego (1926—1931) // Ruch robotniczy na Białostocczyźnie. Studia i materiały / Pod red. M. Gnatowskiego. Warszawa, 1987. S. 119 — 128.

308. Tomicki J. Polska w latach 1918—1939. Zarys historii politycznej. Warszawa, 1986.

309. Urbański Z. Mniejszości narodowe w Polsce. Warszawa, 1932.

310. Wabiszczewicz A. Sytuacja szkolnictwa białoruskiego na Białorusi Zachodniej w latach 1921—1939 // Społeczeństwo białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej (Białoruś Zachodnia i Litwa Wschodnia) w latach 1939—1941 / Pod red. M. Giżejewskiej i T. Strzembosza. Warszawa, 1995. S. 190—203.

311. Zaporowski Z. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 1919—1939. Lublin, 1992.

312. Zaporowski Z. Stosunki polityczno-społeczne na północno-wschodnich Kresach drugiej Rzeczypospolitej 1918—1939 // Społeczeństwo białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej (Białoruś Zachodnia i Litwa Wschodnia) w latach 1939—1941; Pod red. M. Giżejewskiej i T. Strzembosza. Warszawa, 1995. S. 57—65.

БІЯГРАФІІ КІРАҮНІКОЎ АРГАНІЗАЦЫІ «ЗМАГАННЕ»

Гаўрылік Язэп Амелянавіч нарадзіўся 6.4.1893 г. у в. Калодчына Вілейскага павета Віленскай губерні (цяпер Вілейскі раён) у сям'і рамесніка. Скончыў Віленскую двухклассную настаўніцкую школу (1911) і Барунскую настаўніцкую семінарыю (1914). Працаваў вясковым настаўнікам і псаломшчыкам у царкве ў Ковенской губерні. У 1919 г. пасля выступлення на настаўніцкім з'ездзе ў Браславе з крытыкай вышэйшага духавенства звольнены з пасады псаломшчыка як «вораг царквы». З 1920 г. — на радзіме. У 1921 г. скончыў кароткатэрміновую беларускія настаўніцкія курсы ў Вільні, далучыўся да беларускай нацыянальна-культурнай і палітычнай дзейнасці, прыхільна ставіўся да ідэі БНР. У 1921—1922 гг. настаўнічаў на Ашмяншчыне. Адзін з заснавальнікаў ТБШ (1921) і Радашковіцкай беларускай гімназіі імя Ф. Скарыны (1922), у якой выкладаў беларускую мову і спевы. З 1925 г. член БСРГ. У 1927 г. за адмову ад супрацоўніцтва з дэфензівай пазбаўлены пасады настаўніка гімназіі як палітычна ненадзейны. 4.3.1928 г. выбраны паслом польскага сейма па спісе «Змагання» ў Навагрудскай выбарчай акрузе. Адзін са стваральнікаў і старшыня сеймавага клуба арганізацыі. З мая 1929 г. член ГУ ТБШ. У маі 1930 г. без заявы паводле рашэння ЦК КПЗБ залічаны ў члены партыі. 30.8.1930 г. арыштаваны польскімі ўладамі і асуджаны на 9,5 года зняволення за антыдзяржаўную дзейнасць. Пакаранне адбываў у Віленской турме. У выніку абмену палітычнымі вязнямі з 15.9.1932 г. — у СССР. Жыў

стала звольнены з пасады псаломшчыка як «вораг царквы». З 1920 г. — на радзіме. У 1921 г. скончыў кароткатэрміновую беларускія настаўніцкія курсы ў Вільні, далучыўся да беларускай нацыянальна-культурнай і палітычнай дзейнасці, прыхільна ставіўся да ідэі БНР. У 1921—1922 гг. настаўнічаў на Ашмяншчыне. Адзін з заснавальнікаў ТБШ (1921) і Радашковіцкай беларускай гімназіі імя Ф. Скарыны (1922), у якой выкладаў беларускую мову і спевы. З 1925 г. член БСРГ. У 1927 г. за адмову ад супрацоўніцтва з дэфензівай пазбаўлены пасады настаўніка гімназіі як палітычна ненадзейны. 4.3.1928 г. выбраны паслом польскага сейма па спісе «Змагання» ў Навагрудскай выбарчай акрузе. Адзін са стваральнікаў і старшыня сеймавага клуба арганізацыі. З мая 1929 г. член ГУ ТБШ. У маі 1930 г. без заявы паводле рашэння ЦК КПЗБ залічаны ў члены партыі. 30.8.1930 г. арыштаваны польскімі ўладамі і асуджаны на 9,5 года зняволення за антыдзяржаўную дзейнасць. Пакаранне адбываў у Віленской турме. У выніку абмену палітычнымі вязнямі з 15.9.1932 г. — у СССР. Жыў

у Мінску, працаваў загадчыкам сектара Наркамата асветы БССР. 1.9.1933 г. арыштаваны органамі НКУС БССР па абвінавачванні ў прыналежнасці да «контррэвалюцыйнай, паўстанцкай і дыверсійна-шпіёнскай арганізацыі» — «Беларускі нацыянальны цэнтр» (БНЦ). 9.1.1934 г. судовай калегіяй АДПУ прыгавораны да вышэйшай меры пакарання, якая заменена прыгаворам да 10 гадоў пазбаўлення волі. Тэрмін пакарання адбываў на Салавецкіх астравах і будаўніцтве Беламора-Балтыйскага канала. 25.11.1937 г. «тройкай» УНКУС па Ленінградскай вобласці прыгавораны да вышэйшай меры пакарання. Расстраляны 8.12.1937 г. Рэабілітаваны па абодвух прысудах трывалым Беларускай вайсковай акругі 18.4.1956 г.

Дварчанін Ігнат Сымонавіч нарадзіўся 8.6.1895 г. у в. Погіры Слонімскага павета Гродзенскай губерні (цяпер Дзятлаўскі раён) у беднай сялянскай сям'і. Па сканчэнні гімназіі настаўнічаў у Хмяльніцы Слонімскага павета (1912—1915 гг.). У маі 1915 г. мабілізаваны ў армію. У 1916 г. скончыў школу працпаршчыкаў у Араненбауме. Служыў у запасным палку ў Маскве. З восені 1916 г. — на заходнім фронце ў чыне падпаручніка. У 1917 г. пачаў друкавацца. З чэрвеня 1917 г. — у Мінску, уступіў у Беларускую сацыялістычную грамаду (БСГ). Уваходзіў у склад яе левага крыла. Удзельнічаў у 3-м з'ездзе БСГ (каstryчнік 1917 г.), падрыхтоўцы Усебеларускага з'езда, рабоце Цэнтральнай беларускай вайсковай рады. У канцы снежня 1917 г. выехаў да бацькі ў Навачаркаск, звольніўся з вайсковай службы і атрымаў статус бежанца. З 1918 па 1924 г. член партыі беларускіх эсэраў. У сакавіку 1918 г. па запрашэнні А. Р. Чарвякова пераехаў у Москву, дзе быў прызначаны сакратаром культастыадзела Беларускага нацыянальнага

150

камісарыята і адначасова супрацоўнічаў у газеце «Дзянніца» (рэдактар З. Х. Жылуновіч). Са жніўня 1918 г. — на радзіме, адкрыў пачатковую беларускую школу ў Пецюках Навагрудскага павета, вёў культурна-асветную працу. У 1919 г. паступіў на настаўніцкія курсы ў Вільні, але за арганізацыю ў 1919 г. беларускага культурна-асветнага гуртка ў Дзятлаве арыштаваны польскімі ўладамі і зняволены ў Беластоцкі канцлагер, адкуль у снежні ўцёк. У ліпені 1920 г. з прыходам Чырвонай Арміі прыбыў у Мінск. Са жніўня 1920 г. па ліпень 1921 г. — у Вільні, працеваў вартаўніком, пісарам у канцылярыі беларускага аддзела Дэпартамента асветы. Настаўнічаў у Свіры Свянцянскага павета. У 1921 г. экстэрнам здаў экзамены за курс Віленскай беларускай гімназіі. Выконваў даручэнні Беларускага нацыянальнага камітэта (БНК) і Цэнтральнай беларускай школьнай рады. Летам 1921 г. накіраваны БНК у Латвію, дзе чытаў лекцыі па беларусазнаўству на настаўніцкіх курсах у Дзвінску, удзельнічаў у стварэнні культурна-асветнага таварыства беларусаў «Бацькаўшчына» і ўвайшоў у склад яго кіраўніцтва. У верасні 1921 г. дэлегаваны «Бацькаўшчынай» у Прагу на Беларускую палітычную канферэнцыю. Застаўся ў Чэхаславакіі, дзе быў старшынёй Аб'яднання прагрэсіўных беларускіх студэнтаў у Празе, членам Беларускай рады, якая аб'ядноўвала беларускую эміграцыю, рэдактарам «Бюлетэня Аб'яднання беларускіх студэнцкіх арганізацый». У 1924 г. стварыў у Празе студэнцкую арганізацыю «Незалежныя сацыялісты». У 1926 г. скончыў гісторыка-філалагічны факультэт Пражскага ўніверсітэта са ступенню доктара філасофіі. З 1926 г. — у Вільні, уступіў у БСРГ, быў цесна звязаны з яе кіраўніцтвам, выконваў даручэнні Цэнтральнага сакратарыята Грамады, чытаў лекцыі ў яе Віленскім гуртку. Працеваў сакратаром Беларускага выдавецкага таварыства, настаўнікам Віленскай беларускай гімназіі. Склаў і ў 1927 г. выдаў у Вільні «Хрестаматыю новай беларускай літаратуры (ад 1905 года)». Са снежня 1927 г. член ГУ ТБІШ. 4.3.1928 г. выбраны паслом польскага сейма па спісе «Змагання» ў Навагрудскай выбарчай акрузе. Адзін са стваральнікаў і намеснік старшыні сеймавага клуба арганізацыі. 21.8.1930 г., нягледзячы на пасольскую

недатыкальнасць, арыштаваны польскімі ўладамі і прыгавораны да 14 гадоў пазбаўлення волі за антыдзяржаўную дзеянасць. З 1932 г. член КПЗБ. У выніку абмену палітычнымі вязнямі з 15.9.1932 г. — у СССР. З лістапада 1932 г. працаўаў у АН БССР у камісіі па вывучэнні Заходній Беларусі, выконваў абавязкі дырэктара Інстытута мовазнаўства. 16.8.1933 г. арыштаваны органамі НКУС БССР па справе БНЦ. 9.1.1934 г. судовай калегіяй АДПУ БССР прыгавораны да вышэйшай меры пакарання, якая была заменена прыгаворам да 10 гадоў пазбаўлення волі. Пакаранне адбываў на Салавецкіх астравах і будаўніцтве Беламора-Балтыйскага канала. 25.11.1937 г. «тройкай» УНКУС па Ленінградскай вобласці прыгавораны да вышэйшай меры пакарання. 8.12.1937 г. расстраляны. Рэабілітаваны па абодвух прысудах трывалым судам Беларускай вайсковай акругі 18.4.1956 г.

Стагановіч Аляксандр (?) нарадзіўся 6.2.1890 г. у Навагрудскім павеце Мінскай губерні ў сялянскай сям'і. Скончыў 4 класы гімназіі. Быў членам КПЗБ, БСРГ і ТБШ. Працаўаў у Міжнароднай арганізацыі дапамогі рэвалюцыянёрам. Выбіраўся ў органы самакіравання Навагрудчыны. У 1927 г. арыштаваны польскімі ўладамі і зняволены ў турму за рэвалюцыйную дзеянасць. Вызвалены ў сувязі з завочным выбранным 4.3.1928 г. паслом польскага сейма па спісе «Змагання» ў Навагрудскай выбарчай акрузе. Адзін са стваральнікаў і скарbnік сеймавага пасольскага клуба арганізацыі.

Выданы сеймам суду за працу ў Грамадзе і арыштаваны 2.6.1928 г. 5.12.1928 г. апрайданы судом і вызвалены. Хутка пасля гэтага адышоў ад актыўнай дзеянасці ў клубе і пад ціскам «Змагання» і КПЗБ вымушаны быў 20.3.1929 г. скласці пасольскія паўнамоцтвы. У выніку зноў быў пры-

цягнуты польскімі ўладамі да суда за грамадоўскую працу і 8.10.1929 г. прыгавораны да 6 гадоў пазбаўлення волі за антыдзяржаўную дзеянасць. Па адбыці тэрміну зняволення займаўся сельскай гаспадаркай.

Валынец Флягонт Ігнатавіч нарадзіўся 8.1.1879 г. у г. Вілейка Віленскай губерні, у сям'і безземельных сялян. Скончыў настаўніцкую семінарыю ў Маладзечне (1897) і настаўніцкія курсы пры Свянцянскім народным вучылішчы (1900). Працаўаў на цагельным заводзе ў Вілейцы, плытағонам на Нёмане, вясковым настаўнікам у Трокскім і Віленскім паветах. Удзельнічаў у рэвалюцыі 1905—1907 гг. У 1908 г. за палітычную ненадзейнасць пазбаўлены права выкладання. Працаўаў страхавым агентам. У 1916—1917 гг. — на вайсковай службе ў Мінскай каравульнай камандзе, намеснік старшині салдацкага камітэта, член Мінскага Савета. З лістапада 1917 г. член Вілейскага рэйкана і гарадскі галава Вілейкі, з лютага 1918 г. старшыня гарсавета. У час германскай акупацыі выбраны жыхарамі Вілейкі бургамістрам горада, арганізоўваў падпольную барацьбу супраць акупантаў у Вілейскім павеце. З лета 1920 г. зноў член Вілейскага рэйкана. Неаднаразова арыштоўваўся польскімі ўладамі. У 1920—1921 гг. 6 месяцаў знаходзіўся ў Кракаўскай турме. У 1922—1928 гг. займаўся сельскай гаспадаркай, быў грузчыкам на чыгуначнай станцыі, вартаўніком. У другой палове 1925 — пачатку 1927 г. член Вілейскага павятовага камітэта БСРГ. З 1927 па 1929 г. старшыня Вілейскай акруговай управы, са снежня 1927 г. член ГУ ТБШ. 4.3.1928 г. выбраны паслом польскага сейма па спісе групы Я. Станкевіча ў Лідской выбарчай акрузе. Хутка пасля выбрання адмежаваўся ад Я. Станкевіча і ўвайшоў у склад сеймавага пасольскага клуба «Змаганне». 25.5.1930 г. перавыбраны паслом у сейм па спісе арганіза-

шыі «Змаганне» на перавыбараах у Лідской выбарчай акруге. Адразу пасля распуску парламента 30.8.1930 г. арыштаваны польскімі ўладамі і прыгавораны да 16 гадоў катаргі за антыдзяржаўную дзеянасць. З 1932 г. член КПЗБ. У выніку абмену палітычнымі вязнямі 15.9.1932 г. пераехаў у Мінск. Працаваў у Наркамаце камунальной гаспадаркі БССР. 31.8.1933 г. арыштаваны органамі АДПУ БССР па справе БНЦ. 9.1.1934 г. «чацвёркай» калегіі АДПУ БССР прыгавораны да вышэйшай меры пакарання, якая была заменена прыгаворам да 10 гадоў пазбаўлення волі. Пакаранне адбываў на Салавецкіх астравах. 9.10.1937 г. асобай «тройкай» УНКУС Ленінградскай вобласці прыгавораны да вышэйшай меры пакарання. 3.11.1937 г. расстряляны. Рэабілітаваны па абодвух прысудах трывбуналам Беларускай вайсковай акругі ў 1956 г.

Грэцкі Ян Мікалаевіч нарадзіўся 31.8.1898 г. у мяст. Косава Слонімскага павета Гродзенскай губерні (цяпер Івацэвіцкі раён) у сялянскай сям'і. Скончыў 4 класы гімназіі. У 1924—1927 гг. сакратар падпольнага раённага камітэта КПЗБ на Брэстчыне. Быў членам БСРГ. У 1927 г. арыштаваны і зняволены ў турму за рэвалюцыйную дзеянасць. Вызвалены ў сувязі з завочным выбраннем 4.3.1928 г. паслом польскага сейма па спісе Сельроба ў Брэсцкай выбарчай акруге.

У сейме са згоды сваёй фракцыі ўступіў у пасольскі клуб «Змаганне», у якім выконваў абавязкі сакратара. З мая 1929 г. член ГУ ТБШ. Пасля арышту польскімі ўладамі 30.8.1930 г. большасці паслоў клуба перайшоў на нелегальнае становішча і вёў падрыхтоўку ацалелага актыву арганізацыі да новых парламенцкіх выбараў. Восенню 1930 г. пад пагрозай арышту нелегальна перайшоў мяжу з СССР. Жыў у Мінску. Памёр у 1937 г.

Крынчык Павел Сцяпанавіч нарадзіўся 17.9.1898 г. у в. Едначы Слонімскага павета Гродзенскай губерні (цяпер Слонімскі раён) у сялянскай сям'і. У 1915 г. эвакуіраваны разам з бацькамі ў глыб Расіі. Камуніст з 1918 г. У 1921 г. скончыў Екацыярна-слаўскі політэхнікум шляхоў зносін, вёў рэвалюцыйную і культурна-асветную працу ў Слонімскім павеце. Быў членам БСРГ. З 1927 г. намеснік старшині Слонімскай акруговай управы ТБШ. На выбарах у польскі сейм

1928 г. быў кандыдатам са спіса «Змагання» ў Навагрудскай выбарчай акрузе. 3.3.1928 г. арыштаваны і 30.5.1928 г. вызвалены пад нагляд паліцыі. 20.3.1929 г. у выніку складання пасольскіх паўнамоцтваў А. Стагановічам стаў паслом польскага сейма і членам БСРПК «Змаганне». З мая 1929 г. член ГУ ТБШ. 30.8.1930 г. арыштаваны польскімі ўладамі і прыгавораны да 12 гадоў пазбаўлення волі за антыдзяржаўную дзеянасць. У выніку абмену палітычнымі вязнямі з 15.9.1932 г. — у СССР. Працаўаў у БССР на гаспадарчай рабоце. 26.11.1935 г. арыштаваны органамі НКУС БССР. 1.4.1937 г. асобай нарадай НКУС СССР асуджаны на 5 гадоў папраўча-працоўных лагераў. Пасля адбыцця тэрміну пакарання жыў у Слоніме. 30.3.1956 г. рэабілітаваны трывалым Беларускай вайсковай акругі. Публіковаў успаміны. Памёр 22.9.1975 г.

Верамей Мікалай Сцяпанавіч нарадзіўся ў 1898 г. у в. Кавальцы Вілейскага павета Віленской губерні (цяпер Маладзечанскі раён) у сялянской сям'і. Скончыў Невельскую настаўніцкую семінарыю. Працаўаў вясковым настаўнікам у Віленской губерні. У 1919 г. уступіў у Камуністычную рабочую партыю Польшчы. З 1922 г. член Беларускай рэвалюцыйнай арганізацыі (БРА), з 1923 г. член КПЗБ. У 1922 г. са згоды БРА выехаў у Чэхаславакію, дзе быў адным з арганізатораў марксісцкай групы сярод сту-

дэнцтва. Пасля сканчэння ў 1929 г. Пражскага электратэхнічнага інстытута вярнуўся ў Заходнюю Беларусь і адразу быў мабілізаваны ў польскае войска. Супрацоўнічаў са «Змаганнем». 25.5.1930 г. выбраны паслом польскага сейма па спісе арганізацыі на перавыбарах у Лідской выбарчай акрузе. Пасля арышту польскімі ўладамі 30.8.1930 г. большасці паслоў БСРПК «Змаганне» працягваў дзеянасць нелегальна: вёў падрыхтоўку ацалелага актыву арганізацыі да новых парламенцкіх выбараў, займаўся адкрыццём беларускіх школ, друкаваннем улётак і іншай агітацыйнай літаратуры. З-за небяспечнага становішча адпраўлены ЦК КПЗБ у СССР. У 1930 г. у Мінску стварыў Энергетычны інстытут і быў прызначаны яго дырэкторам. З 1931 г. працаваў у польскай секцыі Камінтэрна ў Маскве. Вясной 1931 г. з канспіратыўных меркаванняў атрымаў прозвішча Пабядзінскі. 18.8.1933 г. арыштаваны і высланы ў Арцёмаўск Хабараўскага краю, дзе 3.11.1939 г. загінуў. Рэабілітаваны ў 1957 г.

РАЗМЯШЧЭННЕ САКРАТАРЫЯТАЎ БСРПК «ЗМАГАННЕ» Ў ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ

Заходняя Беларусь. 1921-1939 гг.

НАСЕЛЕННЫЕ ПУНКТЫ

- МИНСК стаціім дзяржаў і свясных рэспублік СССР
- ВІЛЬНА цэнтры ваяводстваў Польшчы
- Слонім цэнтры паветаў Польшчы
- Клецк іншымі гардамі
- Лидзе іншымі населенымі пунктамі

ЗМЕРЫТЫ

- Шчучынская гавета, утворанага ў 1929 г.
- лізвета, перададзенага з Беластоцкага ў Варашскага ваяводства 9.04.1938 г.
- Сарненская гавета, перададзенага ў склад Валынскага ваяводства ў 1929 г.

ГРАНІЦЫ

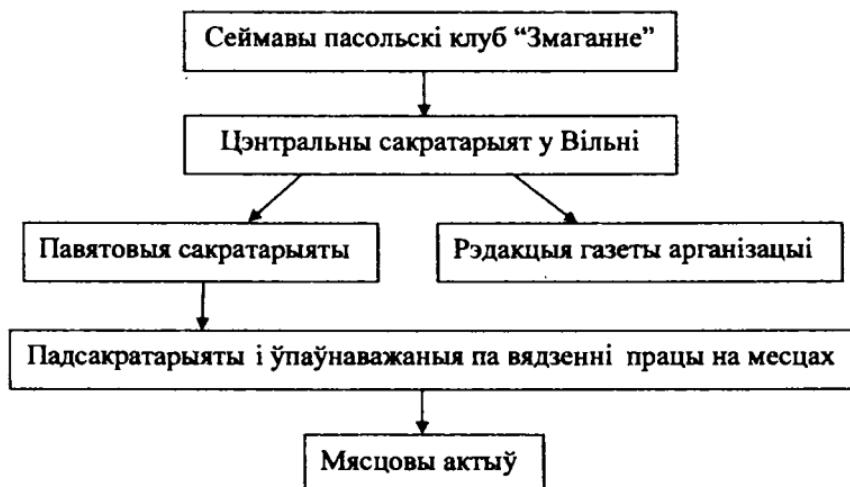
- дзяржаў
- свясных рэспублік СССР
- ваяводстваў Польшчы ў сярэдзіне 1930-х гг.
- паветаў Польшчы

- сучасныя граніцы Беларусь
- гады ўтварэння ваяводстваў у Захадній Беларусь

1921

- ★ Краіны сакратарыят Цэнтральнага канітэга КПЗБ
- архівныя камітэты КПЗБ
- цэнтральны сакратарыят БСРПК «Змаганне»
- павятовыя сакратарыяты БСРПК «Змаганне»

**СХЕМА СТРУКТУРЫ АРГАНІЗАЦЫІ
«ЗМАГАННЕ»**

ЗМЕСТ

Прадмова	3
Глава 1. Агляд крыніц і літаратуры па тэме даследавання	5
Глава 2. Утварэнне арганізацыі «Змаганне»	13
2.1. Сацыяльна-эканамічнае і палітычнае становішча Заходняй Беларусі ў канцы 1920-х гадоў	13
2.2. Парламенцкія выбары 1928 г. у Польшчы і ўтварэнне арганізацыі «Змаганне»	25
2.3. Стварэнне нізовых структур арганізацыі «Змаганне»	35
Глава 3. Напрамкі дзейнасці арганізацыі «Змаганне»	43
3.1. Удзел арганізацыі «Змаганне» ў вызваленчым руху	43
3.2. Супрацоўніцтва арганізацыі «Змаганне» з Таварыствам беларускай школы	70
3.3. Барацьба арганізацыі «Змаганне» за вызваленне палітычных зняволеных	94
3.4. Дзейнасць паслоў клуба «Змаганне» ў польскім сейме	105
3.5. Парламенцкія выбары 1930 г. у Польшчы і ліквідацыя арганізацыі «Змаганне»	121
Заключэнне	131
Крыніцы і літаратура	136
Дадаткі	149

Навуковае выданне

Даніловіч Вячаслаў Віктаравіч

**ДЗЕЙНАСЦЬ АРГАНІЗАЦЫІ «ЗМАГАННЕ»
Ў ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ
(1927—1930 гг.)**

Рэдактар *I. Л. Дзмітрыенка*

Мастацкі рэдактар *T. Дз. Царова*

Тэхнічны рэдактар *T. В. Лецыен*

Камп'ютэрная вёрстка *H. I. Кашуба*

Падлісана ў друк 23.05.2007. Фармат 84×108¹/₃₂. Папера афсетная № 1.
Гарнітура Таймс ЕТ. Рызографія. Ум. друк. арк. 8,4. Ум. фарб.-адб. 8,82.
Ул.-выд. арк.8,6. Тыраж 200 экз. Заказ 148.

Рэспубліканскае унітарнае прадпрыемства «Выдавецкі дом «Беларуская
навука». ЛІ № 02330/0131569 ад 11.05.2005 г. 220141. Мінск,
вул. Ф. Скарыны, 40.

Надрукавана ў РУП «Выдавецкі дом «Беларуская навука».